

GYULAI PÁL
MINT KÖLTŐ

IRTA

GYOMLAY LÁSZLÓ

BUDAPEST, 1912
NÉMETH JÓZSEF KÖNYVKERESKEDÉSE
I., FEHÉRVÁRI-ÚT 15

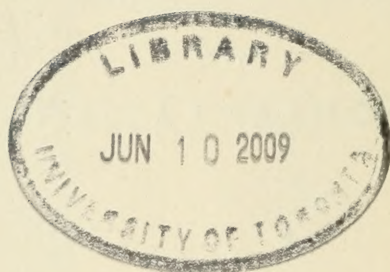
GYULAI PÁL
MINT KÖLTŐ

IRTA

GYOMLAY LÁSZLÓ

BUDAPEST, 1912
NÉMETH JÓZSEF KÖNYVKERESKEDÉSE
I., FEHÉRVÁRI-ÚT 15

LIBRARY
JUN 10 2009
UNIVERSITY OF TORONTO

Bevezetés.

Gyulai Pálról jelentek meg kiváló értekezések, amilyen Riedl Frigyesé, Angyal Dávidé az Olcsó Könyvtárban; lyrájával is foglalkoztak behatóan (Horváth Ferenc, karcagi főg. 1909—10); számos hosszabb, rövidebb, értékes megemlékezést közöltek róla, de tisztán a költészetét részletesebben tárgyaló munka eddig még nem jelent meg. E tekintetben e dolgozatom az első próbálkozás.

Budapest, 1912. szept. hó.

I. Gyulai Pál és a magyar lélek.

A múlt homályából egy arc bontakozik ki elénk. Éles, ragyogó szemeket, határozott, szilárdságra valló arcvonásokat látunk. Nem kell találgatnunk, hogy kiéi e szemek, e vonások . . . . Még nem rég közöttünk járt, még pár évvel ezelőtt nem voltak lehúnyva azok a fénylő, figyelő szemek, még nem némúltak el azok az igazságot hirdető ajkak örökre . . . . . még élt *Gyulai Pál*. S ha az akkori, az élő alakját felidézzük emlékünkbe s melléje helyezzük azt a képet, ahogyan a „ma" állítja elénk Gyulai Pált, azt tapasztaljuk, hogy nincs a két kép között különbség . . . Gyulai Pál egyike volt azoknak a keveseknek, akik már életöben megkapták munkásságukért az elismerést, akik már életökben elfoglalták azt a helyet az irodalomban, amely őket megilleti. Életének utolsó éveiben úgy járt közöttünk, mint élő bizonyítéka egy nagy, dicső korszaknak, amelynek hazaszeretetéről, tetterejéről oly csudás dolgokat hall az utókor . . . . Gyulai Pál legutóljára ment el abból a fényes társaságból, amelynek a tagjai elsősorban „magyarok" voltak! Nem szóval, beszéddel, de tettel, lélekkel. Ezért nevezte őt egyik tisztelője találóan *„utolsó magyar"*-nak.[1])

A következőkben Gyulai Pál költészetét fogjuk tárgyalni. Az ő szíve, lelke annyira összenőtt a magyarsággal, annyira magyar, hogy miközben költészetével foglalkozunk, tulajdonképpen nem teszünk mást, mint *a* magyar szív, *a* magyar lélek tulajdonságainak költői megnyilvánulását vizsgáljuk. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy költőnk lelkében minden vonás teljesen egyezik a magyar lélek minden sajátságával. Ilyet

---

[1]) Kuncz Aladár: „Az utolsó magyar." Nyugat 1909. I. 369.

nem is lehet állítanunk, mert tudjuk, hogy az élet, a tanulmányok mind alakítják, változtatják, gazdagítják a költő lelkivilágát. Amit előre tudunk, az annyi, hogy Gyulai lelke magyar, nagy magyar lélek. De az csak költészete vizsgálata közben, illetőleg a végén derül ki, hogy a magyar vonásokból melyek domborodnak ki lelkében oly mértékben, hogy azt esetleges egyéb vonásai mellett is teljesen magyarrá teszik. Mielőtt áttérnénk igazi feladatunkra, szükséges pár vonással elénk állítani, hogy milyen a magyar lélek, a magyar szív.

Nyilt, egyenes lélek, mint a föld, hol született . . . Miként a puszta a maga világával egyszerű, nem nagy változatosságot mutató, úgy a magyar lélek is az, nem gazdag képzeletvilágú. Nem repül az égbe, képzelt világokba fantáziája, hanem megmarad a földön. E miatt jellemzi a magyart annyira a *józanság.*[2])

A való iránt fogékony, *mérsékelt fantáziája* eredményezi, hogy ami körülveszi a világon, azt alaposan, pontosan meg is figyeli. A csapongó fantázia hiányának megvan az az előnye nála, hogy szemlélete biztossá, pontossá válik. „A sík természet, amely körülvette, írja Beőthy Zsolt — nagy kiterjedésével, tiszta világításával és kevés színével: inkább szemlélő erejét, belátásának tisztaságát, felfogásának és ítéletének elevenségét és biztosságát fejlesztette."[3])

A valóság iránt kifejlődött nagy érzéke hozza magával, hogy mindenben a valót keresi. Ezért híve az *igazságosságnak,* ezért elkeseredett ellensége minden hamis, görbe útnak. Ez az igazságot szerető, egyenes lélek hozza magával azt a nagy, *naivságig menő őszinteségét,* amely nem takar, nem leplez semmit, hanem kimond mindent úgy, amint gondol, érez.

Mindezek, bármilyen kíváló lelki tulajdonok is, meg nem magyarázzák a magyar lélek költői voltát; pedig az kétségtelen tény, hogy a magyar lélekben vannak költői vonások.

A magyarnak a költői sajátságot lelke nagyfokú érzékeny-

---

[2]) Riedl Frigyes: Arany János. 18. o.
[3]) Beőthy Zsolt: A magyar irodalom kis tükre. 1896.—2. o.

sége adja meg.[4]) Olyan ez a lélek, mint az alföldön ringó búzakalász, amely megrezzen a legkisebb szellőre s minden kis szél könnyen meghajlítja.

Ezen a nagy érzékenységen alapúl a magyar lélek sok vonzó vonása, de ez érteti meg velünk árnyoldalait is. Költőivé teszi ugyan a lelkét, megokolja lelkesedését, hevét a legszebb eszmékért, de ez idézi elő érzéseinek gyors változását is, amely megáll a cselekvésben félúton, elmúlik, mielőtt a célhoz jutna. Ez a nagy érzékenység az oka, hogy nem egyszer érzéseire hallgatva nem látja tisztán az igazságot, s ahelyett, hogy használna, csak bajnak lesz az előidézőjévé.

Az életnek nagy szerepe van abban, hogy az érzékenység mily irányban fejlődik. Érzékeny léleknek elég kevéske balsiker is, hogy elkedvetlenedjék s a búsongás felé hajoljon. A magyar nemzet élete valami nagyon rózsás sohsem volt. Csapás, csapásra halmozódott benne, szerencsétlenség szerencsétlenséget követett, nem csuda, ha a magyar lélek hajlik a *mélabú felé* s mikor mulat, még akkor is könnye húll a borába. (Sírva vígad a magyar!)

Azonban nincs a magyar lélek a derült vonás híjával sem. Humor nem hiányzik belőle. „A magyar embernek olyan velejárója a humor, mint a napnak a melegség. Igazi magyar lelket úgynevezett csendes humor nélkűl elképzelni sem tudunk."[5])

Azok a nagy érzések, amelyek a józangondolkodású, meleg szívű magyar lelket betöltik: a hazaszeretet, még pedig ez legelső sorban; a szerelem a maga cicomázatlan, természetes kedvességével; a meghitt, csendes családi élet boldogsága; a barátság hűsége, a munkáját elősegítő, kenyeretadó természetszeretet, valamint a mindezekben s minden egyéb érzésében is megnyilvánúló vallásosság.

Ezekből a tulajdonságokból van megalkotva a magyar lélek, s ezeknek a vonásoknak kell — kisebb, nagyobb mértékben — minden olyan lélekben megjelenni, amely magyar.

---

[4]) Riedl Frigyes: Arany J. 19. o.
[5]) Oláh Gábor: Petőfi képzelete. 135. o.

II. Lyrája.

Haza.

Gyulai Pál ifjúsága abba az időbe esik, mikor a nemzet legdicsőbb, legtöbb reményt nyújtó, legnagyobb bánatot termő korszakainak egyikét élte át. A költő lelkét, szívét teljesen a haza gondja, baja, bánata, öröme, reménye, majd mélységes keserve foglalja el. Ifjúságából való dalai nagy része a hazával foglalkozik s kifejezi azt a lelkesedést, aggódó szeretetet, reményt, majd a nagy-nagy reménytelenséget, amelyek betöltötték akkor minden magyar lelkét egyaránt. Költőnk ez időből való versei nem valami, hazáját különlegesen, sajátságosan szerető lelket tükröztetnek vissza, hanem elénk tárják általában a hazáját szerető magyar lelket. Akkor ugyanúgy érzett minden más magyar is, amint azt Gyulai költeményei mutatják.

Az 1848-iki év márciusának mámoros, lelkesedéssel telt levegője átjárják az ifjúlelkű költő szívét is s megtelítik a lelkesedés hevével, tüzével, szép reménységgel a haza szebb jövője iránt.

Mentovics, Szász Károly társaságában kiadja a *„Nemzeti Szinek“-et*, amely a szabadságért, unióért lelkesedő, égő költeményekkel van tele.

Mintegy álomból riad fel a költő az ébresztő hangokra, amelyek az ország szívéből eljutottak a kisebbik házába is s az új eszmék hatása alatt lelkesedve dobban meg a szíve s örömdalra nyílik ajka:

„Hallom, hallom zaját az ébredésnek,
Örömben ég a szenvedő kebel.
Óh hangotok a legszebb szabadságdal,
Mit valaha csak költő énekel!“
(Szabad Sajtó.)

Válaszúl a felszólításra, hogy egyesüljön a magyarok két hazája, kiáltja Erdély felé:

„Talpra Erdély, ébredjünk fel!
A bilincset tépjük széjjel!
Megesküszünk életre, halálra,
Szabad s egy lesz, a magyar hazája!"
(Kolozsvárt, ápr. 9-én.)

Bizonyítja a nemzet múltjával, hogy a pártviszályok, az erők szétdaraboltsága csak gyöngítőleg hatottak a hazára. Egyesülésre van szükség!

„A pártviszály két hazára
Szakítá a magyart széjjel
S kettős átok ült a népen
Az önkény gyilkos kezével."

„Tartson-e tovább az átok?" kérdi tovább felbuzdúlt szívvel! Nem lehet, hiszen

„Egy szabad hazáért omlott
Vére a hét ősvezérnek,
Unokáink is mitőlünk
Egy szabad magyar hont kérnek!"

Teljes szívéből fakad a kivánság:

„Legyen szívben, hazában
Az ébredő magyar közt Unió!"
(Kolozsvárt, márc. 21-én.)

Nem fél, hogy küzdeni kell a szent eszmékért talán vérrel is... Ha kell, hát hadd legyen harc. A magyarnak győznie kell, mert szent a cél, amely lelkesíti, mert a jog, az igazság az ő részén van. Lelke odaálmodja magát a harc mezejére, a háromszínű lobogó alá s szebb halált nem tud szíve hő vágya, mint meghalni a hazáért.

„Ott legyen halálom, szebb halál nem érhet,
Oh sokkal dicsőbb az, mint száz szolgaélet,
A szentelt lobogó lészen majd szemfedőm
És a győzelemzaj, temetési ének."
(Szebb halál nem érhet.)

Azonban már ebben az izzó levegőjű időben is, az örömmámor közepette is megnyilatkozik az az érzés költőnknél, amely jellemzővé válik később egész hazaszeretetére: az aggodalom. A nagy átalakúlást jelentő 48-iki események gyújtó hatása közt is, a bekövetkezendő jövő bizonytalansága sötét titokként nehezedik honfiúi szívére s ha hazájára tekint, nem tud mást, mint sirni, sirni. Nem gyávaság sajtolja szemébe a könyűt, haragja sír fel lelkében, mikor látja, hogy hazája, a sok, szabadságot hirdető, hangos, büszke szó ellenére is csak névben szabad. Győzelmi hymnus hangjai veszik körűl a költőt, de bennök mintha egy gyászdal hangjait is hallaná. A beszédnél többet ér a tett, „küzdeni a honért" legyen a jelszó s inkább küzdve meghalni, mint gyáván élni!

„Inkább halál, mint gyáva élet,
Igen, vesszünk, ha veszni kell,
De küzdjünk, mig csak egy magyar lesz,
És vérezzünk dicsően el.
Lesz legalább a történetben
Rólunk egy nagy emlékezet:
Egy büszke nép élt meggyalázva,
De dicsően halt, mint született."

(Hazám.)

Mintha csak Vörösmarty: *Szózat-át* hallanánk:

„Vagy jőni fog, ha jőni kell,
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll...

S a sírt, hol nemzet sülyed el,
Népek veszik körül,
S az ember millióinak
Szemében gyászkönny ül."

A szabadságharc alatt, az ősi vitézség felvirúlása ismét, mintha mindent feledtetnének vele, csak lelkesűlni tud. Lángoló szíve olyan költeményeknek forrása, mint a „Hadnagy uram", vagy „A székelyek", amelyek közűl az utóbbiban van valami vidám, tréfálkozó hang, mikor a székelyek tulajdonságait felsorolja, első sorban említvén honszerelmöket, no meg bolondos vitézségöket, amely arra készteti őket, hogy muszkasisakból igyanak s kenyérért Szebenbe rontsanak.

Aztán jött Világos! Vele a mélységes bánat. De még a legnagyobb keserv közepette is újra fellángol a költő szíve, ha eszébe jutnak a dicső csaták. Ilyenkor megfelejtkezik mindenről, Világosról, vigasztalan jövőről, lelke csak a dicső csatákat látja: lassú lován a szürke vezért, Bem apót; odébb a tüzes Gábor Áront... Hallja a dobpergést, látja a lengő, háromszínű lobogót, fülében ezerszeresen visszhangzik: „Előre! Előre!" (A Székely fogoly.)

De az ilyen fellángolás nem tart sokáig. Eltűnik a dicső csaták képe, lassabban lüktet a vér s szívére ránehezedik a sötét keserv, mélységes bánat. Síró szemmel, bánatos együttérző lélekkel szenvedi a szegény honvédők szétzüllését... Bennök azonban sohasem lát másokat, mint hősöket.

Minden egyéb bánatot kicsinynek talál a haza miatt érzett fájdalom mellett. Még akkor is, midőn egyik legnagyobb keservét, családja pusztulását siratja, elnémítja bánatát, mert kicsiny az a hazáé mellett.

„Némulj el bánatom, nem csak egyedül vagy,
Sokan vannak veled széles e hazába!
Mi az én bánatom a hazáé mellett?
Vihar zúgásában gyönge halk lehellet."

(Karácsonykor.)

A csüggedés, a bánat együtt hullámzik, zúg a költő lelkében a szégyen, a gyalázat érzetével, a tehetetlenség, erőtlenség miatt. Mikor a fényes, vidám hajnaltól kérdi, hogy miért öltött gyászfátyolt, hová lett régi arca fénye, a hajnal válaszában benne jajong a költő lelke:

„Fényünk villogásán
Halt el kardotoknak,
Szemeink a könnytől
Nem mosolyoghatnak
Szégyen és gyalázat
Ég lelkünk haragján,
Megtagadva tőlünk
Bosszúálló villám!"

(Októberben.)

Bosszút, bosszút liheg a megsértett szív, de a feljajdúló szóban mindig ott kesereg, hogy: nem lehet... gyengék vagyunk.

A költő lelke hazátlan számüzöttnek képzeli magát, testvérének érzi a zúgó viharokat és így kiált fel:

„Zúgjatok, zúgjatok felbőszült viharok,
Testvérekké lettünk bújdosó magyarok,
Ránk is, mint reátok, kimondva az átok,
Meg ne nyughassatok...
Vajha, mint tinéktek, erőnk is lehetne,
Csupán egy óráig, csak egy perczenetre,
Hadd vesznénk el aztán, mint boszúló villám
Örökre, örökre!"
(A számüzött.)

Majd a mély fájdalom átokra nyitja az ajkát:

„Szálljon a zsarnokra,
Vér, sóhajtás, átok!"

Sokszor úgy érzi, hogy nincs szava, nincs elég ereje kifejezni azt az elfojtott keservet, gyülöletet, amelyek lelkét fojtogatják:

„Óh, ha ki tudnám fejezni
Mindazt, amit hazám szenvedett:
Olthatatlan, győzhetetlen
Lelkesülne ez a nemzet,
És a zsarnok nem védhetné
Szívét hármas érczpaizs,
Félelmében, bánatában
Reszketne is, sírna is."
(Oh, ha ki tudnám fejezni.)

Azonban a boszút lihegő, átkozódó hang nem állandó a költőnél, a főérzés mégis csak a bánat, a mélységes szomorúság. Ezek az érzelmek aztán teljesen fogva tartják a lelkét. Mindenütt, mindenben csak gyászt, csak bánatot lát. Keresi a völgyek, halmok friss virágát... megszólítja az erdők, berkek halványlevelű ágait, hogy hová lett virágjok... Elhullatták azok sirjára, akik a hazáért haltak meg véres csatákon. (Októberben.)

Bármily sötét az ég, bármily nagy a keserv, a nagy csapás után sem tűnik el eleinte teljesen a remény a költő szivéből. A gyászoló, lombjukat hullató erdők, berkek válaszában a remény is benne van.

„Sírján, kik elestek
A véres csatákon,
Halott-koszorúnak
Hullatám virágom,
S míg egy új tavasznak
Piros fénye támad,
Halovány szinemmel
Gyászolom hazámat."

(Októberben.)

Mikor a szegény magyar költők szétzüllését, börtönben való sinylődésüket látja, a népet szólítja meg, hogy „zendüljön meg a régi dal" az ajkakon, mert ez bizonysága lesz minden rab előtt, hogy

„Bár honja rablánc közt sóhajt,
De él még s nem fajult."

(Magyar költők.)

Ha lecsillapúl egy kissé a lelke, ha rövid időre megnyugodhatik, akkor újra hisz, újra remél.

„Mint emlék a boldogabb időkből,
Bércek ormán pásztortűz lobog,
Most magasan, csillagokkal játszik,
Majd lehúll és elalunni látszik,
Csak lobogj,, míg hajnal jőni fog."

(Tavaszéj.)

Mikor szívében nyugszik minden szenvedély, mikor lelke a szelíd álom bölcsőjén ring, akkor szebbnek látja a jövőt, akkor egész valóját

„Csak egy enyhe mély érzés virasztja,
Jobb és hőbb és hisz, szeret, remél."

(U. ott.)

Víg társaságban nincs kedve poharazni, mert nem hagyja a múlt, amely emlékezteti, hogy a legtöbbet a hazáért folyt hiába a bor, a vér . . . De mégis, hátha lesz még szebb jövő . . . Poharat ragad, meg se mondja, hogy a hazáért iszik, tudja azt a jó Isten; aki pedig magyar, iszik vele és megérti. (Ne hozd a bort.)

Az idő múlik, de hiába a vissza-visszatérő remény, a szebb jövő csak beköszönteni nem akar, sőt minden még szomorúbbá, még komorabbá válik. Eltűnik a halvány remény a költő szivéből s helyet enged a mélységes, reménytelen fájdalomnak. Nem talál ez ellen írt még kedves, ifjú neje kebelén sem. Hiába mondja, hogy benne látja mindenét: ő vigasza, reménye, dicsősége, hazája[6]), de még az ő gyengéd karjai közt sem tudja feledni a honfibút.

Mennyi fájdalom cseng e sorokból felénk, amelyeket feleségéhez intéz:

„Óh mily reményekkel léptem a világba,
Mennyit nem remélett megifjult nemzetem!
Szebb napok derültek a magyar hazára,
Nagy jövő határán birkózott a jelen.
S minden összeomlott..."
(Szeress édes Marim.)

Ebben az utolsó pár szóban benn van minden, minden: a kötlő nagy keserve, szomorúsága, bánata. Kicseng belőle a nagy, kietlen reménytelenség, amelynek u. ott így ad kifejezést:

„Jaj, meg kelle érnem,
Óriás küzdelmet sírhalmok takarnak.
Nincs többé reménység!... Jaj, végig kell néznem
Lassú pusztulását haldokló magyarnak!"

Ami a legjobban fáj néki, az, hogy a forradalmat is, az elhullt hősök kiömölt vérét is hiábavalónak, hasztalanúl kiontottnak látja. (Pál gazda.)

De éppen ez a mélységes fájdalom lesz a forrása a lassan-lassan visszatérő, hajnalhasadással biztató reménységnek is. A fájdalom annyira eggyé válik a költő érzésvilágával, annyira betölti egész lényét, hogy benne megtalálja megkönnyebbülését, sőt még örömét is.

---

[6]) Más szavakkal ugyan, de ugyanezt a gondolatot: hogy t. i. hitestársnak a bajban, keservben mindene házastársa lett, fejezi ki Andromache Hektornak az Iliászban.

„A bánatnak is vagyon virága
S néha öröm-magvakat terem.
Hogy magadhoz méltókép örülhess,
Érezd búdat, érezd nemzetem.

(Sóhaj.)

Valami lelkettisztító, fölemelő, magasztos érzést lát a fájdalomban:

... a búból néha szentség támad
S tisztul a szív szenvedésiben.

(Szülőföldemen.)

A fájdalom az, amely elválaszthatatlanúl a miénk, amelyet el nem vehetnek tőlünk:

„Minden, minden elveszett és meghalt,
El nem veszhet, él a fájdalom!"

(U. ott.)

„Él a fájdalom!" nagy dolog a költő szemében, mert ez egy azzal, mintha mondaná: „él a remény". Hogy a fájdalom a miénk, csak szerencsénk, mert ez megtisztítja a lelkünket, felemel, erősít, vezetőnk s talán általa jutunk el egy szebb időbe, szebb korba.

Visszatér tehát a költő szívébe a fájdalom útján ismét a remény.

„Emlékezzünk, ha megszüntünk remélni,
S reméljünk újra, hogy ha fáj a mult!
Sejtelmem súgja, csak az tudhat élni,
Ki érezvén szenvedni megtanult,"

írja a „Megnyugvás" című költeményében.

A fájdalom megtanítja újra hinni az *örömben* is.

„Hiszek benned, mig él egy barátom,
S nem mondok búcsút dalnak, szerelemnek.
Mig égen csillag, lombokon virág lesz,
Ábránd és álom az éj fátyolán,
S marad fenn eszme, lelkesítni képes,
S egy szál remény jövődben, oh hazám!"

(U. o.)

A remény csendűl meg vágyó óhajában, amikor fájdal-

mas szívvel szemléli az elpusztúlt régi udvarházat és egyszerre csak megpillantja a romokat elborító repkényt:

. . . . „Vajha így elfödné
A remény is, sarjadva friss zölddé,
Honfi sebünk, annyi gyászemlékünk,
S igérhetne szebb jövendőt nékünk."
(Egy régi udvarház.)

A kétségbeesés ugyan vissza-visszatér s ily szavakat csal ki belőle: „Hazámban nincs többé mit tennem és örűlhetnem igazán" (Honfibú), de még ugyanabban a költeményben megszólal a befejező sorokban a remény is:

„Hadd sírjak és hadd vigadjak hát
S mig azalatt megvénülnék,
Temess el — újra hallgatok rád, —
Remény, ki elhagysz s biztatsz még."

A szabadságért elhullottak vérét sem tartja már hiába kiontottnak. Mikor szemléli az erdőszélen a sírhalmot, amelynek mélyén háromszáz hős nyugszik, „mély sebekkel eltemetve, emlék nélkűl, elfeledve", a sírra hajló, zöld lombok színében újra a reményt látja, felizgatott képzelete trombitaharsogást hall, a hangok érthető szavakká válnak, mintha a sírjokban nyugvók mind megmozdúltak volna, mintha ajkuk megnyílt volna s most mintha mindnyájan azt zengenék:

„Nem veszett el a szabadság,
Az igazság ünnepel!
Lelkünk szélyeljár a légben,
Örök bíró él az égben,
Nem estünk hiába el!"
(A hősök sirja.)

De legszebben nyilatkozik meg ez a fájdalomban megtisztúlt remény abban az ódában, amelynek első részében a mámorban, örömben úszó szolga Rómáról énekel, de tulajdonképen minden sorában a mi keserű életünkre gondol, t. i. „Horatius olvasásakor" c. költeményében.

„Oda a hit és oda a szabadság,
Egy ember Isten, — hogy' tűrhetni meg!" . . .

Augustusra mondja, de benne van a magyarnak az elnyomója ellen irányuló keserve, gyűlölete is.

„Erény, te puszta név, te meg szabadság
Egy álomkép, mit birni nem lehet,"

e sorok mintha csak a magyar haza sorsáról éneklő költő reménytelensége s nem a római viszonyokat festő költő szavai volnának.

Végűl is a nagy hasonlóság a két nép sorsa között, háttérbe szorítja az egyiket s visszamarad csak a magyar. A római szabadság elveszett Philippinél; „nekünk is ott áll Philippi mezője, hol annyi sok, hol minden elveszett". A magyar élet lehet hasonló a Horatius-korabeli rómaihoz, de a miénk magasztosabb. Nekünk fáj a sebünk, szívünk mély bút érez, de van menedékünk: a szenvedés és a kereszt. A szenvedés az, ami megtisztít, felemel, a fájdalom az, ami nem hágy elveszni, ezért kiált így fel a költő:

„Ha ijeszt is a kétség rémes árnya,
Szenvedj, remélj, higy, lelkesülj te szív!"

Igy tükröztetik vissza Gyulai Pál költeményei a magyar nemzet egyik legdicsőségesebb, legszomorúbb korszakának hazaszeretetét. Bánat, boszú, düh, szégyen, kétség, majd a feltámadó remény voltak azok, amelyek az akkori magyar lelket teljesen betöltötték.

„Láttalak lánczod lerázva,
Küzdni, győzni oly dicsőn:
Láttalak majd megalázva,
Meggyalázva rémítőn
Bosszú és düh, bú és kétség,
Hány szív megszakadt bele!
Aggva: vaj! lesz-e jövőd még,
Tőlt el éltem jobb fele.
Tiprott lelked ím feltámad
S új nagy tettre bátorít.
(Szilveszter. éjtszakáján.)

*

Van azonban egy sajátságos vonás Gyulai hazaszeretetében, amely megkülönbözteti öt a magyar lelkekben általánosan

megnyilatkozó honszerelemtől s ez: a gúny. Első látszatra bármilyen különösen hangzik is, de tény, hogy a gúny az, amely költőnk lelkében a hazaszeretetet tökéletesebbnek, tisztábbnak mutatja be, olyannak, amilyennek a magyar hazaszeretetének lennie kellene. Ő t. i. meglátja nemzetében a hibákat is s nem tömjénez neki, nem húny szemet előttük, mint sok magyar elvakúlt honszeretete, hanem éppen a honszerelemtől sarkalva, azokat minden áron irtani törekszik s hogy célját elérhesse, bármilyen fájdalmas is néki, megkeményíti a szívét s a gúny fegyveréhez nyúl, rámutat a hibákra, hogy javítson, tökéletesítsen.

Nem könnyű munka, a költőnek fáj a legjobban, ő szenved miatta a legtöbbet, de nem riad vissza semmitől, erőssé teszi őt épen a honszeretete. Ő maga bevallja ezt nekünk:

„Óh mert a gúny gyakran csak könnyek árja,
A szívbe fojtva s ott méregre válva.
(A népszerűség.)

Míg azt látja, hogy a nemzet megtörve mély bánatba sülyed, addig együttérez vele, addig könnye összefoly a nemzet friss sebeiből kiomolt vérrel s amennyire lehet, amennyire a fájdalom engedi, igyekszik honfitársait vigasztalni. Keresi lelke a búban az örömet, a vigasztalót s ezt megtalálja a fájdalomban, mert a múlton elmerengő, a népek történetét vizsgáló, kutató szeme észreveszi, hogy a fájdalom erősít, nemesít. Örül a nemzet mély keservének s kezd hinni, remélni. S valóban, a nemzet éled, élni akar . . . A költő örül néki, de hamarosan ijedve veszi észre, hogy felélednek s meghatványozódnak a nemzet hibái is. Hite a nemzet szebb jövőjében újra veszendőben van. „Újra aggok, féltve téged, irja és hitem kétségbe tűnt". (Szilveszter éjszakáján.) Próbál remélni, hinni, a haza halhatatlanságában, de elhagyja a remény és ily szavak szakadnak fel lelkéből:

„De lelkem szárnya tépve, törve — lankadok,
A romok közt múlt árnya,
Elhaló visszhang vagyok."
(u. ott.)

A harag lesz úrrá keblében s a gúny forrásává válik.

„Nem én hibám, irja, hogy Pegazusom szárnya megtörve és szilaj haragnak árnya, lelkemben mindent sötéttel borít s hervasztja a dalok virágit". (A Széchényieskedők.) Nem habozik tovább, hanem odatörekszik minden erejével, hogy megmutassa nemzetének a hibákat, hogy ily módon javítson, jobbítson. Egyedül a hazaszeretet a vezére, nem a hírnév, a feltűnést keltés.

„Nem kértem tőled soha semmit,
Nem áhítok kincset, babért;
Szerettelek, szeretlek sírig
Ebben találok drága bért.
Óh tűrd el érte, ha kimondom,
Mi nyom, mi fáj, kétségbe dönt;
Míg udvaronczid hízelegnek,
Híved keserű könnyet önt."

(Óh nemzetem. —)

Szemére veti nemzetének, hogy nincs benne kitartás. Küzd valamiért sok éven át, vérrel, áldozattal, de ha csak egy kis sikert lát, vagy látni vél, a többit már félvállról veszi, nagy lakzit ül, koppasztja a meg nem lőtt madarat, iszik, pedig neki a kevés bor is megárt. (A népszerüség.) Ehhez járúl aztán az, hogy erejénél többre vágy, rázza a fáról a gyümölcsöt, mikor még meg sem érett. (Politikai xeniák IV.)

A hiúság is ott diszeleg a hibák közt, sőt úgyszólván mindennek ez a forrása. Mindent elhisz, mit róla a hízelgő, lármás ajka vall. (Oh nemzetem,) Nem lát tisztán, emiatt aztán mindig a hízelgők érvényesűlnek, míg az igazi hazafiak háttérbe szorúlnak. „Eszély s nehéz, de biztos munka, — sóhajt fel — tetszésed meg nem nyerhetik". (Oh nemzetem.) A törpe nagyravágyók serege a nemzeti hiúságnak tömjénezve, elhitetnek vele mindent s az eredmény az, hogy rögeszmét tart bölcsességnek „s erénynek, ami honfi bűn" (u. o.). Nagy baj, hogy a hízelgők száma töméntelen.

„Óh jó magyar népem ,édes nemzetem:
Könnyen talán el sem hiszed nekem,
Hogy még te sem vagy ám udvartalan
És udvaronczid száma számtalan,
Kik hízelegnek kedves gyöngéidnek,
Mert megbocsáss: hát neked is lehetnek."

(A népszerűség.)

Ők hitetik el a nemzettel, hogy ez vagy az a fia árúló, mert esetleg komolyan dolgozik s tömjénző szavak helyett munkával akar a hon javára lenni. Valóságos divat egymást árúlóknak nevezni e honban, pedig ugyancsak vigyázni kellene e szóra, mert könnyen megeshetik, hogy ki árúlója vala a honnak, Klio majdan megítéli róla, hogy érte híven lángolt. (Politikai xéniák, III.) — Annyira nem lát tisztán a nemzet a sok hízelgőtől, hogy ajka mosolyog, szíve remél, miközben viszik az örvény felé. (Óh nemzetem.) Annak hisz a nemzet, aki mindent igér. (A népszerűség.) Ezért érvényesül aztán nála a sok szónokló, üres frázisokat szavaló alak.

Amint magának a nemzetnek megjelöli a hibáit, épúgy megmutogatja azokat a nemzet fiaiban is ... Megbocsájtaná nekik még a hibákat is, ha azok a hazaszeretetből, a hazáért való cselekvés nagy buzgalmából fakadnának. De nem így van; legtöbbször az az igazi ok, hogy az egyén magát a haza elé helyezi, előbbrevalónak tartja a maga személyét, mint a hazát.

A legelterjedettebb bajok egyike: a hiúság. Tapsra vágyik mindenki, még az a hős is, aki száz csatában küzdött a honért s félelem nélkül nézett merészen szembe a halállal, mindjárt elveszti bátorságát, „ha hangos éljent, dörgő tapsokat nem kaphat annyit, mennyi kell: — sokat". Lármás jogászság piszszegése megriasztja őt, akit meg nem rémített sem a német, sem a muszka hadja s vagy elhallgat, vagy — ami még ezerszer rosszabb — másként szól, mint ahogyan akart. (A népszerűség.)

Hiúságból visszaélnek még a nemzet legszentebb eszméivel, alakjaival is. Mióta Széchényi meghalt, azóta divatba jött folyton őt emlegetni, nevével visszaélni, sőt tanait meghamisítva hirdetni, pedig nem a testi halál az, amely egy nagy férfiút tönkre tesz, — ugyan, mi nagy dolog, hogy porhüvelyt cserélt oly férfiú, ki századoknak élt", — az igazi halál ott kezdődik, ha már nem értik, amiket beszélt, vagy ha meghamisítják azt. Pedig Széchényinél is így vagyunk már. Vannak, akik össze-visszabeszélve mindent, szerényen Széchényi tanítványának vallják magukat s bármilyen bolond dolgot beszéljenek is, azt mind, mint Széchényi szentelt hagyományát tálalják fel. Söt még nagyobb a baj! Vannak,

akik kikiáltják magukat új prófétáknak s csak az az okos, igaz, amit ők annak mondanak. Szerintök Széchényi is már régen elavúlt s „hogy újra éljen", rájok „szorúlt". Széchényi csak garádics volt, míg ők tornyok. (A Széchényieskedők.)

Kis dolgokból nagy dolgokat csinálnak: a legszentebb nevekkel dobálóznak, nem tudják a múltat tisztelni, becsülni. Ha pár úrfi nehány külföldi lovat hozat, rögtön Széchényi nyomdokán halad; ha pár száz forintot ad valaki közcélra, mindjárt Széchényinek kiáltják ki. (u. o.)

Arra nem igen gondolnak, hogy ennek a sok fecsegésnek, amelyben több a szó, de annál kevesebb az eszme (Politikai xéniák. I.), az agyonbeszélés lesz a vége s tönkre fogja tenni a hont. (Sok beszéd.)

Tele, tele vagyunk nagyságokkal, kiváló eszmékkel, pedig:

„Ha annyi volna a nagy emberünk,
Mennyit naponként folyvást hirdetünk
S oly sok dicső tulajdon volna bennünk:
A legdicsőbb nemzetnek kéne lennünk."
(A népszerűség.)

Még rosszabbúl vagyunk a lapokkal, írásokkal. Legszentebb érzelmeinket, legkiválóbb alakjainkat kigúnyolják, pellengérre állítják részint feltűnésvágyból, részint mert irigylik mások hírét. Ugyanazok a bajok, mint a szónokoknál, de megsokszorozva. Igy tesznek különösen Széchényivel.

„E zaj különben még nem nagy kereszt,
Inkább beszélni halljuk néha ezt.
De olvasgatni némely hirlapot,
Végig betűzni tiz röpiratot
És látni ott Széchenyit száz alakban,
Meg-megcsúfolva eszme, tettbe', hangban!"
(A Széchenyieskedők.)

Ha valamelyik rossz gazda neki fog s ír akármit a nemzetgazdaságról, rögtön készen a hírneve: ő Széchényi tanítványa. Szóval hiúság, népszerűség-hajhászat uralkodik szóban és írásban.

Nem kevésbbé rút hiba a másik: az önérdek. Legszomorúbb az, hogy a legszentebb ügyeket, mikor a haza javáról van szó, megfosztják komolyságuktól, épen az önérdek miatt. Még

a nemzet képviselőinek megválasztásában sem az érdem, a meggyőződés a döntő, hanem a vesztegetés, a pénz, a bor. A választásokon a jelöltek előtt nagy kortescsapat jár, de nem az igazság érdekében, hanem hogy ígéretet, pénzt, bort osztogasson. (A népszerűség.) Ép oly csúnya hiba az is, hogy gyakran hivatalra vágyásból vagy egyéb ilyen okból viszálykodást szítanak, aminek ismét csak a nemzet vallja kárát, mert olyanok kerülnek be a hivatalokba, akik nem odavalók:

„Hány ronda érdek, hivatal-vágy, éhes,
Irigy kedély, mely csak gyűlölni képes!"
(A népszerűség.)

Amint szóban, úgy megvan ez a baj, sőt még nagyobb mértékben, mint a hiúság, írásban is. Irnak, írnak, de nem meggyőződésből, hanem bérbe adják tollukat. Nem az igazság fő előttük, inkább az, hogy a tömeg szája ízére írjanak s így mentől több praenumeránsa legyen a lapjoknak (A népszerűség.). Ez az, ami ellen költőnk, mint író, mint ember, legjobban kikel. „Megromlottak az erkölcsök, hirdetik a lapok" írja a Politikai xéniákban (II.), lesz-e még javúlás, sóhajtozzák. Lesz bizony,

„csak kezeljétek
Magatok a javúlást:
Irjatok lélek hevéből
Csak igazat, semmi mást,
S hagyjatok fel így azonnal
Hízelgéssel, rágalommal
És ne légyen végre fő:
Üzlet s előfizető.

Van olyan, aki mikor nem keres a kiabálásaiból, írásaiból annyit, amennyit kapzsian reménylett, egyszerre „beléesik hazafi fájdalomba s lesz, mint pokróc, durva és goromba". Szidja a hont és fiait, mindenkit hálátlansággal vádolva s képes volna még az árúlásra is. (A Széchényieskedők.) Különösen a hazafifájdalommal való visszaélés miatt kel ki legjobban a költő, azt gúnyolja a legerősebben, mert ez a bűn sebzi szívét, lelkét a legmélyebben.

Hiúság és önérdek egyesülve ébreszti fel a makacskodó büszkeséget akárhány honfiban s készteti arra, hogy mellét

verve ne engedelmeskedjék az újabb, jobb törvényeknek, amelyek egyrészt tekintélyét sértik, megcsorbítván jogait, másrészt áldozatot is kívánnak tőle:

„Amint tetszik, úgy élek,
Királlyal sem cserélek,
Királyt köti a törvény,
Törvény magam vagyok én!"

mondatja Gyulai: „A táblabíró" c. költeményében a büszke magyar nemzettel.

Azonban nem mindig a maró gúny hangján ostorozza Gyulai Pál a nemzeti hibákat. Olykor szelídebben, inkább tréfálkozva beszél s figyelmezteti a magyart egy-egy fogyatkozására. Mikor a szőlők pusztúlását szemléli, fejcsóválva szól, hogy ugyan mi történik most már, ha borunk nem lesz. Eddig legalább ha bajunk volt, borba fojtottuk, úgy vigadt a magyar:

„Sírva vígadt, vígan búsult,
Szive majd hogy megszakadt!"

De ezután! Hm! nagy a baj! Józanoknak kell maradnunk s talán még azt is megérjük, hogy így majd tenni is tudunk valamit a hazáért. (Szőlőhegyen.)

Ilyen tréfás gúnynyal szól Gyulai a túlzott magyarítás ellen is, mikor írásban és szóban keresik a régit, a népit, a magyarabb hangzásút, hogy mennél nemzetiebbeknek látszanak.

„Keresd, halmozd mindezt, légy réginél régibb,
Magyarnál magyarabb, a népinél népibb;
Pödörd ki jól bajszod, szedte-vettéz nagyon,
Nemzeti géniusz hadd csókoljon agyon."
(Irói reczept.)

Mentől idősebb lesz a költő, mentől jobban vállaira nehezedik az öreg kor, annál inkább alább hagy a hazával foglalkozó költeményeiben a gúnyolódó hanggal; újra előtérbe nyomúl a bánatos hang, a fojtott keserűséggel váltakozva. A haza sorsát intéző új nemzedékben nem sok öröme telik, keresi bennök az érdek nélküli hazaszeretet, az igazi munkát a ha-

záért, de helyettök nem lát mást, mint a régi bajokat, hiúságot, önérdeket, veszekedést, komolytalanságot.

Elborúlva gondol a régiekre, a sok, hazáért halt, elvérzett magyarra s a belső felindúlástól reszkető, keserű hangon vágja a korcs utód szemébe:

„Nem azért küzdött a honvéd
Sok véres csatában
És szakadt meg annyi hű szív
Honfi-bánatában,
Hogy az utód vak dühében,
Ahelyett, hogy védje,
Megújúlt ős alkotmányát
Darabokra tépje."

(Az év végén.)[7])

Látván a nagy felfordúlást az országházában, nem fordül a gúny fegyveréhez, hanem a kétségbeesett, mély bánat tör ki szívéből:

„Hanyatló éltem estvelén,
Hajh, hogy mindezt megértem én!
Hitem meging, szívem szorúl,
Lelkemre bús sejtés borúl.
Lengyel vetó, lengyel haza,
Reád ez mennyi vészt hoza!
Ten sorsod is ez lesz talán,
Szegény hazám, szegény hazám!

(Az ország házában.)[8])

Meggyalázzák az országházát, megfosztják a tisztességes komolyságától. A jelszó: „Ki a legény a csárdában!" Csupa szitok, csupa lárma a tisztes nagy terem; úgyannyira, hogy a szemlélő bizony nem tudja országházban van-e, vagy pedig valami csárdába tévedt. (Napirend.) . . . Próbál gúnyos hangba kitörni! Azt ajánlja az ország embereinek, hogy ezután ha törvényt hoznak, ne hajtsák végre azt, mert így véget vetnek a veszekedésnek. Eddig, ha törvényhozásról volt szó, nyugalom sohasem volt, mert legalább is két párt harcolt egymással s amelyik legyőzetett, az „dúlt-fúlt, meg nem nyugodott". Ha

---

7) Bp. Szemle, 97. k. 457. o.
8) Bp. Szemle, 115. k. 283. o.

az ő tanácsát követik, ezután minden másképen lesz. A többség ha törvényt hoz

„Érje be a győzelmével,
Szentesített törvényével,
De ne hajtsa végre azt!
Igy minden párt vesztett és nyert,
Ez megnyugtat minden embert,
S békességben megmaraszt."
(Polit. xeniák, V.)

Gúnyos akar lenni a hang, de bizony nem ezt olvassa ki belőle az ember, hanem első sorban a mélységes, fojtott keserűséget.

Mind jobban és jobban a szomorúság lesz úrrá a lelkében. Nagyon fáj neki, hogy nem ismerjük becsét a néma tettnek. Már erről egy korábbi költeményében is panaszkodott:

„Vajh megtanúljuk-é még valaha
Hogy élni tudjunk híven a hazáért?
Avagy lassanként azt is elfeledjük,
Hogy tudjunk érte halni, hogyha kell?"
(Egy képviselő emlékkönyvébe.)

Elveszti a bizalmát abban, hogy a magyar tudjon magán segíteni. Hiszen akkor sem tudott, mikor két párt veszekedett egymással, hát még most, mikor egyszerre öt-hat is áll egymással szemben, vérben-forgó szemekkel. Szíve minden bizalmával az Istenhez fordúl. Úgy sem tud már más segíteni a magyaron, csak ő.

„Hajh reánk már nem hős-halál vár,
Pocsolyába fuladunk,
Csak Isten segíthet immár
Rajtunk, többé nem magunk."
(Válság!)[9]

*

Gyulai Pál szívének, lelkének egész hevével egész életén át, ifjúságában épúgy, mint férfikorában és roskadó öregségében első sorban a hazáért élt. Első volt előtte mindig a hon,

[9]) Bp. Szemle, 125. k., 130. o.

Mint fiatal ember búval a szívében hagyja el egy időre hazáját és megy külföldre, hogy a távolban még jobban érezze, mily drága neki a haza, mily fájó a tőle való távollét. Könynyes szemmel megy az idegen népek közé s búcsújában a honszerelem csendül fel:

„De födjön bár külföld hantja
Távol sír,
Lelkem híven hozzád tér meg,
Veled őrül, veled sír."

(Búcsú.)

Hogy megörül, hogy ujjong a szíve, amikor külföldön magyar nótát hall. Könnybe borúl a szeme, arcáról lepereg a könnye s úgy megkönnyebbül a lelke! Jól esik a könny, megtisztítja, lelkét Istenhez emeli.

„Sírva vígad szegény magyar bújában,
Éljen otthon, vagy idegen hazában.
Sírva vígad, míg világ ily sorja tart . . .
Szánd meg Isten, szánd meg immár a magyart."

(Külföldön.)

Amitől ő félt, amikor elindúlt hazájából, az barátjára következett be: meghalt külföldön, távol a hazától... Mikor már itthon van, mikor ujra nyugodtabban érez, még akkor is egész lelkében megindúl arra a gondolatra, miközben barátjára gondol, hogy mily borzasztó a hazától távol meghalni:

„Távol a hontól, külföld sivatagján,
Hol nem szeretnek s nem szerethetünk,
Hol örömünk csak puszta élvtanúlmány,
De minden búra kétszer fáj szívünk,
Idegenek közt és halálos ágyon. —
Óh Istenem, — szegény, szegény barátom.

(Barátom halálára.)

Nem üres szóhalmaz, nem érzés nélkül való frázis az, amikor öreg korában bús szívvel elmélkedve a múlton, azon a rá nézve oly kevés örömmel, annál több bánattal telt múlton, mely magával vitte nejét, gyermekeit, barátait, a jelen elhagyatottságában is talál vígasztalást, hiszen van, akiért még élnie kell, akiért még sokat tehet, — a haza:

„Bár csekély erőm volt, de oda áldozám . . .
Hadd küzdjek síromig éretted óh hazám!"

Mikor közel a halálhoz, kinlódik betegágyán, mikor ott lebeg felette a halál árnya s lassan-lassan agyára száll az öntudatlanság, mikor szemére száll már-már a mindent elfelejtető örök álom, felriad, újra éled, mert a haza jut eszébe és ajkáról ily sóhaj száll el:

„Óh magyar . . . .
Nem elég a hont szeretni,
Tudni kell, mit, mikor tenni
Érte folyvást, nem hű-hóval,
Hegyke tűzzel, léha szóval,
De szilárdan és eszéllyel
Szembe szállva száz veszéllyel."

(Lethe partján.)

Valóban ő szembeszállt a hazáért mindennel. Nem törődött a gúnnyal, népszerűtlenséggel; megmutatta a honnak sebeit, hibáit, hogy javítson. Nem riadt vissza a hon érdekéért attól az eszköztől sem, mely kemény, fájó, de legjobban mégis neki fájt: a gúnytól sem. Ifjú korában együtt szenved a nemzettel, együtt siratja bánatát s bármilyen reménytelen volt a jövő, bármilyen nehezen hivő a szíve, még sem csüggedt el végleg, mert hitt a lelket tisztító „szentelt fájdalom" érzetében. Férfi korában gúnnyal fordúlt a nemzet ellen, hogy gyógyítson, javítson, hogy nemzetét a jobb, helyesebb útra terelje. Öreg korában újra a bánat, a kétség fogja el szívét, sőt a teljes lemondás, reménytelenség... Vigasztaló hang nincs utolsó költeményeiben, sem megnyugvást mutató.

Úgy látszik, költőnk szívét teljesen elfogta a csüggedés. Ezt bizonyítják Mikszáth Kálmán sorai, amelyekben feljegyzi, miként fogadta a 80 éves Gyulai Pál a Tudományos Akadémia küldöttségét s mit válaszolt az üdvözlőknek:

„Az öreg úr fürgén szorongatta kezeiket s köszönte nehány szóval a megtiszteltetést, midőn tekintete az imént elolvasott lapokra tévedt s eléje látszott lépni azokból, mint rém egy negyedik, egy mostani Magyarország. Hangja megcsuklott, megreszketett:

— „Nem tudom egyébiránt, nem jobb lett volna-e már sírba szállnom — folytatá egyszerre kiesve a jó hangulatból — mint megérnem ezt a mostani állapotot, midőn minden veszni látszik."[10])

Bár aggodalmában megtörtnek látszott a szíve, bár utolsó éveiben mintha lemondott volna a haza eljövendő jobb életéről, lehetetlen, hogy szíve mélyén mindent teljesen feladott volna! Lehetetlen, hogy végleg elvesztette volna hitét a haza szebb jövőjében az, aki így írt a legnagyobb kétség közepette is:

„Te élsz és élni fogsz hazánk!"
(Baráti körben.)

Mintha csak Kölcsey szólna felénk:

„De néked élni kell, ó hon,
S örökre, mint tavasz virúlni!"

Lehetetlen, hogy Gyulai végleg elcsüggedt volna, aki annyira hitt az igazság diadalában, aki egy ifjúnak ily tanácsokat adott az életre:

„S mégis ha csalódva,
Szerencse se volna
Sokára híved:
Uj kedvvel, új erénynyel,
Hű régi reménnyel
Tápláld a hitet!"

Ő csak az elfajúlt nemzedéken búsúlhatott igazán, nem a haza létén. Lengyelország sorsához való hasonlítása a magyar hazának nála nem lehetett több, mint az elborúlt fájdalom perceiben érzett és mondott, de nem állandó érzelmet kifejező szavaknál, nála, aki hitt az Isten kegyelmes mindenhatóságában, — hisz hazáját Isten szerető gondjába bízta, — s aki ily szavakba öntötte hitvallását:

„Az elvhez a hűség
Örök kötelesség
S ha messze a czél

---

[10]) Vasárnapi Ujság. 1906.

Enyhítsen önérzet:
Bár kebeled vérzett,
Az eszme — az él.
(Egy ifjú emlékkönyvébe.)

Gyulai Pál hazaszeretetében a magyar lélek megnyilatkozását látjuk ugyan, de olyan lélekét, mely a hazát ésszel szereti, s mely nem húny szemet a hibák előtt, mint általában a magyar hazaszeretet. Gyulai Pál hazaszeretete ezért az ideális honszerelem.

Szülőföld.

A magyarban mindig ki volt fejlődve a nagy ragaszkodás a szülőföld iránt. A hon szeretetén kívül mindenkor szeretettel zárta szívébe az ő kisebbik hazáját is, a nagy haza keretén belől; boldog, ha ott élhet s ha távol esik tőle, szíve mindig vissza sajog felé s álmaiban ott remeg a vágy, hogy haló porai a szülőhely földjében nyugodjanak.

Megvan ez a nagy szeretet Gyulainál is. Az ő kisebbik hazája Erdély, amelyet bezár meleg szívének legmélyébe s mikor az élet elválasztja tőle, akkor is visszaszáll érzése, gondolata haza, a kék Szamos partjára.

„Sokat hányódtam, kényszeredtem . . .
A kék Szamos partján születtem.
Óh hány emlékem vissza fáj,
Hozzád, te erdős hegyi táj. . . ."
(Leányfalván.)

Megcsodálja a szépségeit: a „vadregényes fenyvesek homályát", a felhőkbe nyúló sziklabérceket, amelyek a föld fiát közelebb emelik az Istenhez; borzadó gyönyörrel szemléli a vad viharokat, a cikázó villámot, remegve hallja a hegyekről aláfújó Nemerét, amelyek mégis felemelik az embert, nagyszerűbbé teszik a „lélek gondolását." Szeme csillogva követi a sasok büszke repülését, mikor kieresztett szárnyvitorlákkal emelkednek felfelé, fel az izzó sugárú napkoronghoz.

Álmodozva járja be a fenyvesek titokzatos homályát, úgy szereti azoknak méla csendjét; tőlük távol mind az, „min a nagy világ csüng . . ." Gyönyörködik a vadvirágokban, a fák

között elő- előbukkanó képben, amely messze a „kékes ködben elzavart falucskákat s dűlt tornyával egy-egy mohos várromot", bércoldalban legelésző nyájakat, könnyű malmokat hajtó, vén sziklákról alágördülő, síró zuhatagokat tár eléje.

Aztán az erdők éjszakája, a lassú zizegés, mintha az álmodó erdő felsuttogna, halkan felkacagna, a fák közt elő-előbukkanó hold, egy-egy messze hangzó kürtszó, melyet a bércek ezerszeresen vernek vissza, a távolból fel-felcsillanó tűzfény egy-egy boldog házból, a csendes éjben fel-felhangzó bús nóta gyászos Mádéfalváról, mind mind csordúltig töltik meg a költő szívét végtelen szeretettel.

És aztán az otthon, a ház, a kert, amely mind mind szeretteivel van tele... Mintha még mindig hallaná édes anyja szelíd hangját, mintha még mindég látná mosolygó, bánatos arcát, amint meleg simogató tekintetével rájuk tekint: rá, meg a kis hugára, arra az édes aranyos kis lányra, akivel együtt szedte a gyümölcsöt, a virágot, akinek kedvéért bizony még a a szigorú apa tilalma ellenére is felmászott a legszebb gyümölcsfákra, hogy jó érett szilvát, almát, barackot verjen le róluk. Újra előtte van a kertben a nagy, öreg fa, amelynek hatalmas lombkoronájában úgy szeretett elrejtőzni nagy képeskönyvével, miközben hűs szellő lebegtette meg zilált haját, hűtötte le kipirúlt arcát. Csupa napfény, derű, szépség fűződik a szülői házhoz a költő szívében.

Hogyne volna nehéz a válás... Hogyne sírna fel a lelke amikor eltávozik hazúlról s megy ki a nagyvilágba, amikor

„Tünni kezd a vidék,
Oda van már minden,
Csak a vándorbot maradt meg,
Csak egy könny szememben."

(A távozó.)

Hogyne álmodná sokszor vissza a kedves gyermekkori helyeknek minden szépségét, minden varázsát, mint az a vándorfiú, aki fáradtan dűl le az útfélen búsúló vadalmafa alá, akit a patak meg a szellő elringatnak, „szépen álmodozni hagyják s mind csak arról súgnak-búgnak, amit immár otthon hagytak." (A vándorfiú.)

Hogyne érzene együtt kis utitársnőjével, az egyszerű

parasztlánnyal, aki szintén azt siratja, amit ő: azokat, akiket, amit otthon hagyott. (Utiemlék.)

Mikor Erdélynek a határán jár, mikor homályosan megpillantja a kéklő hegyeket a messziségből, amikor megcsapja a szülőföld levegője, már akkor erőt vesz szívén a nagy-nagy szeretet s sírva borúl le, mint a vándor gyermek az édes szülőföldre, ki édes anyjának sírhalmán pihen meg. (Erdély határán.)

Hogy érezné magát az ő lelke jól a nagy város zajában, lármájában, aki annyira hozzászokott a csendhez, a méla helyekhez „messze azoktól, min a nagy világ csüng„. (Erdély).

Megcsudálja szépségeit, de lelke szülőföldje vidékeit járja s üdvözli a kedves bérceket... Nem pótolja azt a művészet, pedig nagyon nagyon szereti ezt is, még kevésbbé a mulatságok, amelyekben legnagyobb gyönyörűsége az, ha kitekinthet az ablakon lopva a csillagos éjszakába s megkeresheti azt a fényes csillagot, amely arra messze kelet felé ragyog, amerre szülőföldje van. Vágyó szavakban tör ki ilyenkor lelkéből a nagy-nagy szülőföldszeretet:

„Óh szülőföldem viruló határa,
S te kis fehér lak árnyas fák alatt,
Hol engem szeretet vőn karára,
S a barátság viselte gondomat:
E palotáknak márvány büszkesége
Mint nem éri fel rozzant födeled'!
Mély gyászban virraszt örömid emléke
Szívemben, mely lemond, de nem feled."

(A fővárosban.[11])

A fővárosban is csak azt tudja szeretni, ami szülőföldjére emlékezteti. Ezért sajnálja a régi Pest pusztúlását, amely egyszerűbb, csendesebb volt, mint az új. Lehet ez a mostani szebb, csodálandóbb, de bizony nem olyan kedves, barátságos, mint a régi.[11a])

Bárhol legyen is, igazán csak otthon érzi magát jól, mint a fecske, amelyet mindíg vissza visz a vágy messze keletre, mert ott van az elhagyott régi fészek, tele régi, kedves emlékkel, vagy, mint a virág, „mely déli tájt virúlva nő", s amely északon hervadva pusztúl el . . ." (Honvágy).

[11a]) Bp. Sz. 128 k., 1630. l.
[11]) Utcán. Bp. Szemle, 80 k.

Szeretete magához öleli a népet is, amely szülőföldjét lakja . . . Szívén fekszik neve, dicsősége és miközben Erdély szépségeit szemléli, könnyes szemekkel kérdezi:

„A várromok, az ősök sírhalma
Kérdik tőlem, hol Attila népe?
Él-e még a székely s hol van Erdély
Szabadsága, neve, dicsősége?"

(Erdély.)

Szeme felrepülő sascsoporton akad meg, a remény lobog fel a lelkében, hogy nem veszhetett el minden, kell hogy e népnek is egyszer magasba szálljon gondolatja, mint a sasok repülése; kell, hogy a mennydörgős villámok dübörgessék lelken a szabadság viharos tüzét. (U. ott).

Mikor aztán látja, hogy éledő reménye nem volt hiú ábránd, mikor csakugyan küzdenek, meghalnak a szabadságért, akkor büszke örömmel dalol arról a vitéz, furcsa népről s hő fohász fakad szívéből, hogy az Isten áldja meg őket. (A székelyek.)

Mikor már veszve minden, mikor ráborúlt a gyász kisebbik hazájára is, még akkor is fellángol szíve a vitézségök emlékére s daloló szava csodálattal cseng ajkáról:

„Az Olt vize partján,
A fenyvesek alján,
Oh ismered ott a messze vidéket?
Oh, ismered ott, mely lakja, a népet?
Emlékszel-e még, emlékszel-e még?"

Az elbukott szabadság siratása közben összefoly előtte a szülőföld képe a hazáéval.

A nemzeti csapás után, mikor haza kerűl, idegennek talál mindent, embereket, házat, hegedűszót; nem csoda, hiszen azóta minden szomorúbb lett: elbukott a haza, azóta „szomorúbb a magyar nóta" is.

Azonban van egy erős érzés, amely újra a régivé, kedvessé teszi előtte a szülőföldet; ugyanaz ez, mint amelyet a hazánál is említ: a fájdalom. Mikor könnybe lábadt szemekkel kérdi, hogy mi vonja úgy, annyira a szülőföldhöz, a sóhaj, amely elszáll az ajkáról, megadja neki a feleletet:

„A fájdalom von engem te hozzád,
Legerősebb a láncok között..."

(Szülőföldemen.)

Csupa sírhalom a haza, csupa sírdomb Erdély is. De a gyász nem rabolja el a szülőföld régi szépségét, nem, rajta most is annyi régi báj van, mint amennyi új seb bájai alatt:

„Szép vagy Erdély, szép és szerencsétlen
A koporsódban mosolygó halott,
S én szeretlek hőbben és hívebben,
Mint valaha szívem tudhatott.

(u. o.)

Ugyanaz az érzés, mint amellyel a hazát siratja . . . . „Erdély" helyett, ha a „haza" volna írva, nem változna semmit az értelme.

A fájdalom a vígasztadója, az örökre az övé, az hagyta meg néki a dalt is.

„Minden, minden elveszett és megholt,
El nem veszhet, él a fájdalom."

(u. o.)

A szülői ház, a vidék, az emberek: elválaszthatatlan kapcsok, melyek költőnket egész életén át szülőföldjéhez fűzték. Soha, soha sem tudná ezeket szétszakítani sem életében, sem halálában. Mikor betegágyon sínylődik, mintegy végrendeletként hagyja meg környezetének, hogy pihenni is ott kíván szülőföldjén, ott temessék el, hogy ott álmodjon örökre a hazáról. Íme, látni, mennyire összeforrt nála a szülőföld szeretete a hazaszeretettel:

„Ott feküdjem én,
A bércz tetején,
Örökzöld fenyűlombok alatt,
Ott zúgja, dörögje a vihar haragomat:
A haza romja felett, síró dalomat.

(Beteg-ágyon.)

Gyulai Pál szülőföldjéről irott költeményei igen fontosak lelkének megismerésénél, mert világot vetnek lelke mélyére s

annak nevezetes sajátságait tárják elénk. Megértetik velünk elsősorban tökéletesebb, *szókimondó* hazaszeretetét.

Azok a viharok, dühöngő szelek, közöttük a zúgó, sivító Nemere, a cikázó villámok, lehetetlen, hogy hatástalanúl múljanak el a remegő, bennök gyönyörködő, de akkor is félelemmel eltelt lélekre. A kicsinység, semmiség tudatát ébresztik fel „az ember fiában" s nem teszik őt elbizottá.

A zord éghajlat edzetté is, tűrővé is formálja a lelket. Az ilyen helyen felnőtt emberek józanabbak, megfontoltabbak és kevésbbé van bennök meg a szalmaláng, a gyorsan fellobbanó, hamarosan kialvó tűz, amely annyira hibája a „nagyobbik hazában" élő magyarságnak.

A lélek meglátja az égbe nyúló hegyekben a nagyszerűséget, közelebb viszik őt az Istenhez, a felröppenő sasok kifejezik előtte a büszke erőt, felfelé törést s „nagyszerűbbé teszik a lélek gondolását", erősítik, kicsinyességtől megtisztítják a lelket, felemelik, de még sem teszik elbizottá, mert hiszen ne feledjük el, „a gyönyörrel félelem is határos" itt.

A magasztos érzések ott a felföldön, ahol „föld fiához közelebb az Isten", megértetik velünk, hogy miért él-hal Gyulai Pál mindig az eszméért. Viszont a viharok, az éghajlat nehézségei, ámbár utánuk mindig következik derű is, megértetik azt is, hogy miért nem enged soha teljesen lelkében a csüggedés helyet a reménynek.

De a legfontosabb, hogy mindez, a magasztos gondolatokban megtisztult lélek, az Istenhez közelebb élő ember, jobban átérzi az *igazság* nagy értékét.

Az igazságot szívében hordozó, hazáját forrón szerető, edzett lelkű ember igazsággal szereti a hazáját, nem gyöngéden, rosszúl mondjuk a szót: gyöngén, vagyis csupa nagy szeretetből nem húny szemet a hibák előtt, — mert hiszen akkor hol volna az igazságszeretet, — hanem ki is mondja nyiltan azokat, nem törődve semmivel, az esetlegesen támadó ellenségeskedéssel, üldözéssel, szitkokkal sem, kimondja, „mert a javítást, tökéletesedést kivánó" lelke, meg aztán a haza érdekét előmozdítani óhajtó szíve erre ösztökéli, sarkalja. Sajnos, ilyen ember, pedig hány a hazáját szerető magyar, nálunk mindig nagyon kevés volt, még abban a korban is, mikor költőnk élt, pedig akkor jobban lángolt a honfiszív, mint manapság. Erről

panaszkodik Széchényi István a „Politikai programmtöredékek"-ben, amikor nyiltan kimondja: „A magyar haza sohasem volt derék, söt kitünő férfiak hijával; egy nemében a hazafiaknak azonban mindig szükölködött: olyanokéban, kik tartózkodás nélkül a nemzetnek szemére lobbantják az igaz szót!"

Szóval nem elég a nagy, törhetetlen szeretet a hon iránt, hanem annak tökéletesnek is kell lennie, ezzé pedig első sorban a szókimondás teszi.

Gyulai Pálé szókimondó honszerelem volt, ezért neveztük az ő hazaszeretété ideális, hibáktól ment hazaszeretetnek. S hogy ilyen volt, annak gyökerei abban rejlenek, hogy olyan helyen született, nőtt fel, amilyen Erdély.

Költőnk erdélyi származása még másra is enged következtetni s megkönnyíti további vizsgálódásainkat. Honnan is jött Gyulai Pál? Erdős, hegyes vidékről, hol titokzatos homály uralkodik a fenyvesek közt, hol „az álmos erdők mélán álmodoznak", hol a nagy csendben a madárfütty, egy-egy kürtszó, puskadörrenés, ezerszeres visszhangot ver vissza, hol itt is, ott is egy-egy mohos várrom búsul, ahol a pásztor hosszú botjára támaszkodva szótlanúl bámulja világát „s elmereng a távolban morajló fürészmalom s vizesés siralmán". Olyan földről jött Gyulai, ahol önkénytelenül is merengésre, méla vágyódásra hajlik a lélek, ahol a környezet beleringatja az álmodozásba. A merengésre, mélázásra való hajlam a magyar lélek tulajdonsága. Előrelátható, hogy Gyulai Pálból sem fog hiányozni. Ha pedig nagyobb mértékben lesz meg benne, mint általában a magyar lélekben, azt nagy részben szülőföldjének kell tulajdonítanunk.

A szerelem.

A hazaszereteten kívül a második nagy érzés, amely betölti költőnknek szívét: *a szerelem.* Különböző ez érzelem minősége, színezete, amelyen nála megnyilatkozik, de lelkivilágából nem tűnik el egész életén át. Mindig úgy tekinti, mint szent, nagy, fenséges érzést. Már ifjúkorában az az óhajtása:

„A szerelem, a szerelem
Játszadozzék sírig velem."
(Rajtam ne csodálkozzatok.)

Férfi korában, mikor már megedzette az élet, mikor már mások csalódva, csüggedve, hideg szívvel, elfelejtve a szerelem szépségét, báját, lenézik ez érzést, élte egén még mindig ott fénylik a szerelem és akkor is ezt vallja:

„Két fényes csillag vezérlett:
A haza és a szerelem."
(Szilveszter éjtszakáján.)

Mikor beköszöntött az öregkor, mikor alkonyult már a nap élte pályája felett, még akkor is így tud írni róla:

„Nem, nem . . . az én szívem nem tud elfásúlni,
Most is dobogtatja emléked, szerelem!
Örömed, bánatod soh'sem fog elmúlni
És örök álomnak a sírba száll velem!"

És ez a nagy, szent érzés, fénylő ragyogásának minden sugarával körülveszi, körűlfonja a nőt. De: „a nő volt költészete forrásának fakasztó tündére"[12]) mondáshoz tegyük hozzá: a tiszta, a szent, az ártatlan. Virág szemében a nő, de nemcsak olyan szép, mint a rózsa, hanem oly tiszta is, mint a *liliom.*

„Virágnak mondanálak
A rózsa, liliom,
Mint egy tőnek virági
Virúlnak arcodon."

írja kedveséről. Szép a rózsa, szép a jázmin, szép, ha a leányka olyan mint ezek, de mégis, „szebb a liliom, — magasztal egy ifjú leánykát, — mely mint legszebb szűzi párta, nyílik fent a homlokon."

„Gyulai Pál hitében és költészetében a nő, akit szeret, egy földre tévedt angyal, kinek mosolygásában olyan bűbáj van, mely az idő múlásával sem veszít boldogító erejéből, átsugárzik az éveken".[13])

Akár mint ifjú ír a szerelemről, mikor még érzi a szerelem minden örömét és kínját, akár mint öreg ember gyönyörködik

---

[12]) Oláh Gábor: Irói arcképek.
[13]) Kozma A.: Gyulai Pál. Magy. Könyvt. 38. old.

a múlton és hevül a szíve a jelent szemlélve a feltámadt emlékeken: a szerelemről mindig, mint a legszebb emberi érzések egyikéről nyilatkozik. Csak a hang, ahogy megnyilatkozik róla, más-más színezetű, a felfogása róla mindig egy marad.

Ha a szerelemről szóló hang megnyilatkozását, színét vizsgáljuk Gyulai Pálnál, verseiben az időrendet tekintve, három főérzés megnyilvánulását látjuk. Ifjúkori szerelmi költeményein általában a bánat ömlik el. Nem kizárólagos érzés ez, hiszen vannak költemények e korszakból is, mint amilyen: „Egy tavaszi nap, Rajtam ne csudálkozzatok, Fáradt vagyok, Nem vagy te legszebb", címűek, amelyek a vidámabb, boldogabb szerelmi hangon szólanak, — de mégis a legtöbbször előtörő érzés, a bánatos, lemondó.

Mikor költőnk szívében fellángol az igazi, egész életre szóló szerelem, akkor eltűnik a bánat s csak a boldogság hangja újjong minden sorában. E második csoportba tartozó költemények fölé odaírhatnánk közös címül: „Boldog szerelem."

A harmadik részhez tartozó költemények leginkább abban különböznek az előbbiektől, hogy bennök már nem magát a szerelmes költőt látjuk, hanem oly lélek tárúl elénk, aki túl van ezen az érzésen, aki már csak szemlélője az utódok „szívviharainak", akinek szívéből a jelen szemlélete, összekapcsolódva a múlt emlékeivel, vált ki hangokat a szerelemről.

*

Korábbi költeményei bánatos hangját megérteti velünk az a körülmény, hogy az ifjú szívű költő csalódott szerelmében. A leány nem volt az, akinek ő gondolta, hitte. Erős lélekre mutat, hogy megbocsájt a hűtlen kedvesnek, sőt mikor a leányt megcsalja más valaki, akit ez szeretett, mélységes szánalom fogja el lelkét s tud vigasztaló hangokat találni egykori kedvese számára. (Viszontlátás). A bánat hangja tehát érthető költőnknél. De ha nem lett volna szerelmi csalódása s mégis inkább a bánatos hang csendült volna fel lantján, akkor is magyarázatát adta volna ez érzés felé való hajlandóságának magyar származása. Erdélyi származása még inkább erősítené ezt a felfogást, mert e föld vadregényessége, a homályos fenyők, az erdők titokzatossága a lelket vonzzák a mélaság, szomorúság felé.

Az a magyarázat sem lehetetlenség, hogy az akkori magyar viszonyok, amelyek minden elevenség és hévvel telt lelkesedés ellenére is annyi aggodalomra adtak okot, oly hazájáért lelkesülő szívet, mint Gyulaié, önkénytelenül is sodortak a bánat, a szomorúság felé, — amint volt alkalmunk erről meggyőződnünk, — s annyira ébren tartották s növelték benne a bánatos érzelem felé való hajlamot, hogy az élet egyéb viszonyaiban is sokkal nagyobb fogékonyság keletkezett benne a szomorú meglátására, mint az öröm észrevevésére.

Megerősíti ezt a föltevést maga a költő:

„Az ifjúság legszebb korát
Mély honfibúban éltem át.
Megtört vágy széttépett remény
Úszott a kétség tengerén
S kitört a rejtett fájdalom:
Azért oly bús, komor dalom.

(Dalaimról.)

Ami azonban felkelti az érdeklődésünket, az, hogy az a lélek, az a szív, amely hazafias költeményeiben bánatában is oly erősnek, oly szilárdnak, törhetetlennek mutatkozott, ez időből való szerelmes dalaiban oly sajátságokat mutat, amelyek a szentimentálizmust jellemző vonásokkal találkoznak.

„Gyulainál a kérlelhetetlen, meggyőződéséért mindig harcolni kész kritikus alatt még egy mélyebb lelki réteg rejlik: a lyrai, érzékeny, sőt szentimentális költőé.[14])

A szentimentálizmusra jellemzőek Fanni szavai: „Ily édesen szenvedni, szomorkodás nélkül, — hogy tudnád miért? Az egyedülvalóságot jobban kedvelni minden mulatságnál; örömest magánosan lenni a világos tavaknál, a kőszálakon és a homályos erdőségben, minden gyönyörüséget csak a kis természetből szívni, vagy csak egyetlen egy lélek társaságát kivánni, akinek ezt mind megmondhatnád és aki ezt mind elfogadná . . . Micsoda, oh micsoda állapot ez? Itt olvadnak egybe a menny gyönyörüségei a kinok helye gyötrelmeivel.[15])

A nagyfokú érzékenykedés jellemzi a szentimentálizmust, amelynek öröme telik a bánatban, a keserüségben, amelyből

---

[14]) Riedl Frigyes: Gyulai Pál. Olcsókönyvtár. 28. o.
[15]) Kármán: Fanni hagyom. XIV. f.

sohasem hiányzik a könny. Ha örömtől dobog a szíve, — sír: a fájdalmas gyönyör csal szemébe könnyet. A vigság ritkaság a szentimentális lélekben. Legtöbbször a fájdalom az uralkodó érzés. Nyomorultnak érzi magát a szentimentális lélek, kínozza az önvád, gyakran ok nélkül. Siratja az ifjúságát s mégis halni vágyik. Fut ki a természetbe, hogy sírjon meghittjei: a virágok és a fák között, hogy elnézze a futó felhőket, amelyek annyira hasonlítanak tépelődő lelkéhez. Kinn a magányban zokogás között megkönnyebbül, óh mert annyi gyönyör van a fájdalomban, az egyedüllétben . . . Vágyik a magány, az egyedüllét után s mégis a leghatalmasabb érzés, a mely eltölti szívét, hogy találjon egy szerelmes társat, aki megértse őt, aki hozzá hasonló érzékeny lélek, hogy vele aztán együtt sírhasson, zokoghasson . . . A szenvedésben, a sírásban, a fájdalomban való, tobzódó öröm a szentimentálizmus.

Ha ezeket a sajátságokat helyes megfigyelésen alapúlóknak tekintjük, aztán összevetjük azokkal az érzésekkel, amelyeket Gyulai Pál szerelmes költeményei visszatükröztetnek, tényleg találunk bennök egyező vonásokat.

Megvan nála is a természetbe való nagy vágyódás, a szerelem kínzásai, keservei között. Ugy érzi, hogy a természet vele együtt örül, szenved. A vadgalamb bús turbékolása az ő szerelmi bánatát juttatja eszébe s a madárka szerelmes hangjában ugyanazon fájdalomnak a megnyilatkozását látja, amelyet az ő szívében a szerelem szűlt. (Amott egy agg cserfa zöldűl . . .)

Szereti a csendes, néma éjben a bolyongást s lelke mélázásba merűl. A fák, fűk, lég tele-tele vannak nagy-nagy szerelemmel s mindnek tudomása van az ő nagy, bánatos szerelméről.

Finom lelke megérzi az egész természetet átható, nagy, hatalmas érzést, elmerülve figyeli annak minden megnyilatkozását:

„Reszket a lég, szédűl a pillangó,
Egyik virág a másikhoz hajlik,
S mint a hőcsók csattog a madárszó."

(Fáradt vagyok.)

Azonban az egész természet fénye, szerelemre csábítása, a tavasz bűbája nem tudják megvigasztalni, nem villanyozzák fel örömhangokra, sőt lelke elernyed, búsul, szívében feltámad a fájdalom s szemében megjelenik a könny.

Ha kinn sétál „a tavaszéjben egyes-egyedül", legyen bármilyen balzsamos a lég, enyhe a szellő, egy-egy virág hullása rögtön bánatot borít a szívére, mert eszébe juttatja a múló ifjúság virágát. (Tavaszéj.)

A muló ifjúságnak ez a siratása az, amely a szentimentális lélek szerelmi bánatában is oly nagy szerepet játszik. Az ifjú Gyulai is ezért búsul, ezért bánkódik. Emiatt támad irigység benne a természet iránt, mikor ősszel a hervadó ligetben bolyong, mert ősz után következik még tavasz, de az ember élete csak egy tavaszt él, egyszer virúl. Egy-kettő — s az ifjúság, az igazi szerelem oda.

„Hajh, de a szív csupán csak egy tavaszt él,
Igazában egyszer szeret és remél,
Azután csak másodvirág érzem én,
Csak hervadni csalta ki az őszi fény."
(Ősszel.)

Másutt is ugyanezen bánattal találkozunk:

„El-eljárok a tópartjához
Az őszi csendes alkonyon,
S melyet már semmi vissza nem hoz,
Szűm ifjuságát siratom;
S irigylem a pillangó sorsát,
Mely ha átéli a tavaszt,
Hulló virág takarja a sirját,
S fölötte szerelem virraszt.
(Emlékszel-e.)

Próbál megnyugodni, elhatározza, hogy elhangoztatja ajkairól a végső szót is; felszárítja könnyeit, nem siratja dalban többé ifjúságát, életét. Nem fogja őt gyötörni többé a magasabb vágy, mélyebb bánat, lesz józan. Szép ez az elhatározás, de nem tud néki megfelelni, mert akkor önmagát, az igazságot, őszinteséget, szerető szívét tagadná meg. (Járom én is a világot.)

Mint minden szentimentális lélek, úgy költőnk is, mikor

szerelmi bánatában már nem tud sírni sem, sóhajtva óhajtja a könnyeket:

„Vajha még könnyezni tudnék
Megsiratva tégedet,
S csak egy perczig emlékednél,
Érezhetném, hogy szerettél . . .“

írja csalfa kedveséről. (Emlék.) Megkönnyítené a sírás a múltra való emlékezést is s csak az a vágya, bárcsak sírni tudna.

„Támadjatok föl régi könnyeim,
Egy perczre még, emlékűl búcsúzóra.“
(Emlékkönyvbe.)

Megnyugvás volna számára a jövőben, hogy bár minden odaveszett, de egy maradt vigaszúl: a könny.

„Az ifjúság verőfényét, viharját
Idő és élet elrabolta rég,
Ha mondhatnók: szenvedni megtanúltunk,
De tudunk sírni, mosolyogni még.
(Gyermekkori barátnőmhöz.)

De hiába a szerelmi bánat, reménytelenség, mindig ott továbbra is a vágy a szerető pár, a kedves lény után, aki boldoggá tehetné még „szétdúlt ifjúságát“. Az e vágyból eredt *egyedüllét* érzete is nem egyszer csal ajkára panaszos hangokat:

„Óh mi szép e hallgató liget,
Fűben, fában, légben szerelem!
Ha édes hang súgná nevemet,
Ha egy szép lány űlne itt velem.

Fent virraszt a kopasz hegytető,
Kis falucska alszik ott alant.
Mért nem vár ott rám egy ifjú nő,
Mért nem csábít veszély és kaland?“
(Éji séta.)

Mikor kis útitársnője, az egyszerű parasztlányka, elpanaszolja neki sírva, hogy a faluban egy jó legény szereti, akit

most hosszú időre nem láthat, mikor a lányka bánatában elfáradva álomba merül mellette, sóhajtva nézi arcát:

„Ott virrasztok és úgy irigylem,
Kiről a lányka álmodik ölemben.
Hajh hol a szív, mely érettem dobog?
Itt nem siratnak, ott nem várnak engem."
(Uti emlék.)

Mikor leveri a szerelmi csalódás, így sír fel a lelke:

„Egyedűl, egyedűl vagyok,
Kivel legyek boldog már?
Szívem vén új csalódásra
S eltemetett ifjusága
Szebb jövendőt sírba zár.
(Emlék.)

Szerelmi bánkódás a természet ölén, könnyes búsúlás a múló ifjúságon, vágyódás a magány után, egyedüllét, mind olyan érzések, amelyek a leggyakoriabbak a szentimentálizmusban, anélkül azonban, hogy minden esetben szentimentális érzéseknek volnának nevezhetők . . . Ha a találkozásokat nézzük Gyulai Pál említett helyei és a szentimentálizmus között, úgy érzésünk után indulva pl. az egyedüllét miatt való panaszt ahogy azt Gyulainál (*Úti emlékek*-ben és *Éji sétá*-ban) előfordúl, nem neveznők szentimentális érzésnek . . . Nem, mert *természetes*, igazán érzett és egyszerű érzés hatását teszik ránk. Valószínűnek látszik, hogy az erőltetettség és a természetesség hiánya az egyik ismertető jele a szentimentális érzéseknek, illetőleg a természetesség hiánya és az erőltetettség folytán válnak az említett, a szentimentális lélekben leggyakrabban előforduló, egyébként egész természetes érzések szentimentálisokká.

A szentimentálizmusban szerepel a könny, a magány szeretete, sírás az örömben, bánatban, akár kell, akár nem. Sírnak mert jól esik. Ezeknél a legtöbb esetben ott áll az a kérdés, amelyet Fanni mond: „Miért?"

Miért az érzékenykedés, mikor semmi szükség sincs rá? Minek a vágyódás a szomorúság után, a bánat után, mikor a léleknek nincs oka rá? Minek csak a szomorút látni meg a szép természetben, mikor az örömmel, boldogsággal is tele

van, mikor igazán semmi szükség nincs a sírásra, kesergésre? Hogy egyeztethető össze az, hogy a szentimentális lélek vágyik az egyedüllét után, de vágyik a szerető, a megértő élettárs után is?

Ha azokat az érzéseket vesszük, amelyek Gyulai Pálnál a szentimentálizmusra utalnak s összehasonlítjuk a szentimentális érzések most említett sajátosságaival, rögtön észrevesszük a főkülönbséget. Gyulai érzései őszinték, mindig szívből jövők. Ellenkezőjétől megóvja őt igazságszeretete, s az ebből fakadó őszintesége. Gyulai Pál sohasem írt le egy sort sem, melyet igazán nem érzett volna. Ezt a nagy igazságszeretetet csodálja benne egyik róla író tisztelője: „Legfőbb tulajdonsága, lelki valójának gerince a csodálatos igazságérzet volt, mely tökéletesen egységessé, összhangzóvá tette egész életét. Versén, prózáján, bírálatain, politikai nézetein, minden köz, vagy magánéleti cselekedetén, a legnagyobb, vagy a legkisebb emberrel való dolgán ez uralkodott. Mindig föltétlenül, tántoríthatatanúl, a legkisebb kétkedés nélkül igaz volt. Oly biztos minden meggyőződésében, hogy ezekhez híven, ezek szerint — mindig igaz tudott lenni.[16])

Ha tehát van szentimentális vonás költőnk szerelmi költeményeiben, az nem az érzések erőltetett, nem-őszinte voltában, hanem csakis a *hangban* lehet, ahogy megnyilatkoznak. Gyulainál csak annyiban lehet szó szentimentálizmusról, hogy az igaz, őszinte érzések nem természetes, hanem túlzottan ellágyított hangon szólalnak meg, hogy úgy mondjuk: az igaz érzések a szentimentálizmus ruhájában jelennek meg. E hang nem gyakori költőnknél s a fennebb említett helyek közül is igazán csak azokban lehet szentimentális érzésekről szó, ahol a folytonos könnyezés, vagy könny után vágyódás közepette búsúl a költő az ifjúsága gyors múlásán.

Honnan kerültek e szentimentális érzések Gyulai költészetébe? Magyarságából ez meg nem fejthető. A magyar lélek érzékeny ugyan, de nem érzékenykedő. Meg van benne a hajlam a bánatra, a méla merengésre, de még sem szentimentális,

---

[16]) Kozma A.: Gyulai P. 5. o. Magy. K.,

mert érzései igazak, szívből jövők, megokoltak s a hang, amelyen megszólalnak, egyszerű, természetes.

Ne feledjük azonban, hogy a költőre hat az élet és az irodalom is. Ezek útján is bekerülhetnek újabb vonások a költő lelkébe. De Gyulai Pált az élet el nem erőtlenítette, csak edzette, érzéseit erősítette, nem pedig lágyította. Fennforog tehát a másik eshetőség: a szentimentálizmus irodalmi úton hatott költőnkre. Ennek a kutatása alább lesz a feladatunk.

Említettük, hogy bár a főszerep a bánatos hangnak jutott Gyulai Pál korábbi szerelmi költeményeiben, még sem kizárólagos hang ez, mert mellette megnyilatkozik vidámabb érzés is, bizonyságáúl, hogy még abban az időben is, mikor költőnk szívesen szólt a szentimentálizmus hangján, az ellágyúlt, erőtlen érzések nem lettek teljesen úrrá mindig szívében.

Sőt szerelmes szíve olykor messze tova tudja magától űzni a bánatot, mikor kedvesét így vígasztalja:

„Virágeső húll a fáról,
Szerelem hulló virága . . .
Mért búsúlnánk érte kedves?
Rakva azért minden ága."
(Egy tavaszi nap. II.)

Dehogy is gondol mindig a halálra, ifjúsága siratására, mikor kedvese mellett lehet s lelke annak sötétkék szemében fürödhetik.

„Mint körülünk a nyugvó vidéket,
Éj és ábránd szelíden környékez.
És szívünk, mint a madárka fészkén,
Társa mellett, boldogan fölérez.
(Egy tavaszi nap. III.)

Nem mindig búsul az ifjúsága elmulásán, ha a természet szép tavaszát látja; megtalálja bennök a megnyugtató érzést, gondolatot is.

„Ne gúnyolódj, hogy a virág elhervad,
A szív érez csalódást és fájdalmat,
Bús, száraz ág lesz mindenik,
S csak gyászos hollók serge száll reájok,
És vad szélvészek vívják, tördelik.

Csak mondhassák: virágoztam, szerettem,
Hajnal és holdfény ragyogott felettem,
Enyhűltem csókon, harmaton,
S hulló levél közt, szélvészek zajában,
Tavasz szép napja, rólad álmodom.
(Májusban.)

A bánatában erőt vesz szívén a megnyugvás; lelke elcsendesedik s haljon bár el lassan-lassan a szív tavasza, sirassa bár a vesztett ifjúságot, mégis remél, hisz az örömben:

„De hiszek benned míg él egy barátom,
S nem mondok búcsút, dalnak szerelemnek."
(Megnyugvás.)

*

Mennyire nem állandó érzés nála a bánatában megnyilatkozó szentimentálizmus, mutatja az, hogy mihelyt megtalálja az igazi leányt, akit melléje rendelt az Isten egész életre, egyszerre az öröm egészséges, vidám hangján énekel, nem gondolva a búval, bánattal, nem búsulva az ifjúság mulásán.

Minden szava, minden gondolata, a legtisztább hangon szól kedveséről.

Kezdetben még ott van szívében a kétség, nem tudja elhinni, hogy ime megvan az a lány, aki még az ő szomorú szívét is boldoggá tudná tenni. Újra szentimentális vonás tűnik a szemünkbe, illetőleg csak a régiből, a bánatos szerelem idejéből maradt még vissza: t. i. a könyű. Azt hitte a költő, hogy szerelmi csalódása elvitte azt örökre s íme az új szerelem visszahozta, megindította újra a könnyforrást s most ismét sír a költő, de örömében, véghetetlen boldogságában.

„Szeretlek, szeretlek,
Kimondom, kimondom!
El nem bírhatom már,
Oly nehéz lett titkom;
S mint a néma gyermek,
Amidőn megszólal,
Megteltem csordúltig
Könnyel, fájdalommal."

Nem válik el kedvesétől soha, akár együtt vannak, akár nem. Hiába az álom, éjszaka, ott ég előtte mindig kedvesének

a szeme, ragyogó csillag gyanánt. Hiába a zaj, a csend, mindig csak az ő csengő hangját hallja, hiába van körülötte nagy társaság, mind csak őt látja. De még mindig fél, még mindig tart a csalódástól is.

„Nem vagy velem, veled vagyok,
El-elragad a báj, a gyönyör,
Majd a féltés, a bú gyötör
Átkozlak, áldlak, hervadok.

(Marihoz.)

Nem tud többé szórakozást találni a mulatságban, kedvese nélkül egyedül érzi magát, unatkozik s csak egy gondolata van, kedvese.

„Te vagy, te vagy gondolatom,
Rólad, rólad álmodozom!
Mind csak az a gondom:
Mit csinálsz most otthon
A magányban kis szobádban
Édes szép galambom."

(Bálban.)

Mennél többet látja Marit, annál boldogabb lesz. Valósággal újjong. Dehogy is fél már a jövőtől, esetleges csalódástól; nem bánja, hogy szívét megzavarta, hogy megtréfálja, kinozza, tetszik neki kevélysége és játszin mondja:

„Ez a kis lány a gonosz,
Fejemre még sok bajt hoz,
Ej, haj nem bánom,
Érte halni sem lesz rossz!"

Nem gyötri többé az álmatlanság. Este, ha elválik kedvesétől, hazatérés közben hátra-hátratekint s boldog ha az árnyát látja. Magán érzi a hű leányka tiszta tekintetét s vidám kedvvel tér haza. Búcsúhangja folyton a fülébe cseng s úgy ringatja el az édes álom. (Este tőled, ha elváltam.)

Mindennél, mindennél többre tartja kedvesét, többet ér neki, mint a világ összes kincse, pompája, ragyogása:

„Nélküled mit érne
Világ gazdagsága,

Csak börtönt éreznék,
Fényes palotába!
Koporsó párnáját
Puha selyemágyon
S mégsem adna nyugtot,
Hajh! az örök álom!

(Szegény vagyok.)

Mikor aztán azt tapasztalja, hogy nemcsak hűn szeretik, hanem kedvese még szenved is érte, megdöbben, keresi az okot, hogy mivel érdemelte meg mindazt a nagy boldogságot, de nem tudja meglelni a magyarázatát, csupán csak azt érti, hogy kedvese a jó, a kiváló, míg ő csak érdemetlenül élvezi a boldogságot. (Mi hűn szeretsz.)

Nem tudja elmondani, vagy nem meri elmondani szíve érzelmeit Marijának. Kis bokrétájára bízza szíve titkát, hogy az súgja meg kedvese fülébe, ha reggel a szelid leányka megtalálja azt ablakában. (Kis bokrétám.)

Szeretetét kiterjeszti mindarra, ami csak körülveszi kedvesét. Isten áldását kéri a rózsatő virágra, amely ott virúl Marija ablakába; a kis szobácskára, ahol annyit ültek beszélgetve kettesben; a csevegő madárkára, melynek a dalát hallották, míg csókot, szivet váltottak. (Áldjon meg az Isten.)

Költőnk eléri célját: a lányka övé lesz elválaszthatatlanul. Tovább kisérni szerelmét e helyt nem a feladatunk. Szerelme ettől fogva annyira át és át van szőve a családi élet ezer meg ezer szálával, hogy tőle azokat elválasztani nem lehet. Alább, ha a költőnknek a családi élettel kapcsolatos érzéseit vizsgáljuk, meggyőződünk erről.

Saját szavaival szólni a nagy boldogság beköszöntéséről, t. i. hogy a leányka szívét megnyerte a kezével együtt, mintha csak érdemetlennek tartaná magát, — Goethéhez fordúl s a nagy német költő szerelemre, házasságra biztató soraival adja tudtunkra élete legboldogabb lépését:

„Csak egyért égj s ha ő is érted
Hasonló tiszta lánggal ég:
Tartozás helyett gyöngédséged
Legyen a férji kötelék.

Lásd én mindezt igen jól értem,
Immár szívem választa rég

S mit boldogságomhoz kell kérnem,
Csupán a pap áldása még."

(Valódi élv.)

Látható, hogy Marihoz írt költeményei tele vannak öröm-hangokkal, boldogsággal. Az igaz, az őszinte érzések szólalnak meg bennök, finom kedves hangon. Bár kedvese betölti egész valóját, nem isteníti, nem a fellegeken túl emeli őt, hanem legszebb előtte úgy, amilyen a valóságban . . . Ebben a magyar lélek vonását kell újra felismernünk. A magyar ember sem lát kedvesében csodalényt, sőt még a hibáját is észreveszi. A magyar lélek józan megfigyelő ereje érvényesül Gyulainál abban is, hogy kedvesét bármilyen nagy a szerelmi heve, bírálja.

„Nem te vagy a legszebb a világon"

írja kedveséről;

„Se nem kicsi, se nem nagy,
Éppen hozzám való vagy"

énekli a népdal.

Az egyszerű, keresetlen hang, amely boldogságról zengő költeményeiben uralkodó, szintén a magyar szív tulajdonsága. Gyulainál is ugyanazok a természetes érzelmek szólalnak meg, melyek a magyar szíven átrezegnek, ha azt megdobogtatja a szerelem, csakhogy nála, az ő szívén keresztül sugárzó érzelmek elfinomodva jelennek meg, ami talán nem válik nála mindig a közvetlenség előnyére.

*

Bizonyos, hogy Gyulai Pálnak, mehetett bár ezer, meg ezer csapáson keresztül, nem volt oka csalatkoznia a szerelemben. Nem is homályosúlt el az a fénykör, mely e nagy érzést körülvette szemében, idősebb korában sem.

„Az ősz haj sem hűti ki szívem még,
Melegít majd ezer boldog emlék!"

(Megelégedés.)

Szívében tele sebbel, elboruló kedéllyel, öregedő fejjel, úgy el tudja nézni a bálteremben örülő, kipirúlt arcú fiatal

lányokat, fürge fiukat, amint „táncot táncra" lejtenek, „az élet gondját" nem is sejtve. Elgondolja, hogy mennyi csalódás, bánat fogja érni szegényeket, de nem akarja őket figyelmeztetni a bús jövőre, nincs szíve hozzá ... Meg aztán mégis szép, nagyon szép még emlékében is a szerelem; még a gyászfátyolon át nézve is feldobog szíve az emlékére. Jöhet bús jövő, csalódás, de mind mind megéri, ha volt ifjúság, szerelem! Nem zavarja mulatságukat, sőt még ő maga is megenyhül s játszani kezd vele vesztett ifjúság, szerelem! (Bálteremben).

. Aki így érez, az előtt nem maradhat titokban a szerelemért ejtett egy könnycsepp sem. Hogyne szólítaná meg atyailag azt az ifjú, szelíd, kékszemű leánykát, akinek a szerelmi bánat fényes könnycseppet fakasztott szeméből. Szerető szóval biztatja, hogy csak öntse ki szíve bánatát, ne titkolja baját, könnyét, mert a bizalmas közlés is könnyebbülést hoz. Nem ad néki olyan tanácsot, hogy keményítse meg ezután a szívét, ne higgyen többé a szerelemnek, hanem biztató, szerető szóval mondja:

„Eszményét szívünk, ha véli,
Kincseit hányszor fecsérli!
Lángja szent, oltára nem.
Ám az oltár dűljön össze,
De szent lángját megőrizze
Szeretet és szerelem."

(Egy fiatal leányhoz.)

Az utcán, még az egyszerű szolgáló lányka szép arcán, szomorú tekintetű szemén is észre veszi, hogy szíve „el-elgondol kedvesére messze": mikor lesz az, hogy ő a felesége lehessen? Felmelegszik a költő szíve s mikor a lányka ajkán megújúl a régi dal: „Lesz még virág a rózsafán, egymást mi is meglátjuk tán!" Isten áldását kéri rá, hgy legyen ereje megmaradni hüségében egyszerű szeretője iránt. (A szolgáló leány.)

A szerelem érzésének nagy megbecsűlése adja meg neki az erőt, hogy a tiszta népdal hangján tudjon énekelni még öreg korában is arról a szép, szőke kis lányról, aki messze lakik a pisztrángos Szinva partján; meg a hámori lánykáról, aki szaporán keresi tehénkéjét. (Diósgyőri dalok.)

4

Olykor mintegy pajzánkodik saját magával s miközben a szerelemről dalol, így szólítja meg magát:

„Mikor jő el az én telem,
Meddig űld még a szerelem."
(Tiszavidéki dalok.)

A megnyugodott, vidámabb hang azonban olykor a bánatosba csap át. Amint nézi-nézi a hótengerrel borított tájat, úgy tűnik fel néki, hogy olyan, mint az öreg ember, akinek nincs már vágya. Lám a domb, virág és víg madárdal eltünt, mint a szerelem. Hanem elmúl a tél, eltűnik a hó, „ami nyugszik, újra támad; tavasz, nyár visszaszáll", csak az emberéletre van a fájdalmas, keserű sors kimérve. Ha egyszer ráborúl a tél, hiába, nincs többé ifjúság, nincs többé a szívnek új tavasza.

„Csak te vagy más óh emberszív,
Tél ha egyszer behavaz,
Hiú vágyad hasztalan viv,
Nincs számodra új tavasz."
(Télen, II.)

Azonban az ilyen érzés ritka nála; ha feltámadni készülne, keres vígasztalást másban. Öregkorban kárpótlást ad mindenért, ami elhagyja: a tisztelet. Mintha volna hangjában valami keserű, tréfás, gúnyos érzés is, midőn e komolyan gondolt, őszinte szavakat mondja: „Ne erőlködj ifjú lenni, vén szerelmes rút alak". (Vígasztaló.)

Mennyire magyar vonás ez Gyulai Pálban. A magyar ember elgyönyörködik, szivesen elmereng az ifjúság bohóságán öreg korban, talán sóhajtva emlékszik vissza a régi szép időkre, de hogy maga is, vénségére a fiatalok közé álljon, attól megóvja józansága és erős önuralma.

Család.

A magyar ember szemében egészen külön világ a családi élet. — Szereti elkülöníteni, elválasztani azt a nagyvilágtól, félti óva, remeg érte, ha valami baj közeledik. Úgy tekinti azt, mint a nyugalom, a csendes boldogság, a kifáradt erők pihenőhelyét. A család középpontja, lelke, a csendes bol-

dogságnak fentartója, életének jobb fele: a nő, aki ha könnyezik, nyomasztó teher ül az egész környezetére, de különösen a férj lelkére. Ezért szereti a magyar ember, ha az asszony otthon víg, mosolygós, ezért veszi észre a legkisebb változást is felesége arcán. S ami a boldogságot teljessé teszi, az apróság, a gyermek az, amely a szülők szívét még inkább összekapcsolja, elválaszthatatlanná teszi... Ezeket az érzéseket tükrözi vissza a magyar lélek, ezek az érzések szólalnak meg legkiválóbb költőink ajakán is. A csendes nyugalom, a boldogság sugárzik ki Arany János minden sorából, mikor a családról ír. A munkából hazatérő apa, miután szives jó estét köszön, leül, hogy nyugassza eltörődött testét . . .

„Homlokát letörli porlepett ingével:
Mélyre van az szántva az élet-ekével.
De amint körülnéz a víg csemetéken
Sötét arcredői elsímúlnak szépen,
Gondűző pipáját a tűzbe meríti
Nyájas szavú neje mosolyra deríti."

(Családi kör.)

Íme pár sorban benn a családi élet minden nyugalma, meghittsége, minden öröme: a csendes boldogság, a nyájas szavú nő, a víg gyermeksereg.

Ugyanez a nyugalmas családi esték után való hő vágy, amikor együtt van a kis család, s mindenik tagja elfeledve az élet gondját, a kölcsönös szeretetnek, pihenésnek örűl, csendesen, szeretettel beszélgetve, nyilatkozik meg Petőfinél is, mikor kérdezi öccsét:

„Gondoltok-e úgy néha, néha rám —
Mondjátok-e, ha estebéd után
Beszélgetéstek meghitt és vidám,
Mondjátok-e azt est óráinál:
Hát a mi Sándorunk most mit csinál?

(István öcsémhez.)

Tompának is a családi élet melege ad nyugalmat, boldogságot, itt enged fel szíve, ha kinn az életben elfárad. A távolból feleségére gondol és így küldi hozzá haza sóhajüzenetét:

„Meghitt keblén, szép családi élet,
Tartson is meg mindhalálig véled!
Melyre vágy és reménynyel váltig
Elgyötört szív régen vissza vágyik.
(Távolból.)

Mint fiatal ember is ez után vágyik:

„Annyit szeretnék, tudnék mondani!
A családi élet boldog keble ez,
Melyért borongva lelkem epedez?

Mikor megérkezik, mikor újra látja a meghitt kört, akkor így ujjong fel lelke:

„Házi üszköm melegítő lángja mellett
Keblemen a szomorú fagy úgy felenged!
Csordúltig van az én szívem annyit érez
Örömében olyan boldog, olyan részeg."
(Itthon vagyok.)

Hogy ne legyen gond az asszony homlokán, hogy csak a mosoly üljön szemében mindig, az a vágyuk, az az örömük, azt óhajtják a magyar költők, arra ügyelnek féltő gonddal.

Arany, mikor felesége borúlt arcát megpillantja, a mosolya után vágyik és így szólítja meg:

„Oh ne nézz rám oly sötéten
Pályatársa életemnek,
Mint midőn az őszi felleg
Húzza árnyékát a rétnek;
Nézz szeliden, nézz mosolyogva:
Férfié az élet gondja."
(Arany.)

Petőfi is csak a mosolyt esdi feleségétől, csak az után eped, jobban, mint a biztos födél alá vágyó vándor az éjhomályából felcsillanó apró lámpafény után; forróbban óhajtja, mint a beteg, éjjeli kínjai között a támadó nap első sugarát; mint a halott a koporsóba zárva a feltámadást, mert nincs virág a földön és az égen csillag, amely képviselhetné a kedvességben az ő mosolygását.

Tompa is mikor látja nejének a boldogságtól mosolygó arcát, örömében könnyes szemét, ily szavakra fakad:

Majd ha lelkem szomorítják újra gondok,
Vagy élettel és világgal meghasonlok
Akkor nyájas, kibékítő gondolattal,
Ez a könyű, ez a mosoly megvígasztal.
(Itthon vagyok.)

Megérzi neje bánatát, lelkének viharát s mosolyára vágyik:

„Oh hölgyem, életemnek szép napja Te!
Mosolygásod szelid sugáritúl
A bánat is ragyog s könyűiben
Remény és enyhület szivárványa gyúl."
(Oh hölgyem II.)

Gyulai Pál rendkívül fogékony a családi tűzhely boldogsága iránt. Már mint fiatal ember így tud írni róla:

Oh családi élet, szép családi élet,
Édes csepp az élet keserű vizében,
Biztos rév a szívnek szélvészei között,
Védpaizs a vaksors kénye ellenében,
Isten ajándéka, ember boldogsága,
Erény termőföldje, örömök forrása.
(Karácsonkor.)

Költőnk lelkét is megragadja a családi kör nyugalmas boldogsága, a csendes esték a tűzhely körül, a meghitt beszélgetések: ugyanazok a képek, amelyeket az imént Aranynál, Tompánál, Petőfinél láttunk.

Régi boldog esték!... Ott ülünk mi vigan
Nyugalmas szobában, meleg tűzhely körűl,
Beszélünk, mosolygunk, emlékszünk, remélünk,
Lelkünk felmelegszik és egymásért örül."
(Karácsonkor.)

Aki így szerette a családi életet már úgyszólván gyermekkorban, az magával hozta a családi kör szentségét, megőrizte későbbre is, annak később is mindene lesz a családja. Tényleg Gyulainál úgy is van. Dehogy búsúl most már az élet mulandóságán, dehogy aggódik az ősz hajfürtök miatt, hiszen van családja.

„Kedves nőmnek, családomnak élek,
Bút megosztok, örömöt cserélek;
E kis körben úgy enyhűl a bánat
S az örömcsepp egy tengerré árad!

(Megelégedés.)

Az egész családi élet központja felesége... Ő a mindene neki ezen a világon... Szereti a nyíló rózsát, napsugarat, csalogánydalt, a hímes lepkét, de mi mindezekhez képest felesége iránt való szeretete:

„Oh de lásd, te csalogányom,
Rózsám, lepkém, napsugárom,
Egyben együtt vagy nekem."

(Nyiló rózsa.)

Szent, ünnepélyes boldogsággal teli neki a csend, mikor alvó nejét karjai között ölében tartja... Ugy fél, hogy felriad neje, azt óhajtja, hogy bárcsak sokáig késne a reggel, hogy mentől tovább tartana ez a néma, kimondhatatlan érzés. (Ölelve tartalak.)

A mosoly, amely annyira féltő gondja, öröme, boldogsága volt a három legmagyarabb költőnek: Aranynak, Tompának, Petőfinek, — Gyulai Pálnak is a legbecsesebb ezen a világon. Szereti nejének rózsás arcát, csengő hangját, karcsú termetét, amellyel liliom rezgése jár, de összes bájai között mégis csak legjobban mosolyát szereti. Akár vidám, akár bús ez a mosoly, mégis csak éltetője, örömet adója neki, mert örökké szívből foly, örömben, búban csak szeret. Ehhez a mosolyhoz fűződik minden szép, gyönyörű emléke: a szerelem, az első csók, az esküvő, a családi élet örömei, melyeket mindig kisért ez az enyhet adó, gyógyító, mindent beragyogó mosoly. A túláradt szívű költő rajongva énekli:

„Óh e mosoly őrcsillagom,
Áttör minden borúlaton,
Világít, biztat, int, vezet,
Megszenteli küzdelmimet;
Pályám nemtője, dicsőségem,
Szerelmed fénye, mindenem!
Nincs drágább, amit adhatsz nekem. —
Oh mosolyogj rám, kedvesem."

Mennyire mindene a nő, mennyire ő a család középpontja, mennyire betölti annak minden részecskéjét, kitünik azokból a sorokból, amelyeket akkor írt a költő, mikor neje elutazott:

Oly puszta lett ez a ház,
Amióta elhagytál!
Látszik még rajt' kezed nyoma,
Néha szemem rátalál.
Innen, onnan ez az egy is
Elkezd tűnni, ide hagy,
S minden bútor, minden szeglet
Igy szól hozzám: árva vagy.

(Marihoz elutazásakor.)

Természetes, hogy Gyulai Pál meleg szívéből nem hiányzik a mélységes szeretet a gyermek iránt sem. Mint fiatal ember is már érdeklődve, meleg szívvel nézi a kis apróságokat s tud a nyelvükön is. Mikor a legnagyobb viharokat éli át, szíve akkor is fel tud vidulni a gyerekek között, ért a nyelvükön s minden bánatát feledve, olyan kedves hangú költeményt tud írni nekik, mint amilyen Géza úrfiról, a pálcán lovagoló ifjú hősről szól.

Hogyne szerette volna hát ő a maga gyermekeit, mikor az idegené, a másé is annyira a szívéhez tudott férkőzni, akik ahhoz fűzték még szorosabban, aki neki a legdrágább volt a világon.

Neje és gyermekei képe együtt zárulnak szivébe. Mikor hazafelé tart, hogy váratlanúl betoppanjon a házba, elképzeli nejét, amint ringatja kis leányát csendesen s gyermeke atyjára gondol ... Félőn figyelmezteti így gondolatban is, hogy meg ne ijedjen a kocsizörgésre, jöjjön ki lassan, hogy fel ne ébredjen kis leányuk a zajra.

A nagy szeretet a kicsinyek iránt sugalhatta neki azokat a bájos bölcsődalokat, amelyekkel a kis sírókat akarja elhallgattatni, hogy fel ne zavarják szendergő anyjokat, mesélve nekik a bakonyi erdőben síró gerlicéről, a szép aranyalmákat termő fáról, galambról.

A családi élet nagy boldogságát, neje iránti szerelmét, a gyermekeiért érző meleg szívét híven mutatja a *Hajnalban* c. költeménye ... Félálomban van, de azért hallja a kinn zengő

madársereget, benn a szobában az ébredező gyermekek víg hangját, arcán érzi neje mosolygó tekintetét... Oly boldognak érzi magát.

„Szúnyadhatnám még egy kisség,
De szívemben gyönyörűség
Áradoz szét s érzem, hogy a világon
E valónál nem lehet már szebb álom.
(Hajnalban.)

Gyulai Pálnak minden sora, amelyet leírt, a magyar ember családja iránt érzett szeretetét tükrözi vissza... Hiszen ha összehasonlítjuk az idézett legmagyarabbaknak tartott költők érzését a családi életről csak a főbb vonásokban, rögtön világosan szembetűnik azonosságuk költőnk érzéseivel.

Azonban hiába reménylette a költő, mikor ifjú nejével kinn sétált a csendes őszi délután a hervadó napsugaras természetben, hogy nem kell gondolniok az életök őszével, mert miképen ősszel sem hiányzik a napsugár, a melegség, úgy meglesz az ő életök őszén is; hiába énekelte:

„Nyílik akkor is virágunk,
S a hervadó levelen
Ott ragyog meleg sugárnak,
Örök fényed szerelem."

egyszerre, hirtelen elborult ez a derült ég s a legnagyobb boldogság közepette, mikor a költő azt hiszi, hogy „a valónál már nem lehet szebb álom", az a való mintha csak gúnynyal akarta volna bebizonyítani, hogy nem is olyan szép a világ, amilyennek a költő látja, — kialszik a fény, a család lelke elszáll: meghal a nő.

Mint fiatal ember mély fájdalommal elmélkedve a szülői ház s családja pusztulásáról, hirtelen elhallgattatja kesergő szívét, mert eszébe jut, hogy mi az ő bánata a hazáéhoz képest? Semmi más mint „vihar zúgásában gyönge, halk lehellet". El kell tehát némulnia az ő egyéni kis bánatának a hazáé előtt. Most a férfi Gyulai Pált éri a súlyos csapás, ugyancsak családja részéről, olyan időben, mikor minden komoly hazafi újra aggódni kezdett a haza miatt, amelyet talán még nagyobb baj fenyegetett most, mint régebben, mert saját fiai szaggatták fel észrevétlenül az alig hegedt sebeket s vitték a hazát

önérdekük miatt a romlás felé. A hazaszeretet nem engedi Gyulait most sem végleg elcsüggedni, elnémúlni.

Ugyancsak a hazáért dobogó szíve szoktatta hozzá a nagy fájdalomhoz Gyulait. Láttuk, hogy ő hitt a fájdalom lelket tisztító erejében, sőt még örömét is tudta találni benne. Most mikor új bánat nehezült rá, hirtelen jött bár, nem találta őt készületlenűl, csak a régi vendég tért vissza szívébe ... Edzett szív volt az, elbirta ... Az igaz, a haza sorsában mégis talált enyhületet, megnyugvást s ez a *remény* volt. A haza nem halt meg, csak elalélt, itt még volt remény a szebb jövőben, az új életben, de az ő halott nejét ki adja neki vissza, ki támasztja fel újra? Az Uristen az ő kedvéért nem fog csodát véghez vinni. Azonban lelke annyira megszokta már a hazáért való nagy fájdalomban a vigasz, a megnyugvás keresését, hogy itt is keresett vergődő lelke támaszpontot, enyhületet. Ami volt ott a haza jobb sorsában való remény, azt pótolta itt a hit. Igen, Gyulai Pál a hitben keresett megnyugvást. Nem tudta elhinni, hogy a testi halállal megszünik minden élet, az elporladt testtel elpusztúl minden. Nem tudta elképzelni, hogy felesége többet vissza nem tér közéjük. Nem, az nem lehet. Neki élnie kell s az árnya továbbra is ott lebeg, ott őrködik elhagyott szerettei között, velök együtt él, velök együtt bánkódik, továbbra is a család központja, fentartója, épúgy, „minha élne".

Ez az, ami költőnk meggyötört szívének enyhületet ád... Nem, a bánatot meg nem szünteti, de enyhíti, annyira, hogy elviselhetővé teszi.

Ez a hit hangzik ki mindjárt abból a felséges költeményéből, amely közvetlenül a legnagyobb boldogságot hirdető „e valónál nem lehet már szebb álom" sorra következik; mely azóta széles e hazában annyi gyermekszemet fakasztott könnyekre. Nincs benne kétségbeesés, csak mélységes bánat! . . . Három kis árva sirdogál otthon az elhagyott sötét szobában... Jajongó szavukkal anyjokat szólítgatják ... Meghallja az anya s jön — megnyílik a sír, a halovány, fehér arcú asszony tova lebben a vak éjben, hazafelé. Gondoskodik a síró kicsinyeiről, akik dehogy is félnek tőle . . . „megcsókolják mintha élne ... Mikor megszólal a kakas s üt a válás órája, megy vissza a sírba . . .

Az utolsó szakaszban felhangzik a költő előtörő könnye, sóhaja és némi enyhülést adó hite:

„Oh a sír sok mindent elfed
Bút, örömet, fényt, szerelmet;
De ki gyermekét szerette,
Gondját sír el nem temette."
(Éji látogatás.)

Az idő múlik, de nem halványítja a hitves emlékét. A lesújtott férj mindenütt csak őt látja, mindenhová oda képzeli elhúnyt feleségét... „Köztük van ő, igen, mintha élne." — Kinn ül kedves helyén a körtefák alatt a csendes alkonyatban a budai Rózsahegyen... Lenn a lassan hömpölygő Duna, odább a ködbe merült Pest. Előtte játszó, kacagó kis gyermekei... Még minden a régi... Mintha semmi, semmi sem történt volna... Mintha ő is, az elhúnyt hitves itt volna vele, itt ülne mellette, a fa alatt a padon, ahol annyiszor voltak együtt hű szerelemben. Odanéz az üres helyre, hallani véli a bús síri dalt s lelke úgy elborúl, úgy érzi, szíve, élete pusztává, kihalttá vált. S akkor megnyilatkozik költőnk szavában, a már említett, fájó szívének enyhet adó hit: a testi halállal nem szünik meg az élet, a lélek él tovább s ott van szerettei között. Megindúlt szíve ezért fordúl esdőleg gyógyító írért neje árnyékához és e hit készteti ily könyörgő szavakra:

„Oh hitvesem árnya a csillagos égben,
Oh gyermekim anyja, tekints le reám!
Emelj fel a búba, ne hagyj el az éjben,
És áldj meg, erősíts a földi tusán!
Hű, tiszta szerelmed örök sugarából
Ejtsd vissza szívembe a mennyei fényt!
Vezess ki sötét közönyöm vadonából
S add vissza hitemnek a régi reményt!
(A budai Rózsahegyen.)

Ez a tudat, hitvese árnya, mindig mellette lebegő szelleme teszi aztán azt, hogy az emlékezés fájó örömévé válik költőnknek. — Szívesen elmereng a multakon, belefelejtkezik az emlékekbe s csak a végén riad fel a rideg valóra, de a hite már annyira megerősödött lelkében, hogy a csendes megnyugvásnak mind-mind több teret ad.

Mikor elkerül a Szamos mellé s megpillantja a régi lakot, hová tiz év előtt hozta ifjú kedvesét, felújul a múlt idők emléke s lelke gyönyörrel képzeli vissza a bútort, a szobát, a kertet, kedvese virágait s mindenütt csak az ő gyöngéd kezének

a nyomát látja. Érzi mosolyát, hallani véli csengő hangját... s csak nézi, nézi a lassan leszálló estén a régi képet... egyszerre csak lefut szeméből a könyű. De úgy érzi, hogy szerelmük most is tart, el nem múlik soha s ez megnyugvást ad neki.

„Szerettél igazán,
Szerettelek híven!
Szeretlek halva is,
Holtig gyászol szívem!"

(Egy ház előtt.)

Lassan, lassan az emlékek maguk is képesek szívét megnyugtatni. Ha sivárnak látja a jelent, ha csügged, csak a múlthoz fordúl, mert az vigasztalást ad.

„Boldog évek, szép napok sugára,
Áraszd fényed éltünk alkonyára!
Oh melegítsd még egyszer szívünket,
Aranyozd meg utólszor egünket!"

(Oh az idő . . .)

A múlt feltámasztja a kedves halottakat. Mintha élnének, olyanok az emlékek szelíd fényénél. Ezért nincs is más kívánsága:

„Aranyozd meg! és a végsugárral
Hadd enyészszünk csendes szép halállal!
Legyen álmunk, enyhe sír ölébe',
Szeretteink örök szép emléke.

(u. ott.)

Múltban élő lelke, bár borúlt pillanataiban elmélázva „a jelenben nem talál mást, mint veszteséget és csalódást", mégis gyakran a jelenben is megtalálja az enyhűlést. Rövid volt a boldogság, nem volt egyéb, csak „egy lehellet", de szép volt, boldog napok voltak, — érdemes volt értök élni, bennök élni! Ne is gondoljon az ifjú a jövővel, mulasson, legyen boldog, mert a tiszta boldogság még a szomorúság idején is éltet, melegít az emlékezetben. Ily gondolatok között nézi a táncoló ifjú párokat... A sok, kedves fiatal leányarc eszébe juttatja elhunyt kedvesét, a boldog napokat... Meghatva szemléli örömüket, megszánja őket, hiszen hány fog ezek közűl

ifjan elhervadva lehúllni virágsziromként. — Mindegy, csak az a fő, hogy boldogok is voltak. Elveszhet minden, csak a boldogság melegítő emléke nem! — Megnyugodva, kissé felderülve szól a költő:

„Mulassatok szép ifjú párok,
Meg nem zavarlak, ha mélázok,
S megenyhülök ... játszik velem
Vesztett ifjúság, szerelem!"

(Bálteremben.)

Utoljára hagytuk annak a gyógyító írnek az említését, amely már magában is elég arra, hogy a társát vesztett hitves el ne csüggedjen, hanem újra szeresse az életet, újra találjon benne örömet, enyhülést ... Ezt a gyógyító írt a *gyermekek* nyújtják a lesújtott apának; ők azok, akik fejlődve, okosodva a gyógyúlást, az enyhülést hatalmas mértékben előmozdítják.

Gyulai Pál is örül gyermekeinek, de neki olykor fájdalom okozói is ez ártatlanságok, mert neje jut róluk eszébe. Mentől nagyobbak a gyermekek, mennél nagyobb öröme telik bennök, annál inkább sajog a szíve elhúnyt neje után ...

Kinn az akácfák alatt úgy elnézi fejlődő gyermekeit, amint vígan futkároznak, kacagva játszadoznak. De hirtelen elborúl, eszébe jut a megholt s sóhaj tör elő lelkéből: „Istenem, ha látná őket!"

S a költő fájó szívvel gondol a múltra, de lassan, lassan megenyhül a szíve, hisz a múlt oly szép képet varázsol eléje... Látja újra nejét, amint együtt ülnek itt az akácfák alatt ... Előttük a játszó, kedves gyermekek ... Hogy elgyönyörködött a jó, szelid asszony bennök! Hogy eldicsérgette kis leányuk szépségét, szemérmetességét, milyen örömben ége lelke, mikor fiacskáját átölelte, amiért az oly bátor és eszes. — Beszélgettek együtt a jövőről, tréfáltak, nevettek ... Még most is a fülébe cseng neje szava, hogy elaggott korában, környezve kedves unokáktól, nem adná öregségét ifjúságáért. De hiába! Felébred az álmodozó költő, a múlt eltünt, csak sajgó fájdalmat érez neje nélkül ... (Az akácfák alatt ...)

Mint gyógyúló beteg félálomban hallja a Margitszigeten szobájából a kinn játszó kis gyermekek hangját...

Eszébe jutnak gyermekei, róluk neje s szíve elborúl:

„Oh gyermekeim, mikor még élt anyátok,
Mikor ti is még kicsinyek valátok,
S így játsztatok! . . ."

Őszi este benn a meleg szobában úgy örül gyermekeinek, de hirtelen megfogja lelkét a titkos jövő bizonytalansága, meg a múlt sok keserve s könny tolúl szemébe . . . Igy sóhajt fel:

Hajh ki tudja rátok, hogy mi vár?
Kétszer árva, kinek anyja nincs;
Távol zúg az élet harcza már,
S oly veszendő minden földi kincs.

Oh anyátok hogyha élne még! . . —
De csak vígan, árva gyermekek!
Nem tudjátok: mi a veszteség,
Bár feledném én is köztetek!

(Őszi este.)

Azonban nem mindig a bánat jár a felújuló emlékkel ha gyermekeit látja . . . Ha kislányát szemléli, szívében csak örömet érez. Nem tudja könnyes arcát nézni, mert anyja könnyes arca jut róla eszébe.

„Oh ne könnyezz, kedves lányom,
Édes anyád képe mása!
Az ő könnyes arczát látom
Oh atyád csak ezt ne lássa."

Csak a mosolyt kivánja! Csak nevessen gyermeki ajka, hadd elevenedjék a múlt, hadd enyhüljön a szív.

„Oh mosolyogj, kedves lyányom,
Édes anyád képe mása!
Az ő vidám arczát látom,
Oh atyád csak ezt, ezt lássa!
Mennyi boldog emlék újúl,
Szívem perczre meg-megifjúl."

(Leányomhoz.)

Gyulai Pál ifjú korában *egyik elbeszélésében* így ír egy papról, akinek felesége meghalt és férjére mély bánatot borított: „Azonban leánya Anna, ki anyjának szakasztott mása volt, lassan, lassan elfeledtette vele a kedves halottat, talán épen azért, mert mindennap eszébe juttatá."

Költőnknél ez sohasem következett volna be, ő nejét sohsem feledte volna el, de leánya mégis képes lett volna arra, hogy teljesen eltüntesse szívéből a keservet, s csak megnyugvással gondolhasson feleségére.

Azonban nem így történt. A sors még tartogatott csapást a költő számára, új, fájó sebet, a régiekhez... Kedves szép leánya, akit az égből küldött vigaszának tekintett, kezdett hervadozni.

Ez a fájdalom erősebb „metszőbb" volt a réginél is, mert a haldokló hitvesének a most már újra frissen fájó emlékével egyesült

„Úgy fekszel ott halálra válva
Mint egykoron szegény anyád." —

Féltő apai gonddal őrködik hervadó virágszála ágyánál.

„Hány sok éjet virrasztottunk,
Éjjel, nappal nem aludtunk
Te az ágyban, én ágyadnál." —

Mikor a rémes jövő sejtelme mind valóbbra és valóbbra kezd válni, megdermed az apai szív... Nem tudja fékezni keserűségét, mérhetetlen fájdalmát a vidám tavasz láttára s leánya életéért kitörő sóhaj „Jób átkára változik a kesergő apa ajakán."[17])

Lelke tavasznak erősítsd
Hervadozó betegem!
Fénye lehe, illata gyógyítsd,
Oh add vissza nekem!

Vagy ha nem, éjbe borúljon
Kék egű hajnali fény,
Északi vész keze dúljon
Viruló völgyek ölén

És a madárka ne zengjen,
Aszszanak el fa, virág,
Legyen oly puszta, kietlen,
Mint szívem, ez a világ!"

(Margit emléke I.)

---

[17]) Angyal Dávid: Gyulai Pál. O. K. 18. old.

Hiába minden: a leánya halva volt. — A mérhetetlen fájdalom keserű szavakra fakasztja a költőt, még az Isten ellen is.

„Isten, Isten mit vétettem
Hogy így itélsz én felettem
S csak hozzám vagy mostoha!"
(u. az III.)

Azonban teljesen meg nem töri a költőt a fájdalom, az ereje még a régi... szívébe zárja leánya képét, nem felejti el soha, emléke él szívében, míg a sír el nem temeti. — S itt a vigasztalása ... Már öreg, már nem lehet messze a nyugtot adó sír. Megfoszthatja már a sors mindentől, a vég közel.

„Nem messze az, feltünni látom ott,
A sors nekem mi szépet, jót adott,

Mind visszaveszi s itt hagy kifosztottan,
Bár élve még, de félig már halottan.
(u. ott V.)

A megnyugvás csak nehezen tér vissza... Visszatekint életére s nem talál benne vigaszt... Ifjúságát honfibúban élte át, szerelmét megsemmisítette neje halála, utána jött a leányáé:

„Év gyorsan telt el év után,
Enyhűltem lányom mosolyán;
Az anyjáé volt az nekem
S most árny vagy, kedves gyermekem!
Enyésző árny, én puszta rom,
Azért oly bús, komor dalom."
(Dalaimból.)

De nem Gyulai Pál lett volna Gyulai Pál, ha az enyhület teljesen vissza nem tért volna szívébe. — Ne feledjük el, hazáját szerető, magyar szív volt ez! S íme megírja költőnk az *Enyhületet.* Lelke elborong a múlton: szerettein, akik mind kidőltek mellőle egyenkint. Elhagyva, ridegen elfásúl a szív s az ember testi halála előtt halva múl ki a világból... Erre a gondolatra nagyot dobban az öreg költő szíve:

„Nem, nem az én szívem nem tud elfásúlni,
A hű, igaz érzés s boldog emlékezet
Betölt melegével egy egész életet!" —

Miért is csüggedjen, hiszen eszményei, küzdelmei a régiek, hiszen még áll a hon. Hite az, hogy a honnak minden fiára szüksége van! A haza pedig minden előtt való..." a hazáért élni kell, az az első!

„Hadd küzdjem siromig, érted oh hazám!"

Gyulai Pál nem lett hűtlen önmagához s minden bánatán erőt vett, a legnagyobbakon is, a magyar szívet annyira jellemző: *hazaszeretet.*

Pedig még nem volt vége a megpróbáltatásoknak, hátra volt még az utolsó, amely már a költőt hanyatló élte alkonyán érte: fia halála. — Nem zokog fel keserű szavakkal, nem tör ki a szíve, meg volt már edzve, az új seb úgy sem vérezhet sokáig, közel a sír...

Csendes fájó, de nyugalmas érzés, amellyel emlékszik fiáról. Kinn ül a kertben s elnézegeti az egyik almafát. A fia ültette:

„Hűs árnyadban hadd üljek hát!
Tán a szellő fiam hangját
Suttogja lombod között,
S fel-feltünik vidám képe,
Amint olykor jó kedvébe'
Hogy virúlj, megöntözött.

Sok a halottja, úgyszólván csak egyedül maradt ezen a világon. Jól esik az emlék, hiszen számára szerettei már csak abban élnek... A kandallónál üldögélve eszébe jut a régi, meghitt családi kör. Egykor nem maga ült előtte. Milyen szép idők voltak azok! Milyen szép, milyen derült volt az élet... Múlt az idő s a kandallót mind kevesebben ülték körűl az évek során...

„Minden tíz év egy-egy új gyászom,
Lesújt a sors kegyetlenűl,
Előbb nőm, azután leányom,
Fiam is végre sirba dűl."

(Estély előtt.)

Csak kitörő sóhaj volt, elfojtja a költő. Mi szükség is volna már rá? — Mintegy magyarázatúl teszi utána, mintha mentegetni akarná a sóhajt a saját erős lelki nyugalma előtt:

„A mély seb is emlékké gyógyúl,
Ám mégis folyton seb marad,
Koronként ujra meg-megfájúl,
Míg csak sírunk nyugtot nem ad!" —

Ily megnyugodott, a változhatatlanba beletörődött hangon tudott írni Gyulai Pál, mikor a saját magánérzéseiről volt szó. — Pedig ezek az érzések a legnagyobb emberi fájdalmat rejtették magukban. Le tudta győzni azokat, megnyugodott bennök! Ne feledjük, hogy ugyanarról a költőről szólunk, aki hazája ügyeiben a megnyugvást sohsem találta, egész életén át. Bizonyítja, hogy Gyulai Pál magyar lelke előtt első a haza volt. A honszeretete tette képessé arra, hogy magánéletének annyi csapása alatt össze ne roskadjon, hogy erős lélekkel viseljen el minden bajt, bánatot... Elviselte, ment előre a maga útján, mert erős volt benne a magyar szívet, magyar lelket annyira jellemző hazaszeretet.

Bizonyságúl szolgálhatnak erre késő öregségében írt sorai:

„Hát hazád? Egész haláláig
Lelkesül a honfiszív;
Mássá csak a módja válik
Maga élve, halva hív!"

(Vigasztaló.)

Barátság.

Gyulai Pál kevésszer szól a barátságról, de amikor megemlékszik róla, hangja mindig a legnemesebb, a legtisztább. Mintha csak ezzel is jelezni akarná, hogy miként a magyar ember szíve, az övé sem nyílik meg könnyen más előtt s akit a szívébe befogad ,az csak igaz, derék ember lehet.

„Barátság vezetett éltem rögös útján" (Enyhület), írja

költőnk. Őrcsillaga volt az s mikor hosszas betegségből új életre támad, akik visszahívói, akik újra az élethez kapcsolják őt, azt széppé teszik számára, azok között ott vannak barátai is.

„Mégis, mégis mit hallok? Neszt,
Gyermekimnek hangja ébreszt;
Mégis, mégis, ím ott látom,
Ujra egy-két hű barátom!"
(Lethe partján.)

A baráti szívben való csalódás neki fájna a legjobban s mikor egy esetben mégis bekövetkezik, mélyen sebzett lelke nem felel hasonló sértéssel, hanem megbocsájt s csak azt kívánja megbántójának, hogy csak úgy ne bánjék senki véle, amint ő bánt vele!" (Barátnőmhöz.)

Haragot szeretteire, barátjaira nem tud tartani s arra int, hogy csak ettől óvakodjunk.

„Kiket szeretsz, s akik szeretnek
Ha bántanak, ha megsebeznek:
Ne haragudj rájok sokáig!
De öntsd ki szived' s ha letörléd
A fájdalom kicsordult könnyét:
Bocsáss meg! hidd, enyhedre válik."
— *(Tanács.)*

A magyar ember sajátságát mutatja Gyulai Pálban az is, hogy szereti a meghitt baráti kört, ahol csendes poharazás közt nem fáj az élet s a fölengedett szív örömmel időzik a multon, szebb színben látja a jövőt. Borongó szívének a baráti kör ad megnyugvást, ez nem engedi belőle elveszni az örömbe vetett hitet, amelyet bár ritkán érez, nincs nála otthon, de mégis hisz benne, míg él egy barátja. (Megnyugvás.)

A barátság nyújt neki megelégedést, sőt gazdagságot.

„Nem mondhatom szegénynek magamat,
Adott a sors annyit, amennyit adhat:
Egy pohár bort, dalt, ifjuságot,
Sok bajomhoz egy-két jóbarátot.

Nem törődik a baráti körben az élet mulásával sem.

„Ha Isten csillagomnak kedvez:
A barátság és a bor és a dal
Híven kisér siromig, velem hal."

(Megelégedés.)

Mily örömben van, mikor hosszú évek múltán, öreg korban kerűl össze régi, meghitt társaival. El-elboronganak együtt a mulandóságon... Fejcsóválva nézegetik egymást, hogy Istenem, az idő be eljárt, hogy megöregedtek... De a jó bor felmelegíti őket... Megfelejtkeznek a bajokról, a mulandóságról... Fő a vígadás! Hadd folyjon a szó, hadd csengjen a pohár, ki tudja, lesz-e még több napjuk, mikor találkozhatnak... Aztán előkerűl a régi múlt, de „enyhíti az emlékezet". A bortól, beszélgetéstől felmelegedett szívek szépnek látják az életet... Előkerűl a szó a régi társakról, akik kidűltek már közülök... Elsajnálkoznak rajtok, aztán isznak az emlékükre, úgy áldják haló porukat.

S végűl mi hiányozhatna még a beszélgetésből? Ráterelődik a sor a hazára is. Megvitatják sok baját s a kedves percekben nem látják sötétnek a jövőt, hiszen küzdöttek ők érte emberűl; virrasztottak mellette; nem is volt hasztalan; nem áldozhattak hiába a honért, mert annak élnie kell mindig, örökké. (Baráti körben.)

Igy ír Gyulai Pál a baráti-körről. Mennyire igaz, emberi érzés cseng fel minden sorából s mégis minden szava a barátságról mennyire jellemzően magyar!

Hogy külön személyhez intézzen magasztaló sorokat, az nem a magyar ember tulajdonsága, azt Gyulai Pál sem tudta megtenni. Akikről mégis megemlékezik, azok már holtak. Közülök is csak az egyiket nevezi meg: Kemény Zsigmondot (Kemény Zs. sírjánál), míg a másiknak a nevét nem említi. (Barátom halálára.)

Ezekben a költeményekben is csak azt a magyar lelkű Gyulai Pált látjuk, akit eddig ismertünk, aki a hazáját mindenek előtt első helyre teszi. A maga saját egyéni veszteségét a két kidűlt barátjára való emlékezésben elnyomja s Keményről szóló költeményében az eszmét ünnepli, amellyel barátja a honáért élt és meghalt; a másikban pedig külföldön elhúnyt

ifjú barátjának keserű sorsa rázza meg legjobban a szívét amiatt, hogy távol a hontól „külföld sivatagján" kellett meghalnia.[16])

„Oly honfi volt, mily kevés van közöttünk,
Akit nem önzés, hiuság vezet,
Hanem az erkölcs és kötelesség."

Természetszeretet.

Izsó, a nagy magyar szobrász, a magyar juhászt, búsúló, elmerengő arccal faragta meg. Az a tartás, amely elömlik a búsúló juhász egész alakján, jellemző nemcsak a magyar juhászra, hanem a magyar emberre általában. Igen gyakori jelenség, hogy kinn a szabad ég alatt, a sík mezőn, a földeken látjuk a magyar embert botjára támaszkodva, figyelve nézni a messzeségbe... Nem mozdúl, csak a szeme pillantása árúlja el, hogy dolgozik benne a lélek. Megakad tekintete a féllábon álló gólyán s hosszan elnézi annak minden mozdúlatát... Észreveszi a repülő fecskét s szeme, mintha vonzaná a kis madár, követi, követi a messzeségbe azt s még akkor is néz merengve, hosszan utána, mikor már eltűnik előle. A magyar gyereknek meg kedves helye a pázsitos fű a patak partján... Leheveredik rá.... Szájában a fűszál, azt rágicsálja, azt húzigálja; meztelen lábát fel-felemelgeti időnként... ez az egész mozgása... Hanem a szeme, a tekintete messze jár. Bámúlja a kék eget, a rajta fel-feltünő, fehér bodrú felhőket s kedvtelve nézegeti, mint változtatják percről-percre az alakjukat.

Tudjuk, hogy a magyar lélek egyik fősajátsága a megfigyelő erő. Megnéz mindent tövéről-hegyére, aprólékosan. Talán emiatt áll oly mozdúlatlanúl szemlélődve, botjára támaszkodva a magyar pásztor, talán ezért figyeli a kék eget oly kitartással a fűben heverésző gyerek?

Minden esetre ez alapos ok, azonban van egy körűlmény, amely arra mutat, hogy ez az egy, magában magyarázatnak nem elég. A magyar lélek tovább megy a megfigyelésnél...

---

[16]) „Gernyeszegen" c. költemény, amelyben Teleki Domokos grófról emlékszik meg már mint agg költő, nem annyira a barátság, mint inkább a mély hála kifejezője a jóltevő iránt. De itt is jellemző Gyulai Pál felfogására, magyar lelkére, hogy Telekiben is a jó hazafit dicsőíti:

Elnézi a repülő madarat, a féllábon sétáló gólyát, a kék eget, a tova iramló felhőket, szeme rajtok időz sokáig, de nemcsak azért, mert megfigyel, mert felkeltődik lelkében az érdeklődés, hanem mert gyönyörködik is bennök. A kalásztengerben, a keresztülfutó szellő alatt meghajló, zizzenő zöld vetésben észreveszi, hogy milyen szép az... A futó felhők játékában elmerűl az a heverésző gyerek, mert tetszik neki. Órák hosszat bámúl bele a kék égbe, pedig már ott nincs valami új megfigyelni valója, de néz, néz belé, mert jól esik lelkének, mert gyönyörűségét találja a nézésében.

Tehát nem csupán megfigyelés az oka a magyar lélek szemlélődésének kinn a szabad természetben, hanem belevegyűl abba más is, amely már érzelmi ok, amelynek a szívhez van köze.

Aki, vagy ami valakinek tetszik, vagy az emberre nézve nagy jó okozója, azzal szemben elnézőbb a lélek s hajlandó oly tulajdonságokkal is felruházni, amelyek nincsenek meg benne, vagy ha megvannak is, semmiesetre sem olyan mértékben, mint ahogyan ő hiszi, vagy hinni szereti; azt szivesen gondolja kiválóbbnak, különbnek, magasabb rendűnek, mint ami a valóságban ... Igy jár a magyar ember is. Gyönyörködik a természet jelenségeiben s jól esik a szívének, ha többet vélhet róluk, mint amik. Ezért lát többet az állatokban, mint csak állatokat, ezért ruházza fel a fákat, a növényeket olyan tulajdonokkal, amelyek az emberi lélek tulajdonságai.

Bizonyos az is, hogy a természet ily módon való felfogása nem csak a magyar lélek tulajdonsága, úgyszólván általános emberi érzés az! Ami különbség van ember és ember, nemzet és nemzet közt ezt a nagy érzést illetőleg, az abban van, hogy az egyikben nagyobb, a másikban kisebb mértékben található meg. Említettük már, hogy a magyar ember lelkének lényeges részét alkotja a természetszeretet, erős vonása néki, szívéhez nőtt „Isten szép világa". Jellemző a magyar lélekre hogy természetszeretetében első sorban a meghittség, mintegy baráti érzés domborodik ki, nem pedig a csodálat, vagy az imádat érzése.

Költőinknél is — bár az utóbbi érzések sem játszanak kis szerepet — nagyobb mértékben inkább az előbbiek figyelhetők meg.

Petőfi megcsodálja a természetet, de mégis csak inkább hű barátját látja benne: „A természet az én legkedvesebb barátom, írja az *Úti levelek*-ben, kinek semmi titka nincs előttem. Mi csodálatosan értjük egymást. Én értem a patak csörgését, a folyam zúgását, a szellő suttogását és a fergeteg üvöltését ... megtanított rá a világ mysteriumainak grammatikája, a költészet. Értem különösen a falevelek zörgését. Le-leülök egy magányos fa alatt és órákig hallgatom, mint zizegnek lombjai, mint suttognak fülembe tündérregéket, melyektől a lélek mámoros álomban meghúzza a képzelet harangját és beharangozza az égből az angyalokat szívembe, e kis kápolnába."

Ez a meghittség, kedves vonzódás van meg Tompánál is, akiben „a természet képei, jelenetei, változásai" legszeretetteljesebb énekesökre találtak. „Nincs magyar költő, kit annyira áthatna ez, mint őt.[19])

Hogy Gyulai Pál lelkében megvan ez az érzés, hogy nem kis mértékben van meg benne, az előrelátható volt s jeleztük már előre, mikor szülőföldjéről irtunk. Csak most már az a kérdés, hogy milyen hangulatot vált ki belőle a természet szemlélete? Derítőleg hat-e rá, vagy inkább a bánatos érzést ébreszti-e fel benne? Anélkül, hogy egyelőre a költeményeit vizsgálnók, körülbelül már előre is meg tudnánk erre adni a feleletet.

Az érzékeny, finom lélek épen érzékenysége, finomsága következtében könnyen hajlik a mélaság, a borongás, a bánat felé. Ha most már a világban nem sok jót tapasztal, ha még az emberek részéről szeretetlenségben és rosszindúlatban is van része, akkor a bánatos hajlam még fokozódik benne. Az ilyen lélek szivesen jár ki a természetbe, hogy ott nyugalmat találjon, de már született érzékenysége, megsebzett finomsága következtében inkább hajlik a természet szemléletében is a méla, a bánatos, a szomorú, mint a vidámabb érzések felé.

Gyulai Pál érzékeny, mélaságra, szomorúságra hajló lélek.[20]) Magyar származása predesztinálta már erre. Szülő-

---

[19]) Beöthy: Irod. tört. 65. old.

[20]) Angyal Dávid emliti Gyulai tanulmányában (Olcsó könyvtár, 1654—56. sz., 9. o.), hogy Kemény Zsigmond: Ködképek a kedély láthatárán c. elbeszélésében Márton Adolf jellemrajzát Gyulai ifjukori éleményeiből és lelki életéből alkotta meg költőileg. Kemény a többi között ezeket

földjének sejtelmes érzéseket súgó, lehelő vidéke: a fenyves erdők homálya, az „elzavart“ falucskák, az omladozó várromok csak még inkább terelték a méla érzések felé. Az élet is több fájdalmat okozott lelkének, mint örömet, az emberek sem a legjobb szívvel viseltettek iránta. — Első sorban méla, bánatos érzései miatt kereshette fel meghitt körét, a természetet, hogy ott nyugalmat találjon. Valószínűleg a természetnek is nagy része van abban, hogy a bánatos érzések lelkében nem váltak keserűvé, de viszont épen hajlama és az élet viszontagságai következtében szívesebben észreveszi a természetben is a mélát, mint az örömet, vígságot s így érzése megnyilatkozásaiban is inkább bánatos, szomorú.

Azonban Gyulai Pál nagyon erős, szilárd léleknek is mutatkozott, mint eddig láttuk; olyan léleknek, aki életerejét s reményét végleg nem adja fel soha, aki tud erős, bánatot legyőző lenni. Emiatt lehetetlen, hogy a természet nyugalma, szépsége, életet lehelő ereje benne csak bánatot, szomorúságot váltson ki, háttérbe szorítva egyéb érzéseket. Előrelátható, hogy a természet ránézve a vígabb, derültebb hangulatok, érzések forrása is lesz.

Már a természetet kapcsolatban a szerelemmel láttuk nála s akkor is tapasztaltuk, hogy bár inkább hajlik a szomorú érzések felé, helye van szívében a vígabb, örömteljesebb hangoknak is; most egyéb érzéseiben keressük a vonatkozásokat a természettel s valószínűleg nem csalódunk, ha azt hisszük, hogy nem csak szomorúbb, mélább érzéseket, hanem vidámabbakat is fogunk nála találni.

Vágyik ki a természetbe, a magányba, de ez nem jelent számára egyedüllétet, mert a természetben csupa hű barátra, kedves ismerősre talál. Tele-tele van számára élő, érző lényekkel, akik épúgy gondolkodnak és éreznek, mint a költő . . . Ők értik egymást.

Ha az erdőben jár, néki a lombok halk suttogása, a bujdosó szellő, a szikla keblén megtört hab zúgása, a vadgalamb

---

mondja Mártonról: „Szeretett tétlenül heverni zöld fűben, illatos virágok körül, csevegő vizhaboknál, úszó fellegek árnya alatt, sötét fák derekánál, vagy égető verőfényben, midőn az ökörnyál átszövi ezüst fonalát a kristály é gen s a rezgő aranyparányokat, melyektől a nap szikrázik, ingó rámáiba foglalja.“

búgása nem üres hangzavar, hanem csupa értelmes beszéd. (Mi hallik az erdőn.)

Az ő nagy baráti körében ott látjuk a vadgalambon kívül a másik bús madarat: a szomorú kis csalogányt, amelynek éneke édes fájdalommal tölti el lelkét. A csendes, álmodó erdőn alig hall neszt, de íme: „Mi nem alszik, mi van ébren?" kérdi. Mi az mégis, ami megszólal lassú-mélyen, fájdalommal? Nincs nyugalma, csupa vágy a hangja:

„melyben együtt zendül, érez,
Ami kinos, ami édes,
S mely, amint erősben árad,
Sír a kéj, mosolyg a bánat,
Melyre szó és eszme nincsen,
Csak egy érzés benn a szívben, — —
Most elhangzott, újra elhalt,"

s a költő megmondja itt, minek a hangja az: „Hallod-e a csalogánydalt?!" (Mi hallik az erdőn.)

A kakukmadár az ő kedves jósmadara, akitől nem mulasztja el megkérdeni, hogy meddig él:

„Kakuk madár, mondd meg kérlek:
Mikor halok, meddig élek?
Hány hónapot, hány esztendőt?
Sokat, vagy csak egyet-kettőt.
(Tiszavidéki dalok. II.)

Régi ismerősökként üdvözli a sasokat, szülőföldjének büszke madarait, amelyek lelkét hozzászoktatták a felfelé nézéshez, az eszme szem elől nem tévesztéséhez. (Erdély.)

Ha a színes pillangókat látja, szeretettel néz feléjük, hiszen ép olyanok, mint az ő kedve. (A távozó.)

Barátot lát a költőnk a fákban, fűben, virágban egyaránt. Szereti a komor fenyveseket, amelyek büszkén, komoran merednek az ég felé s annyira kifejezik az ő lelke vágyát: a magasba törést.

S a bérci virágok? Azokat is a szívébe zárja:

„Szívem egy és szívem egy szerelme,
Csak egyért, csak értetek sóvárog." *(Erdély.)*

Az öregedő költőnek legnagyobb öröme, ha egyedül lehet kertjében kedves fái között... Jó pihenő helye van ott... A vén diófa hűs árnyat ád, lehajlik hozzá a jázmin s rózsa ága, mint meghitt barátok s „tarkán virít a kis kert száz virága" mosolyogva jó gazdájok felé. Egész beszélgetést folytat fáival... Nekik mondja el baját, bánatát... Hogy mennyire egynek érzi magát velök, kitűnik abból a kedves kis költeményéből, amelyet a nagyon öreg költő fáihoz intéz, mikor azok egész éven át semmit sem termettek. Az okát kérdi tőlük, mire a fák így válaszolnak:

„Jó gazdánk, ne pörölj, velünk,
Hát mi arról nem tehetünk,
Nálunk jobb te sem vagy ám!
Te is semmit sem termettél,
Még egy kis dalt sem költöttél:
Költs s mi is termünk talán."[22])

Aki így szereti a fákat, annak hogyne fájna a szíve, ha meglátja őket távol az erdőtől, beszorítva az „asphaltba", a város poros utcáin. A költő, akinek a szíve szintén idegen a nagyvárosban, együtt álmodja vissza a csenevész hárssal, amikor ott látja senyvedni egyedül, a zöld hegyi tájat, lankás szép vidéket:

„Óh, ha kinn az erdőn volna,
Oh, ha rajt madár dalolna,
Oh, ha játszanék a szellőkkel,
S patak tükrét nézné:
Egy rövid nap virulóvá
Boldoggá idézné."

(Utczai hárs.)

Barátai kedves köréből nem hiányzik a folyó, a patak sem. Amily forrón szereti a bérci vadvirágokat, ép úgy rajong a csermelyzúgásért is (Erdély). — Gyermekkori pajtása a csacsogó kis patak, együtt töltötték odahaza a legszebb éveket s már akkor hű barátokká váltak. A bérceken, erdőkben, ligetek árnyáiban bolyongó költő úgy el szereti nézni, amint a cser-

---

[22]) Bpesti Szemle, 96-ik kötet, 278. o.

melyek árja rohan. Mindig volt valami fájó érzés a búcsúzásban, amint a fehér, eltünő, soha vissza nem térő habok után hosszan szállott „letekintve a szem." (Székelyfogoly.)

Aztán ott a Maros, a kedves, régi ismerős:

„A Maros is jól ismer engem,
Völgyében egykor sok dalt zengtem."
(Leányfalván.)

Barátság fűzi a hatalmas Dunához is.

„A Duna halk hullámoraja
Kifáradt lelkem hívja, csalja."
(U. o.)

s hogy ugyanazok az érzések az övék, mint amelyek a költő szívét, lelkét betöltik.

Ha kimegy költőnk a természetbe, az üdvözlői között mindig ott van a szellő is. A költő épúgy érti a szellő suttogását, mint a szél zúgását s mindkettő szavából kiolvassa ugyanazokat az érzéseket, amelyek az ő lelkét is betöltik.

Miként a költőnek gyakran nincs meg a nyugalma, úgy van a szél is. Mindkettő szállni vágyik, mindkettőt a végtelen vonzza:

„Szellő vagyok, majd szél vagyok — —
Nincs nyugtom — —
A végtelene
Húz szüntelen."
(A szél.)

Mindkettőt húzza „a magas és vonzza a mély" — Mindkettőt megszédít valami „büszke álom" s mindkettőt meglepi gyakran a mély bánat, a szomorúság. . .

Ha feltekint az égre, ott is csak újra kedves ismerőst lát: a felhőket. El-elnézi „amint szállnak fenn s folyton új alakot váltva eltünnek a messzeségen . . ." Gyönyörködik játékukban, amint fehér báránykák módjára járják be „az ég tágas, kék mezejét". Sokszor „bolygó felhők futnak széltől üldöztetve a hamvas égen . . ." Szegény vándorfelhők, úgy szeretnének megpihenni, de nem lehet. Ilyenkor elfogja szívöket

a bánat, a keserv, villám dördül, „zúg a harc", de aztán kiderül, újra fényesség lesz az égen s mosolyogva ragyognak ismét a játszi, megpihent felhők . . . Ime így foly össze életökben „az öröm és a bánat", akár csak a költő lelkében. Szereti őket, mert bennök a saját lelkét látja:

„El-elnézem a felhőket,
Úgy szeretem nézni őket.
Órahosszat nézem gyakran,
S mint a gyermek
Rajtok félig öntudatlan.

És úgy érzem, mintha lelkem,
Velök, bennök szállna fennen,
S emlék, remény, ábránd, eszme
Új alakot
Váltana ott
S a távol ködébe veszne."

(A felhők.)

Esti alkonyon, majd a csendes éjszakán, megtalálja másik kedves barátját, az esti csillagot is. Szereti „félénk sugárát", amint szelíden „mosolyog le a világra" mert a homályban, kétségben egyaránt biztató, reményt adó.

Ime Gyulai Pál barátai kint a természetben . . . Szereti őket, mert úgy éreznek, úgy gondolkodnak, mint ő; változásukban is mindig egyformák, igazak . . . Szereti őket, mert lelkét szívét sohasem sebezték meg, csak gyógyítólag hatottak mindig rá, nem úgy mint az emberek világa, ahol a visszavonás, a hazug álorca, kétszinűség a divat; szóval mindazok, amiket gyülöl a költő . . . Szereti őket, mert mindenekelőtt visszaadják lelkének a nyugalmat. Ezért sóhajtozik utánuk, ha az élet zajában kell küzdenie, ezért örül első sorban, ha a szabad természetet újra viszontláthatja.

Ez az érzés: vágyódás a természet után, hogy felzaklatott lelke visszakapja feldúlt *nyugalmát,* megnyilatkozik a fiatal költőnél épúgy, mint az öregnél.

Ezért szereti az ifjú Gyulai az estet, az éjszakát, kinn a szabad természetben.

„Szeretek kinn a szabadban járni
Tavaszéjben, egyes-egyedül." *(Tavaszéj.)*

Ilyenkor „elnyugodt a föld lármája" a kifáradt lélek megpihenhet és a sok, őt vidáman üdvözlő kedves barát között megnyugodhatik. Pedig csend van, de milyen beszédes csendesség!

„Mily csendesség, mégis mennyi hang szól,
— — —
A hangokban mennyi titok rejlik,
S mint szövődik bűvös sejtemény."
(Tavaszéj.)

Keblére zárja az egész természetet s lassanként teljesen megpihen a szív s „megnyugszik benne minden szenvedély". Mennél jobban halad korban előre a költő, mennél többet kell küzdenie az emberi bajokkal, hibákkal, annál hevesebb a vágya a nyugalmat nyújtó természet után. Keserűen panaszolja, hogy nem bírja már tovább ki Pest zajában a hiúság vásárát. Zaklatott lelke feledni kivánja a sok „gőgös ember rangját, fényét, bók adóját, divat kényét, önző szívét, hiú elmét. Nem akarja már látni, megútálta a „folytonos tettető mosolyt" az emberek arcán; az álkönnyeket; menekülni akar a sok hazúg költő, nyegle művész, pózoló szónok elől . . . A völgy, az erdő, fű, fa, virág, illat, szellő, dalos madár, a régi, kedves, igaz ismerősök. Hű, tiszta, egyenes barátok, amelyek után remegő vágy tölti be költőnk sóvárgó lelkét. Pihenni, nyugodni akar s ezt csak a természet tudja neki nyújtani.

„Fáradalmam hadd pihenjem
A világot hadd feledjem,
De mi már elveszve rég:
Az életnek derűs képét,
Szívem egy-egy szép emlékét,
Hadd álmodjam vissza még."
(Falun.)

Nincs boldogabb ember nála, mikor végre fáradt testtel, kimerült lélekkel nyugodhatik kinn a szabad természetben az erdő mélyén; mikor megpihenhet egy kis erdei lakban, ahol egyedüli zaj: a patak zúgása, vadgalamb búgása. Egyedüli fájdalma csak az, hogy alig jött, már is vissza kell mennie a világ zajába s hiú ábránd, hasztalan vágy marad továbbra is az igazi megpihenés a természetben. Pedig ha ott maradhatna, akkor:

„Sebeim, mint itt a fának,
Lassanként begyógyulnának,
Derülnék a napsugárral,
Dalolnék vidám madárral."

(Az erdei lak.)[23]

Mikor aztán egyszer véletlenül hosszabb ideig megnyugodhatik kinn a kis lakában, mert benn rekeszti a hó, akkor felderül a lelke s tréfálódzó, vidám hangon szól:

„Már a sok hó egész özön,
Egy hétig most pósta se' jön;
Se baj, jobb is, rekedjen ott,
Nem olvasok így hirlapot."

(Télen, III.)

Képzeljük el költőnket kinn kedves helyein a szabad természetben s próbáljuk meg lefesteni azokat az érzelmeket, amelyeket a természet fakaszt a benne elmerülő költő lelkében.

Fényesen süt le a tavaszi nap. . . . Kinn sétál költőnk az eleven természetben . . . Hallgatja az árnyas, sűrű lombú fák között suttogó, kedves, szelid szellőt. Szeme a zöld gyeppázsitot simogatja, messze követi a szálló madarat s szíve megtelik gyönyörűséggel a csicsergő madarak dalától, megmámorosodik a virágillattól, balzsamos légtől. Feledi az emberek világát s néma tisztelettel, hálával csodálja a Mindenhatót, aki ezt a világot teremtette, mert „Isten szól az örök természetben." (Fáradt vagyok . . .)

Ugy érzi, hogy a valónál már szebb álom nem lehet.

„Óh fény és dal! Tavasznak enyhe napja,
— — — — —
Szívem megárad ífju érzelemben,
S ajkamra ismét vig dal hangja lebben."

De hallga, mi volt ez? Megingott a lomb, egy levél hullott a földre. A költő szíve megrebben s a fénybe, mintha valami árny került volna bele, mintha a fehér ragyogáson egy fekete

[23] Ugyanezen gondolat: a természet gyógyít, megvan Petőfinél is, aki szerint „a szép természet a beteg kedélyek hű orvosa."

vonalat húztak volna keresztül. Egyszerre elborúl a lelke, megfájdúl a szíve és az elmúlás szellője suhan át lelkén: „Minden mulandó a földön! Mindnyájan elpusztulunk! Alig élvezzük a tavaszt, s már oda az ifjúság . . .

Szomorú tekintettel néz körűl a fényben, ragyogásban . . . Szeme megakad a friss, zöld füvön, az ihszalagon, a mohán . . . Oly szép a szinök: zöld: a remény színe! Lassan, lassan szelíd megnyugvás tér be a költő szívébe. „Isten ád tavaszt, ifjúságot!" suttogja megnyugodva . . . ő tudja, mit hogyan rendel, ő bölcsen rendezett el mindent! Nem, nem lehet szomorú vigasztalanság az elmúlásban sem! Hiszen az is az Ő rendelése . . . Ne gunyolódjunk, hogy a virág elhervad, hogy a fák levelei lehúllanak, hogy lombos ágakról bús száraz ág lesz s csak gyászos hollók serege száll reájok és vad szélvészek vivják, tördelik". Az öröm, a megnyugvás megvan, mert volt tavasza, volt virágzása, volt ifjúsága! . . .

Az újjongó élet örömérzése, a vallásos hangulat, a mulandóság hideg szele így váltakozik az ifjú költő szívében. Harcra kelnek egymással, de győz az Istenben vetett bizalom. Ő adja a tavaszt, az ifjúságot, Ő tudja mit cselekszik . . . Lelkében a harc eredménye a megnyugvás, amelyben megmarad az öröm, de marad valami a szomorúságból is, a mulandóság érzéséből is, ezért váltakozik nála a megnyugvásban a fájó gyönyör, az édes-bús érzéssel.

Ugorjunk át hosszú évek során . . . Ismét tavasz van, ismét ragyog a nap . . . Minden úgy virul, mint régen . . . csak a költő változott meg. Haja őszbe borult, homlokán barázdát vont az idő . . . Ott sétálgat gyümölcsösében, fái között . . . Hiába süt alá az égről szép tavaszi nap, a költő arca oly bús, oly szomorú . . . Nem állhatják sokáig a fák, amelyek „virágszemökkel" figyelik gazdájokat s halk susogással kérdik tőle, hogy mi bántja a szívét.

„Jó fák, nem busúltam,
Csak arra gondoltam:
Ti hogy megifjodtok,
Bár tünnek az évek,
Ameddig csak éltek,
Újra virágoztok.

Tavaszát az ember
Éli csupán egyszer
S tele sirba zárja;

Újabb tavasz zöldjét,
Újabb ősz gyümölcsét
Mind hiába várja."

(Kertemben.)

Elmúlás, eltünés a földről, oly szomorú, oly keserű érzés . . . Az agg költő elgondolkodva, merengő szemekkel lépked tovább . . . Egy vén almafa elé ér. Ráveti tekintetét s egyszerre felcsillan benne az öröm. „Nini, jut eszébe, ez az öreg fa tavaly már száradóban volt. Nem is csuda, tele van az oldala sebhellyel".

„De hogy im a fecske megjött,
És Szent-György is beköszöntött,
Meg-megéled régi kedve,
Száraz ág, seb elfeledve,"

Újra virúl, újra örűl az életnek. „Minek a búsúlás? Lám az öreg korban is van öröm, virág, amelyek élesztik a szívet." (A vén almafa.)

Újult erővel lát munkájához . . Kezdi gondozgatni, ápolgatni fáit, virágjait, majd az útszélen, odébb, ahol még nincs fa, magvetéshez fog. Halad a munka, de egyszerre csak lehanyatlik a dolgos kéz s az arc újra elborúl . . . Ugyan él-e ő addig, gondolja, míg ezekből az elvetett magokból fák lesznek, látja-e még ő is a belőlük felnőtt, kilombosodott fákat? . . . Nem, ő már nem fogja azokat látni, mint lombos, szép fákat; nem gyönyörködhetik bennök, amint „virágkoszorujokat méh zsongja körül"; hűs árnyékát helyette más fogja élvezni, talán valami elgyötrött vándorlegény, aki majd „hév nyár idején, pihen is, szunnyad is az árnyba'! Szegény!" . . . Nem hallgathatja esténként, miről suttognak, hanem majd ifjú párok, — jobban is illenek ide, mint ő, az öreg ember, — adnak alattuk egymásnak szerelmes találkozót . . . Nem élvezheti gyümölcsét sem, hanem majd az az eleven kis gyerek, aki alájuk lopódzkodva, „tilos gyönyört szakítgat ág-lombjairól", no meg az egész család, a „gondviselő Isten jó termést ha ád" . . .

De minek a búsulás? derül fel újra a költő arca, hiszen ő meghalhat, elpusztulhat, de nem az emléke, az élni fog. . . A fáradt vándor, a pajkosszemű gyerek, az ifjú szerelmesek, az egész család áldani fogják őt, mint a mesebéli öreget, aki ily gyümölcsöző fákat ültetett... (Gyümölcsösben.) Megnyugodott, felvidúlt lélekkel folytatja munkáját s aztán sétál tovább fel a dombra, ahonnan széjjel néz . . . Körülötte zsongó tavasz, melegség, élet, öröm . . . Megifjúl az öreg költő szíve, dehogy gondol már a mulandóságra . . . Az életet dicsérő szavakba tör ki:

„Óh fény és dal! Tavasznak enyhe napja!
Elveszett fényét lelkem visszakapja...
Szívem megárad ifju érzelemben,
S ajkamról ismét víg dal hangja lebben!
(Tavaszi reggel.)

Ismét a gyümölcsösben vagyunk. Ott járkál újra fái köt az agg költő . . . A kép azonban más, mint előbb. Nincs már virág, nincs zöld lomb, az idő őszre jár. Elmélázva halad a sárguló levelekkel behintett úton; lelkének oly jól esik a merengés. Ott kisért az elmulás szellője szívében, de nem, most nem kelt benne keserű, leverő érzést semmi. Húll a lomb, fonnyad a virág, de íme, itt-ott még nyílik egy-két elmaradt... Nem hallik a pacsirta, mégis tele van a lég csengés-bongással. . . . Bágyadt a nap fénye, de mégis van melege. Mindenütt enyészet, pusztulás, s mégis mindenütt szivet megnyugtató báj . . . „Álmodozik a természet, elálmodja, ami fáj" s a költő szívébe is átönti az álmodozást. (Őszi délután.) Eléje tűz a tavasz ragyogó pompájával, aztán az ősz méla elmúlásával s úgy találja, hogy néki „szebb a tavasznál." (Az ősz.)

„Kedves őszem, el nem hagylak,
Régi hived vagyok immár,
Szebb vagy nékem a tavasznál."

A tavasz tele van ugyan fénnyel, ragyogással, csupa vágygyal, sugárzással, de tele viharral, hervadó reménységgel, hiú, sohasem teljesülő ábránddal. Mindebből az őszben nincs meg semmi. Haló́dó fénye nyájas mosolygás, nincs benne csalódás, minden békét, nyugalmat sugárzó.

„Mennyi összhang a sok színben,
Hogy kibékül benned minden."

(Az ősz.)

Az élet ősze is ilyen, mint a természeté. Nem zivataros, nem vészes vágyakkal teli; nyugodt, csendes, de nem hiányzik belőle a fény sem. Minden, minden megnyugtató, vigasztaló benne.

Végül ott látjuk benn a szobában, ablakánál állni a búsongó, agg költőt. Kinn csupa fehér hótenger a táj. Nincs dal, lomb, virág, madárfütty, csupa pusztúlás mindenütt. De ez nem a halál. „Ami nyugszik, újra támad és tavasz, nyár visszaszáll." Nincs a költővel a meghitt barátok serege, az alvó természettel együtt eltüntek azok is. Nincs aki vigasztalja, nem csuda, ha a mulandóság tudata legyőzi a lelkét:

„Csak te vagy más óh emberszív,
Tél ha egyszer behavaz,
Hiu vágyat hasztalan vív,
Nincs számodra új tavasz."

(Télen. II.)

Azonban nem marad soká úr a leverő tudat a lelkén. A természet bár álmodik, egyet megad néki télen is: távol a világ zajától nyugalmat találhat, kicsiny házában, a természet ölén. A megfagyott világ sem oly borzasztó! „Rajt is van egykét bágyadt sugár, de nyugodt mint öreg ember, akinek nincs vágya már! ..." Igen így van rendjén ... Eljöhet az öregség, de megvan a vígasza: nem bántja a szívét semmi vágy, megvan a nyugalom. Az Úristen megadta a módját, hogy mindenben vigasztalót találjon az ember . . . Meg kell ennek lennie a mulandóságban is . . . nincs másképen . . S a költő megnyugszik ebben, mert erős lelkű, bízó lélek.

Gyulai Pálnak meghittje a természet, valósággal barátja neki s bár inkább a méla, merengő érzéseken át szemléli azt, mindig tud benne vigasztalást, megnyugtatót találni, épen úgy, mint a magyar lélek, amely elmereng ugyan a természeten, elmélázik az elmuláson, de hogy kétségbeessék, vagy hogy sopánkodjék miatta, az nem tulajdonsága, de meg nem is tartaná büszkeségéhez méltónak, megengedhetőnek! Megnyugszik inkább a változtathatatlanba, mert belátja, hogy úgy a legjobb minden, ahogy az Isten akarja.

III. Elbeszélő költészete.

Gyulai Pál az elbeszélő költészet terén is alkotott kiváló, értékes költeményeket. Írt balladákat, balladaféle költeményeket, már ifjúkorától fogva, de szívesen foglalkozott nyugodtabb menetű, a szorosabb értelmében vett elbeszélő költeményekkel, szívesen irogatott rövidebb hangú meséket is, sőt a hosszabb terjedelmű alkotásoktól sem riadt vissza.

Bennünket ezekben is első sorban a lélek érdekel, a költő lelke, hozzátehetjük: magyar lelke. Lirai költészete már elénk tárta uralkodó vonásait: a hazaszeretetet, a szerelmet, a család, barátság, természet iránt érzett vonzalmait. Micsoda lelkimotivumok voltak elbeszélő költészetének forrásai, indítékai s ezek rávallanak-e Gyulai Pál magyar lelkére? ennek a megállapítása lesz itt is a feladatunk.

Balladákat Gyulai Pál igen csekély számmal írt. Ami megírásukra indítékot adott, az vagy hazafias, vagy szerelmi tárgy volt.

„A honvéd hősiességének fon koszorút[24]) Gyulai Pál a *„Hadnagy Uram“* kezdetű balladájával, amelyben csak úgy lüktet a drámaiság, a balladai erő. Vele nemcsak a maga legkitünőbb, hanem az egész magyar irodalom egyik legkiválóbb balladáját írta meg. Mindössze csak tizenkét soros a költemény. Gyorsmenetű párbeszéd a honvéd és megsebesült hadnagya között, de közben egy egész dráma játszódik le. Érezzük a csaták viharát: a süvöltő puskagolyókat, az újabb és újabb kardcsapásokat, amelyek után ismét új, friss seb fakad. A párbeszédet mindössze csak két sorban szakítja meg a költő szava, mikor pár szóban értesít a katasztrófáról:

---

[24]) Angyal D.: Gyulai P. 36. o. (O. K.)

„Megy a honvéd, áll a hadnagy,
Mély sebében összeroskad."

Költőnk lelke vonzódással viseltetett a régibb múlt iránt is s szívesen szállt vissza képzelete szűkebb hazájának a történetébe, keresve a megírásra alkalmas tárgyakat. *Pókainé* cimű balladája Báthori István idejében játszik. Egy szegény anyának a szenvedését tárja elénk, akire a fejedelem „kegyetlen kegyelemmel" rábízta, hogy válasszon két fia között, melyiket kivánja inkább az életnek, melyiket a halálnak. Magát a történetet nem Gyulai Pál gondolta ki, hanem a saját jegyzete szerint Budai Ferenc krónikájából merítette. Így aztán „az itélet kimondása után, a kesergő anya, aki mindenikhez egyforma indulattal vonzódott, hogy ne láttasson egyiket is a hóhér keze alá adni, a választást barátaira bizta, kiknek itélete szerint János ment a vesztőhelyre, Péter pedig megszabadúlt."

Költőnk változtatott a megoldáson, s mindenesetre sokkal költőibbé, sokkal hatásosabbá tette. A szegény anya, mint a tébolyodott, nem tud választani a két gyermeke közt, pedig már nincs sok ideje, mert a hóhér jő s „porkolábtól rabot, anyától fiút kér". Szíve nem bírja el a fájdalmat, megreped s míg a kisebbik fiú megholt anyját tartja, megdermedve az ijedtségtől, azalatt a nagyobbik fiú kisurran, fellép a vérpadra s meghal öccse helyett. Így van rendjén, hisz testvérét menyasszony várja othon, míg ő, az idősebb, úgy maradt, mint a szedett szőlőág, az ő mátkája meghalt: a székely szabadság.

Pókai-né még az Arany Jánost megelőző balladák mintájára van megalkotva. Megvan benne az előadás drámaisága, elevensége, de a költő nem ugrik át eseményeket, hanem elmondja úgy, amint azok egyfolytában történtek. Hatásosak szónokias hangú párbeszédei. De nem annyira a szereplők szavaiból következtetünk jellemökre, lelkükön áthullámzó érzelmeikre, indulataikra, mint a balladákban, hanem első sorban magának a költőnek nagy megfigyelő erőről tanúskodó szavaiból, amelyekkel pár vonásban igen találóan, szemléltetően állítja személyei lelkiállapotát elénk. Pókainé belső indulatának festésénél nem elégszik meg a vele elmondatott büszke szavakkal, hanem leírja külsőleg is a kétségbeesett gondolatokkal telt anyát.

„Jár, kel öntudatlan, fátyolt vet magára
Fekete a fátyol, jól illik arczára,
Gyürűt és nyakláncot, minden ékszert elhányt,
Csak szemén szikrázott, drága nehéz gyémánt."

Ugyanigy állítja elénk Báthorit is.

„Trónján ül Báthori, Erdély fejedelme,
Szívében aluszik irgalmas kegyelme,
De haragja ébren, boszúja, szomja ég,
Büszke homlokáról oda van a fönség."

Baráth Ferenc[25]) költőnk e balladáját a műfaj szempontjából vizsgálva, elnyújtottnak, nehézkesnek találja. Pedig ami a ballada hátránya a *Pókainé*-ban, épen az válik a költemény előnyére is. A cselekvény hézagtalansága következtében alkalma van a költőnek eleven képek bemutatására pár mesteri vonással, amilyenek Báthori bevonulása a szent páli csata után; Pókainé átka, mikor láncravert két fiát látja; a két fiú a menetben, mikor felnéznek az ablakra, hol anyjokat megpillantják[26]). Nehézkesnek meg épen nem mondható a költemény. Az előadás tele van drámaisággal s különösen szívbemarkoló ott, ahol a választani nem tudó anya, meg az a miatt vitázó két testvér áll egymással szemben, hogy melyik menjen a másik helyett a halálba.

Szerelmi tárgyú balladákkal is találkozunk költőnknél. Ilyen *Gerő bán* és *Kendi*.. Az elsőben előttünk van a férj, aki felesége szeretőjét boszulta meg s eljött, hogy a hűtlen asszonnyal is leszámoljon. A másodikban szintén hűtlenség az indíték, de itt a férj a bűnös, akit szeretője megmérgezett s most otthon, hűséges nejének tesz haldokolva vallomást, teljesen megtörve a lelkiismeret-furdalástól, bűnének tudatában. Megvan mindkettőben a gyors menet, a szereplő személyeket annyira jellemző párbeszéd, de mégis hiányzik valami, mintha nem volna elég természetes, mintha kissé mesterkélt volna a hang, amely mindkét költeményen végigvonul. Angyal Dávid *Kendi*-ről szólva, a többi között, ezeket mondja: „Csak épen

---

[25]) Irodalmi dolgozatok. 1895.
[26]) Angyal D.: Gyulai P., 20. o.

az a daemoni elem hiányzik, amely jól illenék az ilyen tragikus tárgy hangulatához és felkeltené iránta a melegebb érdeklődést". Találó megjegyzés erre a balladára, de ugyanez mondható *Gerő bán*-ról is.

Nagyobb számmal vannak költőnknél az olyan költemények, amelyekben meg van ugyan nem egyszer a cselekvény gyors drámai menete, nem hiányzik a személyeket jellemző párbeszéd sem, de mégis részint az érzelmek szelídebb, vagy csendesebb volta miatt, részint a nagyobb mértékben meglevő elbeszélő hang miatt, inkább *balladaszerű költemények,* mint balladák. Megírásukra szintén vagy a hazafiság, vagy a szerelem motivumai ösztönözték a költőt.

Ott találjuk mindjárt *„Pál gazda"* című költeményét. Hasonló formájú, mint a *„Hadnagy uram"*, sőt az egész csupa párbeszéd, de még sem nevezhető balladának. Az egész egyszerű beszélgetés. Átvonúl rajta valami busongás, lemondó, melankólikus hang. A költő megkérdi a búsuló Pál gazdát, hogy mi az oka bánatának. Van elég: fia, testvére meghaltak a szabadságharcban. A költő vigasztalni próbálja: hisz az csak örvendetes . . . a hazáért dicsően meghalni a legszebb dolog a világon. Pál gazda sóhajtva válaszol és ebben van benne a reménytelen keserv:

„Nem is azért vérzik szívem bújába',
Hejh hiába haltak meg, hejh hiába!"

Gyors, izgatott és eleven előadást látunk *A bujdosó* című költeményben. A vitéz menekül lován. A hű állat, bármennyire is sarkantyúzza is gazdája, mindíg lassítja az ismert, kedves helyek közelében a lépését. A csárdánál, ahol annyiszor befordúltak egy kis itókára; a lányka ablakánál, ahol a vitéz annyi szerelmes csókot váltott kedvesével a csendes éjszakában. Majd hazafelé akarja vinni gazdáját, mert otthon várja őt az aggódó édes anyja. Mindhiába, mindez már csak a multé, a jelené csak a bújdosás.

„Nem felel a vitéz,
Föl a magasba néz,
Nincs csillag az égen,
Csak följeg sötéten:
Édes anyám, ne várj engem,
Csak előre sebesebben."

Ekkor a hű állat,
Neki busúl, vágtat,
Veszett haragjába'
Szikrákat hány lába.
A szélvész sem érte utól,
Ki is ment tán a világból.

(A bujdosó.)

Drámaivá válik a szereplő személy lelkiállapotát festő beszéltetés folytán *„A számüzött“* c. költemény is, amelyben a hazából elűzött, tengeren bújdosó honfi bánatos reménytelensége szólal meg. A hazátlan férfi a fellegekhez, a fecske-madárhoz, a viharhoz beszél. A fellegektől vár hírt hazulról, a fecskétől küld üzenetet édes feleségének, kicsiny gyermekeinek.

Kétségbeesés az uralkodó hang *„Világosnál“* c. költeményben, amelyben egy vén huszárnak a nemzeti csapás fölött való kétségbeesése, szabadság-szeretete van festve, aki inkább megöli magát, mintsem szolga legyen.

„Magyar vagyok, rabbilincset
Nem visel magyar kéz,
Huszár vagyok, zászlajával
A huszár együtt vész.
Foszlányai ezt a sebet
Legjobban takarják — —
Isten hozzád, édes hazám,
Szegény Magyarország!“ — — —

A magyar történelem régebbi korába visz vissza a *Kenyérmezői tor*[27]) c. költeménye, amelyben a költő Kinizsinek híres táncát énekli meg. Gyulai *balladának* nevezi, de bizony nem egyéb, mint egyszerű elbeszélése szónokias hangon a kenyérmezei lakomának.

Szerelmi tárgyú költeményei közt balladai hang üti meg a fülünket *„A sellő“*-ben, amelyben megénekli a költő, miként csalogatott, húzott le a gyönyörű szép hableány egy ifjút az örvény mélyébe, ahol ez hullámsírját lelte. Drámai, eleven menetü a *Tiszavidéki dalok* utolsója is, amely meg egy ifjú szerelmespár szomorú sorsáról szól.

---

[27]) Pesti Divatlap. 1845. évf., 4. sz.

Hazafias és szerelmi motivumok együttesen működtek *A hű leány* c. költemény megírásában. A párbeszédes formában megírt versben egy árva leányka siratja kedvesét, aki elment honvédnek s talán elesett a véres csatákban. A lány hű marad hozzá, várja továbbra is haza s jöjjön bár vissza bénán, vakon, ápolni fogja, el nem hagyja. Egy nyomorék idegen hallja a leány szavát. Senki más ő, mint a visszatért szerető. Meggyőződve a leány hűségéről, boldogan öleli meg régi kedvesét.

Egyéb elbeszélő köteményei között a legkiválóbb a hazafias tárgyú: *Szüreten.*

„Még ugyanazon az évben — mondja Kozma Andor[28]), 1851-ben, mikor a *Bujdosót* irta Gyulai Pál, egy ennél monumentálisabb versben is megörökíti azt a gyászában fenséges hangulatot, mely akkor sötéten, súlyosan, minden reménysugárt elzárva borúlt az egész magyar nemzetre. A vers címe: *„Szüreten.“* Én ezt a magyar versköltészet legdrágább kincsei közé sorolom, de mint bús történeti korrajz, akkor is örökbecsű maradna, ha költői értékét netán túlozná az én szeretetem.“

A költemény valóban mély, maradandó hatást tesz az olvasóra s teljesen elénk állítja a gyász, a szomorúság képét. A legkiválóbb korrajzok egyike, amelyet valaha írtak. Közvetlen a szabadságharc utáni időkben vagyunk. Oda a régi szüretek vígsága. . . . Nem azért, mert süvölt az őszi szél, mert sűrűn hull a fákról a megsárgult falevél, hanem mert a lelkekben fonnyasztotta el a virágokat, tette tönkre a tavaszt a nagy hont ért csapás, amelynek bánat fakadt a nyomába . . . Ez ül, nehezedik mindenik lelkére. A vén gazda nem tud örülni. Hiába a jó termés, oda a vidámság. Lassan sompolyognak elő a cigányok, próbálnak ránántani egy-egy víg nótára, de idegenűl hangzik a muzsika, nincs kedve senkinek sem a táncra, — nincs is aki táncoljon, hisz' oda van az ifjúság. A legények, a szegény lányok pedig. . . — lám, nézzétek csak ott távolabb a fa alatt azt a merengő, fiatal leányt. Most is könnyet töröl le szempillájáról, pedig menyasszony már régen, „de sírját sem tudja senki, hol nyugszik a vőlegény.“

---

[28]) Kozma A.: Gyulai P., 31. o. Magy. K.

Milyen komor a befejező hang, mennyire érezteti a lélekre is ránehezült nagy bánatot.

„Köd a völgyben, éj a bérczen
Már a tűz is alvófélben.
Halvány hold és sötét árnyak
A felhők közt odafenn...
A halottak fel-feljárnak,
Sok a sír a völgyeken."

A szerelem is nem egy elbeszélő költeménye megirására adott alkalmat. Miként e tárgyú lirai költeményeinek egy nagy részében a bánatos, szomorú hang az uralkodó, úgy ezekben a költeményekben is — különösen, amelyek költőnk bánatos szerelme korából valók — inkább bánatos, komor hanggal találkozunk, mintha csak saját magát képzelné bele a költő a szerencsétlen szerelmesek helyébe. Figyelemreméltó, hogy e költeményekben nem egyszer alig játszódik le valami esemény előttünk. Inkább valami képet látunk, amelyben az eseménynek csak a végkifejletét festi le a költő.

Így látjuk a halovány menyasszonyt, mellette a még halványabb ifjút, a régi, az elhagyott szerelmest. Az ifjú beszél, elkesergi bánatát s a végén igéri a hűtlen kedvesnek a megbocsájtást. *(Esküvő előtt.)* Egyéb semmi. Tulajdonképen ez is csak kép, nincs benne történet elmondva. Legfeljebb annyiban, hogy már egy előbb lefolyt eseménynek, ebben az esetben valami szomorú szerelemnek, a kifejletéről, legvégéről értesülünk s csak körülbelül sejtjük, mik előzhették meg azt. Abban az időben keletkezett ez a költemény, mikor a költő valószínűleg szerelmi csalódáson ment keresztűl. Nagyon közel járhatunk az igazsághoz, ha a kesergő ifjúban magát a szívében megsebzett költőt véljük megismerni.

A költőnek ebből a keserű szerelmi korából való a rövid, komor hangú *Erdő és vár* költemény. Első látszatra ballada, de nem egyéb, mint két kép, amelyekben a költő egy rémes tragédiának végső kifejletét ismerteti meg velünk. Az egyik sötét erdőt tüntet fel s a homályból egy megölt vitéz holtteste rajzolódik ki; a másik kép egy kivilágított vár, ahol a

gyilkos vőlegény mulat az erdőben fekvő holt férj hűtlen feleségével.

A vőlegényét elvesztett lányról szól *A menyasszony* című költemény. Kijár mindennap gyászruhában a temetőbe, könnyeit hullatja kedvese sírjára, míg végre egy hajnalban őt is halva találják. Esemény itt is kevés, inkább csak képek foglalatja az egész vers.

Egy másik leányka meg nem meri bevallani maga előtt sem, hogy szeret s csak mikor álmodik, akkor árúlja el féltve örzött s mélyen érzett titkát. Itt is csak kép van előttünk, történet úgyszólván semmi.

Van azonban ezen, mondhatnánk: hangulatversikék között vígabb is. Még mint ifjú, kezdő poéta írta az *Ősidőből* című versecskét. Egy büszke várúr leánya és egy lenn a völgyben lakó barna ifjú megszeretik egymást, de reménytelenűl. Mi lesz a vége? Tán halál? Nem.

„Elmondjam, el ne mondjam,
A gyászos végzetet? —
Szentföldre ment az ifjú
S a lány apácza lett."

Kisebb elbeszélő költeményei közt egy igen kedves csoportra is bukkanunk: a mesékre. Gyulai írt nép- és gyermekmeséket egyaránt.

Népmeséi közt van rövidebb, hosszabb is. Az előbbi csoportba való a *Szél és nap, Az igazság és a hamisság* ismert meséje. Hosszabb *A gonosz mostoha.*

Két szép aranyhajú gyerekről szól az utolsó, akiket mostoha anyjuk, a királyné, hogy szabadúljon tőlük, míg távol van apjok, megöl... Azonban nem tud tőlük nyugodni, mert a két gyermek sírján két diófa nő s azok egész éjjel azt suttogják, hogy eljön még a leszámolás órája. Reszket a királyné s reggelre kivágatja a fákat, ágyat csináltat belőlük, de újra nincs nyugovása. Éjjel hangokat hall, a két gyermek hangját... Újra a fülébe cseng a bűnhődésre emlékeztető hang... Összevágatja az ágyakat, megégetteti, de két kis szikra kiszökken, leszáll a mezőn, a legszebbik juh bekapja s nemsokára két szép aranyszőrű bárányt ell. Elviszik a pásztorok a királynak, meg a királynénak, de mikor ez a kezébe veszi a két bá-

ránykát, bégetni kezdenek s a királyné sápadozva érti a hangjokat: „Gyilkos asszony!" Megöleti őket, de mikor a patakban mossák a belső részeket, a két szív elúszik a vízben. Tó partján halász eresztgeti ki hálóját, egyszerre nehezűl a háló s ime két szép aranyhajú gyereket húz ki a hálóból: a két királyfit. Azok mindjárt útnak indúlnak haza felé s mint két kis énekes érnek atyjok udvarába. Behívják őket s akkor megismertetik magokat. A gyilkos asszony elnyeri bűnhődését.

A mese nem a költő leleménye, mint ő maga mondja: „Meglehetősen töredékes népmese feldolgozása, melyet 1859-ben Kolozsvárott egyik tanítványomtól hallottam. A hézagokat pótolni igyekeztem, még inkább kidomborítva az alapeszmét." Valóban ez sikerült is költőnknek. Mindenütt érezzük, hogy mennyire ügyel a királyné lelkiismeret-furdalásának a kiemelésére. Hangokat hall, nyugtot nem talál ... Meggyőződhetünk a költő megfigyelő, lélekrajzoló erejéről abból a szemléletes előadásból is, amellyel a bűnt elkövetni készülő, de mégis ingadozó lelkiismeretet festi:

„Im ezalatt a fiucskák
Megkötözve, elfáradva
Szúnnyadoznak, elalusznak.
Aranyhajok kibomolva
Válok veri, csillog-ragyog,
Olyan szépek, oly mosolygók,
Tán anyjokról álmodoznak.
Nézi őket mostohájok,
Nézi néma mozdulatlan,
Majd megindul, meg-megfogja,
Visszaretten, visszafordul,
Újra indul, újra reszket...
Fogja, fojtja és megfojtja."

Érdeme költőnknek az is, hogy bár a műköltő gondjával jár el a lelkiismeret festésénél, mégis megőrzi a népmese naiv hangját végig.

Igen kedvesek gyermekmeséi, amelyeket egy-kettő kivételével szintén a néptől vett s csak itt-ott alakított át. Megőrzi a népies hangot bennök épúgy, mint a naivságot. Gyulai lelke nem elégszik meg a mese puszta elmondásával, hanem visz meséibe mélyebb értelmet is. Innen van aztán az,

hogy azokat gyerek és öreg egyaránt szívesen hallgatja. Például „aki azt akarja tudni, hogy mikép keletkezik néha politikai, vagy társadalmi közvélemény, csak olvassa el „Tyúk és a farkasverem" című mesét. A házfödélről lehúlló kavicsból égszakadás, földindúlás lesz a tyúknak és a többi állatnak képzeletében, mint hasonló semmiségből néha országos hírnév, vagy mozgalom keletkezik."[29])

Nagyon gondosan megírt s eleven mondát dolgozott fel *A kőember*-ben. A kolozsvári nép ajkán él az a monda, amely egy Kolozsvár határában lévő, emberalakú kőhöz fűződik. A mondában csak ennyi van, mint Gyulai említi: „Egy ember megátkozta az Istent, aki őt büntetésűl kővé változtatta." Gyulai költeményében az átok szerencsés tapintattal, amenynyire lehet, el van kerülve s az Isten ellen való kifakadás; keserű-gúnyos kérése, t. i. hogy változtassa át szívét kővé, meg van okolva, mert olyan ember kéri ezt, aki életében nagyon sokat szenvedett. A kifakadás, gúny meghozza a bűnhődését, mert az Isten teljesíti a kérést. Nincs ugyanis nagyobb boldogtalanság az érzéketlenségnél, jobb nála még a csapás bánat is, mert

„Jó a bánat, ha birjuk viselni,
Mert a bánat többször öröm anyja
És öröm nincs, nem lehet bú nélkül."

Itt újra **feltűnik költőnknek** az a sajátsága, hogy szereti az olyan tárgyakat, amelyek a lélek megfigyelésére, festésére adnak alkalmat.

Még egy adomát is találunk Gyulainál, amelyet szintén a nép ajkáról vett. Mátyás királyról szól, meg a hiú tudósról, akinek egyetlen tudománya a borsószemnek áthajítása a kulcslyukon. Nagy jutalmat vár, meg is kapja a királytól a tudományához illőt és méltót: egy zsák borsót. A mesét itt is készen kapta a költő, de érdeme az üde, eleven, tréfás hang, amely átlengi az egész költeményt.

Ezzel a kisebb elbeszélő költeményeknek a végére értünk.[30]) Mint eddig is, főcélunk most is annak a keresése:

---

[29]) Angyal D.: Gyulai P., 21. o.

[30]) Volna még egy elbeszélő költemény: „*Éji látogatás*", amelyet egy

mennyiben nyilatkoznak meg költőnkben a magyar lélek sajátosságai.

Egy nagy részét e költeményeknek, mint láttuk, azok alkották, amelyeknek megírására okot a haza adott. Gondoljunk csak a Hadnagy uram, Pál gazda, A bújdosó, Szüreten, A száműzött ciműekre. Ily költeményeket csak magyar szív tudhatott írni.

Hogy elbeszélő szerelmi költeményeiben szereti a szomorú tárgyat, hogy ezekben is megvan nem egyszer a szentimentális felfogás (Esküvő előtt, A menyasszony), az sem mutatja új oldaláról be költőnket; megvannak a lírai költeményeiben is.

Népmeséi, gyermekmeséi ismét erősítői költőnk magyar lelkének. Hogy a népmeséket szívesen dolgozza át, az csak azt mutatja, hogy érdekli őt nagyon, mint jó magyar embert minden, ami hazájával, nemzetével összefügg. Hogy mindenikben oly könnyen meg tudja tartani a népies naiv hangot, az nem csupán a költői tehetségét dicséri, hanem annak is a jele, hogy aki írta, az tud ugyanúgy érezni, gondolkodni, mint azok, akiktől a meséi tárgyát vette.

A gyermekek iránt való szeretet, amely arra indítja őt, hogy nekik meséket írjon, szintén jellemző a magyar emberre, aki szívesen elüldögél a kicsinyek közt s szívesen mond nekik egyszerű mesécskéket a tyúkról, kakasról, lóról galambról, szóval nem valami fantasztikus alakokról, — ezek nem a magyar fantáziának valók, — hanem azokról, akik, amelyek körűlveszik az embert az életben, benépesítik a való világát. Gyulai Pál magyarságára jellemző az is, hogy meséi többnyire speciálisan a magyar viszonyokra, állapotokra vonatkoznak. „Menynyire magyar tud ő lenni a gyermekmesékben! — olvassuk Riedl Frigyesnél[31]). — Nemcsak rhythmusuk, hangjuk oly szeretetreméltó magyar, hanem a magyarok még me-

---

dán népballada után írt Gyulai Pál és amelyet Angyal D. költőnk „legszebb balladájának" nevez. Erről a költeményről, bár ide tartoznék, a lirai költemények közt szóltunk, mert annyira összeforrt az egész költemény a költő saját fájdalmával, annyira a költő saját keserve zokog ki minden sorából, hogy helyénvalóak tartottuk azt inkább ott megemlíteni, mint itt.

[31]) Riedl F.: Gyulai P. 34. o.

séinek személyei is. Úgy, mint La Fontaine meséiben nemcsak állattypusokat látunk, hanem elénk tűnnek az akkori francia társadalom alakjai: az oroszlánban XIV. Lajos, a rókában udvaronc stb. úgy látjuk Gyulainál A farkas és a szúnyogok c. mesében az elszegényedett magyar nemzetnek typusát, körül rajongva az alamuszi cigányoktól."

„A kis tű kezdi, farkas végzi" mese, amely arról szól, hogy miként futottak ki a farkasok házukból és hagyták azt ott prédául a kis tűnek, tojásnak, ráknak stb.; anélkül, hogy az ellenséget alaposabban megnézték volna, — szintén találó példázata a magyar azon hibájának, hogy amiatt, mert valami különösnek, újnak látszik előtte első tekintetre, nem igyekszik azt megismerni, visszariad tőle.

Igyekeztünk rámutatni mindenütt költőnknek az elbeszélő költeményeiben megnyilatkozó megfigyelő erejére, amely oly szívesen időz a részletesebb festésnél különösen a lelki élet rajzolásában. Hogy a megfigyelő erő mennyire a magyar lélek tulajdonsága, bizonyítja az a körülmény is, hogy e tekintetben egyezik költőnk Arany János lelkületével, akiről pedig tudjuk, hogy egész költészete a magyar lélek sajátságainak megnyilatkozása.[32])

Azonban még nem vagyunk készen Gyulai elbeszélő költészetével. Még két műve van hátra, „Szilágyi és Hajmási" az egyik, „Romhányi" a másik. Az egyik befejezett egész, kerek, szép történet, a másik csonkán áll előttünk, olyan — Móricz Zsigmond mondása szerint[33]) — mint egy félig kész, remek szoborMű. Mielőtt még megismerkednénk részletesebben e két munkával, egyet már eleve is megállapíthatunk. Egyik mű sem mond ellent már első tekintetre sem annak a képnek, amelyet eddig a magyarlelkű Gyulai Pálról magunk elé rajzoltunk. *Szilágyi és Hajmásinak* szereplője két magyar s az egész történet tulajdonképen nem más, mint a magyarság dicsőítése. *Romhányi* cselekménye a szabadságharc, majd a magyar nemzeti csapást követő időben játszik, telítve annak a kornak minden tulajdonságával. Szóval mindkettő magyar tárgy, magyarsággal foglalkozó, bi-

[32]) Riedl F.: Arany János

[33]) Uránia. 1904. 1. sz.

zonyítékául, hgoy legjobban az töltötte be költőnk lelkét, ami a hazájával, nemzetével öszefüggött, ami a magyarságra vonatkozott.

Szilágyi és Hajmási esetét nem a költő találta ki, hanem maga a nép. A történet költői volta nem Gyulai képzeletét foglalkoztatta először, hanem már századokkal előbb megírta azt egy ifjú, Szendrő várában, 1571-ben, aki saját bevallása szerint „egy poéának Ő verseiből"[34]) vette a tárgyat és dolgozta át . . . Az újabb időkben is volt Gyulainak elődje, akinek a lelkét foglalkoztatta *Szilágyi és Hajmási históriája* és a szendrői névtelen ifjú költeményét új alakba öltöztette . . . Nem más e költő, mint a magyarúl legszebben verselő: Vörösmarty Mihály.

Hogy Gyulai Pál költői munkáját a maga teljességében értékelni tudjuk, arra a legalkalmasabbnak látszik az az eljárás, ha sorba vizsgáljuk a történet négy változatát a maga fejlődésében: amint azt a székely népnél, a szendrői névtelennél, Vörösmartynál és végül Gyulai Pálnál látjuk.

E balladának már ismeretes volt a Vörösmarty-féle átdolgozása is amikor azt a székely népköltészetben megtalálták.[35])

A népballada[36]) annak a festésével kezdődik, hogy két magyar vitéz: Szilágyi Miklós és Hajmási László a börtönben panaszkodnak szomorú rabságukról. Az ajtó előtt kihallgatja őket a császár leánya, bemegy hozzájuk, felszólítja őket, hogy szökjenek együtt Magyarországba. Elmenekülnek. Atyja üldöző tábora azonban utoléri őket, de a két vitéz közül az egyik, míg a másik „a küsasszonyra ügyel", harcba megy velük s „egy elmentibe gyalogösvényt vágott, visszajövetibe szekérutat csapott, a nagy táborból csak élve egyet hagyott: aki menne haza s a hírt mondaná meg." Szerencsés út után, mikor elérik az országhatárt, a két vitéz egymással harcra kel, hogy melyiké legyen a lány. A császár lánya könyö-

---

[34]) Kardos Albert véleménye szerint (Szilágyi és Hajmási mondája a magyar költészetben) ez latin költő volt. A szendrei névtelen is tehát, amikor poétáról emlékezik, nem érthetett azon magyar hegedőst, vagy versszerzőt, hanem korával egyezően — egyedül latin költőt. (22. o.)

[35]) Történetéről lásd Kardos A. ért. 14. o.

[36]) L. Gyulai—Arany L.: Magyar népkölt. gyüjt. I. 158—161. o.

rőg nekik, hogy inkább vegyék az ő fejét, de érette ne vagdalkozzanak. Erre Szilágyi Miklós bevallja, hogy neki már van otthon hites felesége s így a lányt átengedi bajtársának.

Látható, hogy a mese egyszerű, vázlatos elmondása a két vitéz históriájának, minden megokolás nélkül. A nehézségek a menekülésnél egyáltalán nincsenek feltüntetve. Az sem ügyes dolog, hogy a lány jelen van a harcnál. A befejezésben nincs egyáltalán kihasználva a két vitéz között a tragikai tárgy. Jellemzést, meg lélektani rajzot egyáltalán hiába keresünk benne. A császárleány cselekedeténél önkénytelenül is kérdi az ember: „Miért? Miért menekül? Mert szánja a rabokat, vagy talán szereti őket? Valószinűleg! De melyiket szereti? Miért nem gondol apjával? Hogy van az, hogy nem idegenkedik a magyartól, népének legnagyobb ellenségétől? Hát a buzgó pogány nő, hogy tud követni hitetlen gyaurt?

A két ifjú jellemzése, egyénítése is teljesen hiányzik.

Természetesen mindezek nem kifogások. Ezeket az ellenvetéseket csak a modern költői lélek szempontjából vizsgálva a mesét, lehet felvetni. A nép maga nem akad fenn sem azon, hogy a császár leánya oly könnyen hagyja el apját, sem azon, hogy megfelejtkezik hazájáról stb. — ezek csak a mai költő lelke előtt szorúlnak magyarázatra.[37]

Azonban nem is kell oly szigorú értelemben venni a „mai költők"-et, mert mind a mesét, mind a lélektani rajzot illetőleg, a szendrői névtelennél határozottan haladást, nagy haladást találunk. Mennyivel ügyesebben van mindjárt az elmondva, hogy a császár leánya szobája ablakából hallja meg a bús dalt s látja meg „a tömlöc rostélyán kinézdegélő, kobzát kezében tartó s rajta keserves nótát szépen kiverő ifjak egyikét. A menekülés is valószínűbbnek van feltüntetve, mert török ruhákat vesznek magukra, hogy így a harmincadokon és és a vámokon keresztűl juthassanak. Mikor a két ifjú harcol az üldözőkkel, a lány nincs jelen a harcnál, hanem messzebb, egyedül, egy félreeső szigeten búslakodik. A két vitéz összeütközése már nem békés úton intéződik el, hanem az egyik fél

[37]) L. u. így Kardos A. ért. 33. o.

megsebesülésével végződik, aki aztán beismeri, hogy őt már otthon hű, jámbor házastársa, két szép kis fia várja s lemondva a lányról, szép búcsúzással válnak el egymástól.

A jellemekben is már itt több megokolást látunk. A lány szerelemre gyulad s ez ösztönzi a szökésre. Szerelme sem általánosan van feltüntetve, hanem az egyikhez fűződik. A két vitéz alakja is határozottabban el van választva egymástól, (hogy a nevek fel vannak cserélve s Hajmási a házas nem pedig Szilágyi Miklós, az a mi szempontunkból véve a dolgot, nem lényeges) s különösen az egyiké: Szilágyié jobban meg van rajzolva.

Vörösmarty Mihály „tulajdonképpen csak a Szendrői névtelen száraz, gyönge verseit írta át a maga költői, rhythmusos nyelvére"[38]), de természetesen némi változtatással mind a mesére, mind a jellemzésre vonatkozólag.

Nála már a befejezés nem történik olyan simán, mint elődeinél, hanem az egyik vitéz: Hajmási „eldől véresen" a párviadalban s a lány, meg az életben maradt magyar ifjú a haldokló fölött

„Hűséget eskenek
S a rabkötél, a bús csaták
Örömre fejlenek.
Törökvirág magyar kebel:
Ez hő, az rajta hervad el."

Kétségtelen, így a tragikai tárgy jobban ki van domborítva, ámbár határozottan bántja lelkünket, hogy mindjárt ott az elesett társ fölött örvendezik a két életben maradt.

Pár mesteri vonással állítja elénk Vörösmarty a császárlány jellemét. Nála már neve is van neki: Leila. A nagy költő nem hagyja figyelmen kívül a lány apjával való viszonyát sem, s nagyon finoman érezteti velünk, hogy Leila gondol szülőjére s a lelkét kínozza az elhagyott apának a képe. Mikor sebesen rohanva menekülnek, így sóhajt fel:

„Atyám! Atyám! ne várj reám,
A szép magyar föld lesz hazám."

---

[38]) Kardos A. ért. 33.

Mikor a szigeten elhagyatva, reménytelenül remeg, az üldözőkkel harcoló ifjakért, akkor is kínozza lelkét apjának szomorú képe:

„Atyám! Atyám! ne várj reám,
Bűnért setét föld lesz hazám."

A két ifjú jelleme is határozottabban ki van dolgozva. Hajmási a zordonabb, a vadabb, ki nehezen tűri fogságát. Valóságos szilajság uralkodik lelkében, amely megmagyarázza, miért támad oly gyorsan szívében szerelme a lány iránt s keríti hatalmába jobbik eszét. Viszont Szilágyi bár vitéznek, hősnek, de mégis lágyabb, szelidebb érzelmekre s így szerelemre, szerelmi vonzódás keltésére alkalmasabbnak van feltüntetve, aki bánatát zúgolódás helyett szívesen önti dalba s benne enyhületet is talál.

Gyulai Pál költői elbeszélést alkotott a históriából. Ha eddig csodáltuk költőnk mélyreható, mindenre ügyelő, mindent alaposan megfigyelő lelkületét, akkor most még inkább kell azt tennünk.

Minden esetre, az elbeszélés hosszabb menete, szemben a ballada rövidségével, könyebbség a részletezésre, lelki megokolásra, de az is bizonyos, hogy költőnk nem a könnyebbség kedvéért választotta e formát, hanem éppen mindent megfigyelő, lélekbe néző, költői lelke vitte erre rá, amely észrevette a megokolás, a biztos, alapos, rajz szükségét és fogyatkozását mind a mesében, mind a lélekrajzban.

Tanúlságos figyelemmel kisérni, mint csiszol, farag a költői mint formálja a mesét, hogy így az alakok jellemei élesebben kidomboruljanak.

Leila lelkülete, ébredő szerelme, elhatározó tette nem csupán szerelmével van megokolva, hanem sok minden egyébbel. Először csak hallja Szilágyi Mihály bús, panaszos énekét, de nem a palota ablakából, hanem lenn a kertben, sétája alkalmával. Ime a költőnk arra a kicsinységre is ügyel, hogy ne legyen oly közel a császári palota a börtönhöz, hogy egyikből át lehessen látni, sőt beszélni a másikba . . .

A bánatos dal megindítja lelkét, de első érzése nem anynyira a szánalom, sőt úgy véli:

„Boldogabb az a rab, a börtön fenekén
Kiöntheti szívét, sirhat, panaszolhat,
Nekem tilos a szó, nekem tilos a könny,
Nincs oly szerencsétlen kerek e világon."

Inkább csak a bús hangok keltenek visszhangot lelkében, amely szintén tele van búval, keservvel, mert apja olyan emberhez kényszeríti férjhez: Ibrahim nagyvezérhez, akit a lány nem szeret . . . Sirva fakad s ekkor jön kegyetlen apja: a szultán. Meglátja lánya szemében a könnyet s mikor kérdőre vonja őt, — Leila, hogy a további kérdezősködésnek elejét vegye, ezeket mondja:

„Nem sirtam, nem sirtam, csak szánom a rabot,
Ki búsan énekel, nem hallod-e atyám!"

S csak atyjának kegyetlen szavaira, amelyekből megtudja, hogy a szegény ifjaknak, hiába küldenek hozzátartozóik aranyat, ezüstöt váltságdíjúl, a börtönben kell megöregedniök, ébred fel benne igazán a szánalom annyira, hogy apját arra kéri, engedje ki egy kis sétára — pár napra — pünkösd lévén ugyis — a rabokat, hadd szívják a szabad levegőt. Az ifjak tehát kikerülnek a kertbe, hogy vigadozzanak. Igy látja meg őket a szultán palotájának ablakából s hívja oda a lányát, hogy nézze őket. Leila lelkét lenyűgözi a két deli magyar, de különösen Szilágyi nemes, szelíd szépsége. Nem tud képétől szabadúlni, elkíséri őt álmába is az ifjú lángoló szeme, halovány, szép arca. Már magáért az ifjúért is érthető volna szerelme ébredése, de mindent lenyűgöző szerelme gyors kifejlődését még jobban megmagyarázza az imént említett helyzet: t. i., hogy kényszeríteni akarják olyan emberhez, akit gyűlöl.

De a költő nem elégszik meg ennyi megokolással. Megfelel azokra a kérdésekre is, hogy miként tud követni egy mohamedán lány egy ellenséges magyart, aki hozzá még hitetlen keresztény is. Leila anyja magyar volt, akit a szultán rabul hozott magával Magyarországból, de szépségéért megkedvelte s háremébe vitte. Ez a jó asszony kicsiny lányát megtanította magyarúl, sokat beszélt neki szép Magyarországról, megismertette vele a keresztény hitet s így mindezek iránt elhintette a gyermek lelkében a vonzódást, a szeretetet is.

Nem is volna semmi akadály már a szökésre, de még ott

van az apa, a kegyetlen szultán. Ha szerette is a lány apját, mióta ez oly makacsúl és kegyetlenűl kényszeríti a nagyvezérhez, nem törődve, lánya szíve fájdalmával, bizonyára eljárása, szigorúsága, ha nem is törölték el, de gyöngítették benne a szeretetét apja iránt. Mindehhez járúl a szerelme, amely arra sodorja, ahol anyja áll: ahová tehát az anyai szeretet emléke is követi őt. Apai szeretet, anyai szeretettel még harcolhat egyenlő erővel egymással szemben a gyermek lelkében, de ha valamelyikhez hozzájárúl még a szerelem is, akkor annak győznie kell a másikkal szemben.

Nem csoda, sőt nagyon is érthető, hogy pár nap mulva Leila, mikor a két ifjú eléje járúl, hogy megköszönjék a szultán lányának a jóságát, — felszólítja őket a szökésre. Szerencsés tapintat volt az is a költő részéről, hogy pár nap múlva történik a találkozás köztük az első látás után, tehát annyi idő múlva, amikor a kezdetben csak halkszavú erő éppen elhatalmasodhatott a lány lelkében. Sőt nemcsak elhatalmasodhatott, hanem egy kis csalfaságra is rávitte. Színleg beleegyezik Ibrahim házasságába s atyjától csak azt kéri, bocsássa szabadon a magyar foglyokat. A szigorú, zord apa megteszi, szeretettel bánik a lánnyal . . . S itt tárúl elénk az az új nehézség, az új akadály, amely bánattal tölti el Leila lelkét: látja, hogy apja nagyon szereti őt, jó hozzá, ő mégis megcsalja édes szülőjét. Azonban már a kocka el volt vetve: egyik oldalt apja, másik oldalt anyja és kedvese . . . Természetes, hogy az utóbbiak vonzóereje a nagyobb s a lány elmenekűl a két magyar vitézzel.

De nyugta nincs. Apja arca kiséri útján . . . Minden zörejre ijedten fordúl vissza s remegve kérdi utitársaitól: „Mi zörren, mi zörren? Atyám jön talán ott?" A szigeten egyedüllétében zokogva gondol szerető apjára:

„Istenem, Istenem, jaj hová jutottam,
Atyámat elhagytam, megkeserítettem!"

A két fogoly jelleme is határozottan domborodik ki előttünk:

A börtönben Hajmási türelmetlen, szilajlelkű, aki még hitvesét s gyermekeit is képes megátkozni, amiért nem küldenek érte váltságdíjat. Mindenben rosszat látó lélek. Mikor ki-

kerül pár napra a szultánlány jóvoltából a tiszta levegőre, napfényre, ahelyett, hogy örülne, csupa komor képeket fest maga elé.

„Csak azért vették le rólunk a bilincset,
Hogy nehezben essék, ha felverik újra,
Csak azért hoztak ki napfényre kicsinység,
Hogy jobban érezzük a börtön homályát."

Van lelkében valami önző vadság, türelmetlenség, sértett önérzet . . . . . . Neki is tetszik a török lány, szeretné ő is magának, de talán mégis lemondana róla, — hisz neki van hitvese, gyermeke, — ha nem kellene látnia, hogy a lány a másikat szereti, nem őt. Emiatt képes még a barátságról is megfeledkezni és harcra menni hűséges bajtársával.

Mennyivel más természet Szilágyi! Vitéz, bátor, de van benne valami költői lélek, amely táplálja a szelídebb érzelmeket. Ő is érzi a fogság súlyát, de nem átkozza hozzátartozóit, nem vádolja őket feledékenységgel, hanem még menti őket s társát is képes vígasztalni. Nem érzi teljesen elhagyatottnak magát, mert van valami ellenszere a kétségbeesés ellen: a dal. No meg ifjabb is Hajmásinál s bizony ő észre veszi a napfényt, tudja élvezni a szabad levegőt s nem gondol egyelőre a bús jövővel . . . Megértjük, miért szerethetett belé Leila.

Van azonban egy érzékeny, sebezhető oldala, amely az ő szelídségre hajló lelkét is elragadja és vaddá teszi: ez a bátorságának a kétségbevonása. Mikor Hajmási harcra szólítja őt a lányért, dehogy hajlandó kardra menni! Sőt csittítja, szelídítni igyekszik felhevült bajtársát. De mikor ez szemébe vágja: „Gyáva vagy, félsz meghalni, érte akarsz élni", megfelejtkezve mindenről — vív. Azonban ekkor is felülkerekedik benne a jobb lélek: amikor észreveszi, hogy barátja lankad, félbe akarja hagyni a vívást, nemhogy megölni lett volna őt szándékában! Hogy pedig a katasztrófa mégis megtörténik, az inkább Szilágyi önvédelmének a következménye.

Hogy a lélekrajz ily pontos kidolgozása, minden egyes dolog megokolása következtében változás, átalakítás történt a mesén is, az nagyon természetes s az eddig elmondottakból is észrevehető. Azonban ezek az átalakítások magán a történeten, lényegében nem változtatnak, csak minden egyes ese-

ményt valószínűbbé, elhihetővé tesznek. A lélektani megokolás kívánta így, ez teszi érthetővé azokat.

Leila kérésével lehetővé lesz, hogy egészen természetesen megmagyarázható úton láthassa az ifjakat. Míg a népballada s az előző földolgozás egyszerűen értesítenek arról, hogy a császárlány lement a börtönbe a foglyokhoz, itt Gyulainál nem Leila megy hozzájok — ami finom érzékre vall — hanem a foglyok járúlnak eléje, hogy néki jóságáért köszönetet mondjanak.

Megokolt költőnknél a szökés is éppen azon szerencsés gondolat következtében, hogy a lányt apja olyan emberhez akarja kényszeríteni, akit az nem szeret; mert mikor a lány enged, egyrészt örömében maga a szultán bocsájtja szabadon a rabokat, sőt három lovat is ád melléjök: kettőt a vitézeknek, egyet a kísérőnek, így könnyítvén meg a szökést; másrészt Leila engedékenységével alkalom kínálkozik a mulatozásra (t. i. bucsúztatják a lányságától), mialatt a császár lánya álomport hint környezetének kávéjába s a mulatozás következtében előálló lazább fegyelemben elmenekűlhet Szilágyival és Hajmásival.

A befejezés is mennyivel megnyugtatóbb, mennyivel jobban kielégíti lelkünket, mint az összes előzői, pedig itt is véres a história vége Hajmási elesése következtében. A szerelmesek nem esküsznek nagy örömmel örök hűséget a holttest felett, hanem nagy-nagy búsúlásba esnek. Hiába kötözte be Leila a haldokló sebét! A megholtat eltemetik s

„Lassú ügetéssel, búsan elindulnak,
És az egész úton nem tudnak örülni."

Gyulai megfigyelő ereje kiterjedt nemcsak a lélektani elemzésre, hanem minden egyébre, ami munkája kiválóságát emelhette. Innen a rímtelen alexandrinusokban írt költemény *régies hangja*, amely túlzásba nem esik s mindig költői marad. Tudatosan ügyel, hogy amellett a népies hangot is megőrizze ott, ahol szüskéges. Igy a rab Szilágyi Mihály éneke megegyezik azokkal a költeményekkel, amelyeket maga Gyulai „Adalék népköltészetünkhöz" — című értekezésben (Krit. olv. 328—29. ol.) közöl.

Hajmási Lászó keserű kifakadása is majdnem szórúlszóra egyezik a rabifjú 328. o. közölt panaszával.

Hajmási:

„Megunta két lábam nyomni ezt a követ,
Megunta két kezem húzni ezt a láncot,
— — — — —
Megunta két fülem tenger mormolását" —
stb.

Rab ifjú:

„Megunta két lábam már a követ nyomni,
Megúnta két kezem már a láncot húzni,
Megúnta két fülem tenger mormolását." —
stb.

Sőt ügyelt költőnk arra is, hogy keleties színezetet adjon a török földön játszó történetnek. „Leila" például atyját, a szultánt a rab ifjakért a mohamedán szent iratokból vett bölcs mondással kérleli:

„Atyám, légy irgalmas, Allah úgy irgalmaz;
Az irgalom egy fa paradicsomkertben,
Ágai kelettől nyugatig elnyulnak,
Aki e nagy fának csak egy ágát fogja,
Bizonyára bejut a paradicsomkertbe."[39])

Baráth Ferenc: Szilágyi és Hajmásiról megjegyzi (Irod. dolg 1895. 193. old.), hogy szerinte a cselekvény fordulatai lélektanilag ugyan finoman vannak megokolva, a jellemek élesen kidomborítva, de a rengeteg sok kölcsönzés bántja az olvasót s az „egész egy összerakott mozaik hatását" teszi ránk, csupán a lélektan az irónké.

Azonban szerintünk épen ez a *lélektani* rajz nem kicsinylendő. Éles szem, megfigyelő lélek kell ehhez. S én magam elé képzelem Gyulai Pált, látom nagy, tiszta szemét, amint érző szívén át gondolkodva foglalkozik meleg szeretettel olyan tárggyal, amely még a rendesnél is becsesebb a magyarnak, mert nemcsak hogy magyar, hanem régi is, s mivel kevés az ilyen emlékünk, annál inkább megbecsülendőnek hiszi. — Látom összeráncolt homlokát, amint gondolatvilágában elmé-

[39]) L. Angyal D.: Gyulai P. 22. o. Goldziher után.

lyedve s bejárja a múlt időket, éber figyelemmel ügyel, hogy megtartson mindent, ami régi, ami becses abból a régi emlékből s ebben a multért lelkesedő, magyar tárgyat feldolgozó, nagy megfigyelő erejű iróban nem tudom fel nem ismerni a magyar lelket. A múltért lelkesedő, múltjával szívesen foglalkozó, megfigyelésekre hajló magyar lelket. . . Dehogy mozaikszerű mű! Nagyon is kerek egész, ahol minden átvétel át is van gyúrva s szoros egységbe olvasztva az eredeti gondolatokkal, részletekkel . . De ha még csakugyan mozaikszerű volna, akkor is igen becsesnek kellene tartanunk költőnk e művét, mert megfigyelő erőről tanuskodó lelki sajátsága ismét csak a magyar léleknek egy sajátos vonását tüntetné fel.

*

Második nagyobb elbeszélő költeménye, amely azonban befejezést nem nyert: *„Romhányi“*.

Egy ifjú grófról szól a történet, aki miután bejárta a külföldet, haza jő s a honmentés ürügye alatt, pedig tulajdonképen hiuságból és szerelemből, a közügy terén szerepelni kezd. Közben minden nagyobb lelkifurdalás nélkül udvarol egy ifjú, ártatlan leánykának: Ilonkának, aki meg is szereti őt, nem sejtve, hogy csak eszköz Romhányi kezében, hogy ez általa keltsen szerelemféltést elhidegült kedvesében: egy özvegyben. A leányka teljesen csalódva, s csak apja kérésének engedve, férjhez megy egy konzervativ párti grófhoz, Telegdihez, akinek hűséges neje lesz.

Közben kitör a forradalom. Romhányi honvédnek áll és ekkor megmutatja, hogy alapjában véve, mégis jó hazafi. Nem vezetőszerepre hivatott, mint ő maga gondolta, de azt a helyet amelyet a sors számára rendelt e hazában, harcolva, hiven betölti. A forradalom leverése után bujdosóvá lesz s megsebesülve tér be Telegdiékhez, akik gondosan ápolják. Ujra találkozik Ilonkával és mindkettőjük szívében feléled a régi szerelem: a nőé a régi erősségében, a férfié pedig a tetszésből igaz szerelemmé erősödve, mélyülve. De egymásnak nem vallják meg soha érzelmüket. Élnek egymás mellett és minden gondjuk a *hon*.

Tovább nincs megírva a történet; ami megvan belőle, az is egyszerű, kevés bonyodalmú, sőt még az „a regényes motivum,

mely Romhányit és volt kedvesét, kit ő elhagyott, ismét összefűzi, sincs az eposzban kiaknázva: a cselekvénynek nem ád más fordulatot, mint valami egyszerűbb motivum adna például, hogy a forradalom után egy közös barátjuknál találkozott volna Romhányi Ilonkával és férjével."[40])

Tény, hogy a mese nem valami fordulatos, nem is tűnik ki valami különös, leleményes fantáziával. Jól tudta ezt maga a költő is.

„Ha nagy, csodás és szörnyű szép kell,
A Jókai regényét nyísd fel;
Én ezt meg nem tanulhatám,
Nincs hozzá sok fantáziám."
(Rom. II. 36.)

Nem is ezért becses e mű előttünk ,hanem nagyértékűvé teszi, magyar volta. Magyar minden izében az a kor, amelyet rajzol s magyar testestől-lelkestől az, aki írja. Igaz, hogy gyakran az a hang, amelyen megszólal a költő a honi állapotokról, szatirikus, gúnyos, de ha a költemény keletkezési idejét nézzük (1869.), ha felidézzük emlékünkben az akkori közállapotokat s visszagondolunk azokra a hazafias lírai költeményekre, amelyekről már beszéltünk fönnebb, akkor megértjük a költő lelkiállapotát, megértjük, hogy az a gúnyos hang a hazafias fájdalom szülötte s megerősítését látjuk a költő e szavainak: „Óh mert a gúny gyakran csak könnyek árja, a szivbe fojtva s ott méregre válva."

De értékessé válik Romhányi az előadás szubjektiv hangja miatt is. Annyi a költő személyes érzelmeinek a megnyilatkozása, lépten-nyomon, beleszőve a történetbe, hogy nem egy közülök egy-egy rövidke kis lírai költemény . . . A hang, az érzés, amely ezeken a közbeszövéseken végig vonúl, nem új előttünk: mindegyik csak megerősítése azoknak a már említett lelkivonások valamelyikének, amelyek annyira jellemzőek a *magyar lelkű*, magyar szívű Gyulai Pálra.

Miként a *Széchényieskedők*-ben, *A Népszerűség*-ben, stb. úgy itt is megszólaltatja gúnyját a hon hibáiról. A *sok szó,* amely nem annyira hazafiságból, mint a legtöbb esetben fel-

---

[40]) Riedl: Gyulai P. Olcsó K. 35. o.

tünési vágyból történik, megkapja itt is a méltó jutalmát Gyulai részéről.

„S a lapokkal mért versenyezni
A honfi-phrazis mezején?
Ime, eldobom hát a sallangját,
Nem áhítom a karzat tapsát,
S a honleányok gyöngéd kegyét
Nem majmolom Biharmegyét."

(I. 2.)

Romhányit jellemezve, ezeket mondja róla:

„Fransztól tanult könnyelműséget,
A magyartól sok honfiszót,
Szilaj kedélyt, oratiót."

(I. 7.)

Az, amit ugyancsak Romhányiról mond, mikor a házban szerepelni kezd, hány emberre, hiú honfira illett és illik!

„Kevés ész az egész beszédben,
De sok a forradalmi láz,
— — — —
Úgy éljenzik, hogy reng a ház.

(I. 36.)

A hiúság és kevés ész gyakran együtt jár azzal, hogy más tollával kérkednek és régi eszméket tüntetnek fel új gyanánt, zajos szóval. Igy jellemzi Gyulai Pál egyik alakját: Szabolcsit.

„Most Széchenyinek hű apródja,
Régebben ellensége volt.
A pártok útján soha sem jár,
Tettben haboz, de szóra kész,
Bölcselkedik, ha késő immár,
S utólag mindig nagy vitéz.
Amit megirt Széchenyi régen,
Mint új dolgot elmondja szépen
S oly önérzettel hallgat el,
Mint aki nagy dolgokat mível."

(IV. 10.)

De legjobban fáj neki, hogy a honvéd nevével is visszaélnek. A lapok folyton csak a honvéd nevét kiáltják, akár csak

a kortesek; könyv, naptár lopja neve ékét, költők halálra éneklik, emléküket száz cifra szónok ünnepli.

Költőnk lelke e névnél eltelik „büszke fájdalommal s mennél inkább látja a sok visszaélést, annál mélyebb sóhajjal tör szívéből elő:

„Óh honvéd, honvéd, hajh e névben
Hány honfiemlék könnye forr!
Század valál egy rövid évben,
Dicsőség, fény, gyász, nyomor. — —
— — — — — — — — —
S im emléked már nem kimélik,
Mindenre jó eszköznek vélik."

(II. 1. és 2.)

A fájdalmat azonban a nemes harag váltja fel, amikor igazságtalanságot lát s amikor egyeseket, akik éltek és küzdöttek a hazáért, lebecsülnek, árulóknak kiáltanak ki, míg másokat érdemükön felül magasztalunk. Igy voltak abban az időben Görgeivel és Kossuthtal.

„Kossuth Lajost el-eldicsérik,
És félistennek emelik,
És Görgeyt, ameddig érik,
Egész ördögnek képzelik."

(IV. 8.)

Gyulai igazságos lelke nem tudta elviselni, hogy a legnagyobb hősök egyikét, Görgeit, gyalázattal illeti a magyarság. A haragos, sápadt arcú Romhányi kifakadásában, költőnk lelkéből fakadó szavak dörögnek:

„Nem árulás győzött le minket,
S aki vezérlé seregeinket,
Hű honfi volt, dicső vezér,
Habár jutalma nem babér.
Hányszor ragadta győzelemre
A háromszinű lobogót,
S eladta volna?... Istenemre,
Alig tudok rá lelni szót.
Gyalázat, hogy most így beszélünk
Dicsőségünkön tapodunk."

(IV. 14—15.)

Azonban tiltakozik az ellen is, mintha ő Kossuth Lajost kisebbíteni akarná Görgeivel szemben. Nem, ember volt mindenik s hogy nyomorultúl el nem vesztünk s hogy annyi veszedelmet el tudtunk viselni,

„Köszönjük Kossuth lángszavának
És Görgei erős kardjának."

„Nincs bálványom, — folytatja tovább — se bűnbakom, ami igaz, nem tagadom." (V. 20.)

A pártoskodásra, az összeférhetetlenségre Gyulainak a „Romhányi"-ban is van találó megjegyzése:

„Magyar természet...
Már így van több száz éven át.
Ha jobb dolgunk van, meg nem férünk,
Hiuság és viszálynak élünk
S csak akkor csüggünk igazán,
Ha tönkre tettük, a hazán.

(II. 4.)

A legszomorúbb az, hogy e pártszenvedélyünk még az elnyomatás idejében sem hagyott el teljesen bennünket, az összetartás, eggyélevés, nagyon rövid ideig tartott:

„Az ostromállapot hijába,
Elítélhet egy milliót,
De el nem fojthat e hazába'
Pártszenvedélyt és dikciót.
A fővárosban és vidéken,
Ha összegyűlnek hárman-négyen,
Folyvást föléled a megye,
S tüzes vitát kezd szelleme.

(IV. 8.)

Keserű gúnyja hangzik a korteskedés ellen, mikor Romhányi képviselővé választatásáról beszél:

„És a jövő országgyűlésen
Már, mint követ fellépni vágy;
Két-három hely is várja készen,
Éljenzi lelkes ifjuság.
És győzi szóval, győzi pénzzel
S a választás sok pénzt kiván.

Mert az bizony, ki mit beszéljen,
Egy úri sport, most úgy, mint régen
Veszélylyel jár, költségben áll,
S nem ritka ló- s emberhalál."

(I. 25.)

De ezekben a közbeszőtt kitérésekben találkozunk egyéb érzelmekkel is, a hazára vonatkozón kívül, amelyek szintén csak erősítői Gyulai Pál eddig megismert lelkének.

A magyar lélek a nők iránt magasztaló csodálattal telt lovagiassága hangzik ki ezekből a szavaiból:

„A nőt ne mondd örök szeszélynek,
Érzelme hűbb, mint férfié.
Ha meg nem rontja hiú érdek,
A legnemesebb szív az övé.
Szerencsétlent csak ő tud szánni,
És vigasztalni szenvedőt,
A tévedést siratni, bánni,
S ha nem vár boldogabb jövőt,
Nyugodtan élni és lemondva,
Föláldozón és mosolyogva,
S ki nem fáradva sohasem,
Meghalni hitben, csöndesen."

(III .37.)

Aki így tud írni a nőről, az a szerelmet sem tudja máskép felfogni, mint a következő módon:

„Oh könnye első szerelemnek,
Amelyet vágy s öröm fakaszt,
Harmatja édes gyötrelemnek.
Egyszerre szülsz egész tavaszt."

(I. 33.)

A csendes, tiszta családi élet boldogságáról álmodó Romhányi lelkében megnyilatkozó vágy szintén csak költőnk mélyen szívéből fakadó érzelme.

„Immár megint otthon lakik,
S csöndes munkásság örömében,
Boldog családja kis körében
Nyugodtan él, multat feled,
Tűr és remél, fárad, szeret."

(III. 26.)

A falusi, csöndes élet szeretete, amelyre oly vágyó megnyilatkozásokat találunk, itt is megtalálja a maga alkalmas helyét:

„Oly szép falun a csöndes élet,
Izgalmak és fáradság után,
A hívság lázas gondja széled,
Nyugtat, megenyhít a magány."

(III. 18.)

A szerelmében csalódott Ilonkának szájába adott szavak, mikor apja tőle kérdezi, hogy búsúl-e még, szintén a falú csendjét, nyugalmát adó erejét dícsérik:

„Már nem, mert kis falunkat látom,
Oly csöndes nyugalmat lehel,
Kék füstje vigan üdvezel."

— *(I. 43.)*

Igen jellemzőek költőnkre azok a sorok is, amelyeket az őszről mond.

„Oh őszi fénynek enyhe napja,
Te vagy legkedvesebb évszakom!
Szívem a méla érzés rabja,
Hányszor merengek bájadon!
Hányszor hallgattam erdők szélin
A hulló lombok halk zaját,
Mint hervadó, boldog reményim
Lágyan visszhangzó sóhaját
S el-elmélázva nyájas fényen,
Enyhültem egy-egy szép emléken,
Hajh' életem úgy is mi más,
Mint kora őszi hervadás."

A jóltevő barát emléke iránt való hálás kegyeletének szép jelét, szintén megtaláljuk a „Romhányi"-ban. Gernyeszegről emlékszik meg, ahol, mint említettük, gróf Teleky Domokos titkára volt 1848—52. őszéig. Miként Romhányi nyugalmat talált egy ősi kastélyban a forradalom után, úgy neki is, szegény, hányt-vetettnek, menhelyet egy vén kastély adott:

„Mint fecske fészkét, vidám dallal
A szállást meg nem fizetém,

Most, amidőn már hangom elhal,
Im végre meghálálom én.
Oh, ez a dal nem halhatatlan,
De híven érzi kebelem; ...
Mind od'adám, amit adhattam,
Hogy mennyit ér, nem kérdezem.
Vén kastély a Maros völgyében,
Vén fák között, a parton épen,
Kékes ködöddel, Gernyeszeg,
Jó tetted Isten áldja meg."

(II. 39.)

Mindezeknek a különböző érzelmeknek a megnyilatkozása teszi becsessé előttünk Gyulai e művét. Maga a mű töredékes ugyan, de nem a benne megnyilatkozó érzelmekre nézve. Azok együtt egészet alkotnak s csak újabb bizonyítékai Gyulai magyar lelkének. Emiatt van sok igazság Kozma Andor szavaiban: „Romhányi ma már nekem csak műfajra nézve töredék, valójában teljesen befejezett költői képe a fellengző magyar úri ábrándvilág fájdalmas átalakulásának, szerényebb, de komolyabb, igazabb és igazságosabb való világgá. Szerintem a költő a meglévő négy énekben mindent elmondott, ami erről az átalakulásról érzésében és gondolatában, mint költői képzelet élt. Ezt még kigondolással csak megtoldania lehetett volna, de egészebbé tenni nem."[41])

[41]) Kozma: Gyulai P. 21 o.

IV. Elbeszélései.

Gyulai Pál mint elbeszélő is jó hírnévre tett szert, sőt novellái behatoltak az idegen: német, angol, francia, olasz és román irodalomba is.[42]) Pedig ami a mesét illeti, igen egyszerű alkotások ezek, sokszor nagyon is vékonyka a történet bennük, sem különösebb leleményükkel, sem eredetiségükkel, sem a fantázia különös erejével nem tündökölnek.

Ifjúkori novellái majdnem mind szerelmi tárgyúak. Az 1843-iki *Regélőben* megjelent két jelentéktelen műve: a Testvérek és a Hegyes domb után, amelyeket maga a költő sem nevezett novelláknak, hanem népregéknek, az első, amely nagyobb figyelmet keltett a Férj és nő volt, amely a *Pesti Divatlap* 1846-iki évfolyamában jelent meg. Meséje inkább a borzalmasságával, mint leleményével tünik ki. Az akkori időben nagyon sok ilyen fajtájú és végű novella iródott. Hűtlen feleségről van szó benne, akit azonban férje meglep, éppen mikor kedvese nála van. Az asszony elhagyja férjét, aki bánatában megőrül. Követi szeretőjét. Neje lesz neki, azonban boldog soha, mert kedvese: Olivér csak szeretőnek volt jó, de nem férjnek. Elvette öt, hogy vagyonát megkaparinthassa és elköltse. Boldogtalansága teljes lesz, mikor megtudja Olivér elhagyott menyasszonyától, hogy megcsalt férje megőrült felesége után való bánatában. Olivér, a bűnös nem kerüli el bűnhődését, mert végül is attól a kéztől hal meg, akinek boldogságát tönkre tette: a megőrült férj kezétől.

Szerelmi tárggyal foglalkozik a *Szépirodalmi Lapokban* (1853.) megjelent Egyszerű történet c. novella is, amely való-

---

[42])Széchy Károly: Gyulai P. cikke a Beöthy Badics.: Képes-Magyar Irod. Tört. II. k.-ben, 472. o.

ban igen egyszerű. Anna egy falusi pap ártatlan lánykája megszeret egy nagyravágyó, de gyenge jellemű fiatalembert (Térei Mórt), aki elcsábítja s elhagyja gyalázatában. Az öreg pap mikor megtudja leánya vétkét, — hiába hivatkozik ez a biblia szavaira, amely szerint „megbocsájtatnak az ő bűnei, mert igen szeretett", — első felindúlásában eltaszítja magától a lányt, aki keservében vizbe öli magát.

Szilágyi Sándor által kiadott *Nők könyvében* megjelent Fanni c. elbeszélésben, minthaj csak Romhányi Ilonkáját látnánk. Egy leányka történetét beszéli el az író, aki megszeret egy ifjút, de csalódva szerelmében, szívébe fojtva bánatát, elhervad.

A szabadságharcban játszó „Három beteg" (1850.) c. novellában egy ifjú, Ócsay Béla menyasszonya: Julia, míg vőlegénye a harctéren küzd a honért, himlőbe esik s arca elcsúfúl. Kétségbeesett remegéssel várja kedvesét haza, aki azonban, bár hazatér, sohsem látja meg menyasszonyát, mert a harcban elvesztette a szemevilágát. Azért boldogok lesznek; boldogtalan szerelemmel csak egy távozik körükből: Gábor, a béna honvéd, aki betegen került Juliáék házába s az őt hűn ápoló, kedves leányt reménytelenűl megszerette.

A „Vén szinész"-ben egy nagy tehetségű, fényes jövőről ábrándozó ifjúról, Dávidról van szó, aki a művészet utáni vágytól sarkalva, anyja átkától kísérve, szinésznek áll. Szép sikereket ér el, de teljesen tönkre teszi pályáját szerelme, egy arra érdemetlen lány: Kornélia iránt, akit végűl is „Othello" előadása közben, mikor az Desdemona szerepét játssza megfojt. Teljesen elzüllik.

A „Nők a tükör előtt"-nek meg éppen nagyon sovány a meséje. Tulajdonképpen képek sorozata az egész novella. A beteg költőt Párisban meglátogatja egy barátja és elbeszéli neki, hogy szerelmes lett egy francia nőbe és nagyon szeretné a lelkét ismerni. Szeretné látni, mikor egyedűl van, a tükör előtt, mert a nők ott a legőszintébbek. Barátja távoztával e gondolat megfogamzik a költő lelkében és felvonúltatja maga előtt ismerőseit: Irma grófnőt, egy öregedésén búsúló nőt; Matildot, a féltékeny asszonyt; francia nyelvmesterének kedves, de hiú leánykáját; Árpádinát, az öntetszelgő irónőt stb. Legvégső képben Marit, a kedvesét látja a tükör előtt, akiben azonban

nincs semmi hiba. Az előbbi képek is csak arra szolgáltak, hogy ellentétükkel kedvesét dícsérjék, magasztalják. „A rajzgyűjtemény bókokból kötött bokréta, mellyel a költő Marinak hódol, azt mondván: te nem vagy Árpádina, a hóbortos irónő, meg Charlotte, kit az ékszer elszédít és a többi, hanem olyan vagy, amilyennek lenned kell, hogy boldogítsál."[43])

Nem, mint főmotívum, de mint fontos mozgató erő játszik közre a szerelem két másik elbeszélésében: a középkori lovagvilágban játszó, keleties színezetű „Aranycsináló"-ban, amely 1848-ban Úrházy szerkesztésében Kolozsvárt megjelent „Unio" zsebkönyv egy részét foglalja el s a népies hangú „Varjú István" című hosszabb novellája, amely meg „A magyar nép könyvé"-ben (1854.) látott napvilágot.

Az „Aranycsináló"-ban Darvay Ábrahám, a kegyetlen úr, a főszereplő, akinek egyetlen álma az arany előállitása mesterséges úton. Hogy ezt elérhesse, téves tanok után indulva nem átallana egy ifjú, ártatlan leánykát, a török Zuleychát életétől megfosztani, hogy így célját elérje s az aranyat előállíthassa. Azonban egy ifjú, Tabán, aki nem más, mint az ő gyermekkorában kitett fia, épen idején elrabolja a lányt és nejévé teszi. Az aranycsináló elváltozott alakban, öregnek öltözködve, a keresztény hitre kedveséért áttért, de ősei mohamedán hitét feledni nem tudó s emiatt lelkiismeretfurdalásoktól gyötrődő Zuleykát akarja arra bírni apja emlékével sarkalva, hogy alvó férjét ölje meg. Azonban a gyötrődő fiatal asszony lelke előbb megszakad fájdalmában, mint a tettet véghez vinné. A felébredt Tabán váront Darvayra s leszúrja apját. A haldokló azonban megismeri a férfi nyakán levő amulettről fiát, de már későn. Tabán akarata ellenére, tudtán kívűl apja gyilkosa lesz.

Angyal Dávid kiemeli e novella elevenségét, romantikusságát, leleményességét s szembe állítva vele Jókainak az ugyancsak ezen zsebkönyvben megjelent: „Az átkozott ház" c. szintén kalandos elbeszélését, úgy találja, hogy „a két író közül Gyulai, a romantikusabb s leleményben gazdagabb, több szörnyűséget s csodát hordott össze, mint írótársa."[43]) Ami

---

[43]) Angyal Dávid: Gyulai P. 50. old.

azonban a leleményt illeti, ha arra gondolunk, hogy a csecsemő Tabán kitevése, csodás megmenekülése, aztán az apa megöletése a fiú által, ennek tudtán kívül, mennyire emlékeztet a görög Oidipus sorsára, mennyire találkozik vele, a lelemény eredetiségét éppen nem látjuk valami különösnek.

A „Varjú István" c. novellában két elkeseredett ellenség gyermeke: Erdös Péter szőrszabó leánya, meg Varjú István fia szeretik egymást. A gyűlölködésre a két apa között az adott okot, hogy a gazdag, nagyravágyó Varjú István megvesztegetvén a bírákat, elpörölte Erdős Pétertől a földjét. Természetesen a gőgös paraszt hallani sem akar arról, hogy fia elvegye a lányt, aki közben még el is árvúlt s mikor fia ellene szegűl annak a tervének, hogy Erzsi helyett úri leányt vegyen feleségűl, kitagadja fiát s a neki szánt menyasszonyt ő maga veszi el. Hanem szerencsétlenné válik s egyedűli vigasza, gyámolítója: Erzsi lesz. Megszereti a leányt s alig várja, hogy fia haza jöjjön. Végűl is a két szerelmes egymásé lesz.

Egyéb tárgyú elbeszéléseiben sem található a nagy fantáziának, a nagy leleményességnek valami különősebb nyoma.

„A fösvény halála" c. regénytöredéke, amely az 1853-iki „*Délibáb*" című folyóiratban jelent meg először, de más, „*Délibáb*" folyóiratban jelent meg először, de más (Mutatvány: „Egy történet napjainkból" c. regényből) címmel, — a haldokló fösvényt mutatja be. Jönnek a rokonok és megkezdik a fosztogatást, a pusztítást még életében. Mindegyik leginkább azt a vasládát szeretné megkaparintani, amelyről az van elterjedve, hogy kincscsel van tele. Megrohanják a haldoklót és kényszeríteni akarják, hogy adja elő a kincses ládát, de a fösvény még halálos ágyán sem tagadja meg magát. Minden egyesnek más-más titkos helyet mond, felülteti őket. Meghal, sírba vive a láda titkát.

„Az első magya,r komikus" (1854.) c. elbeszélése is mindössze annyi, hogy írónk bemutat egy öreg, vén embert, aki egész életén mást sem csinált, mint mérgelődött!

„Glück-Szerencse úr"-ban (1856) meg egy Berlinbe került szűcsmestert ismerünk meg, akiből német neje egész tisztességes papucshőst nevelt s a magyar virtus csak akkor tört ki belőle, mikor egy berlini magyar mulatságon a kelleténél kissé alaposabban felönthetett a garatra — titokban.

„Egy régi udvarház utolsó gazdája" c. hosszabb lélekzetű elbeszélése, amely a legkiválóbb alkotása e téren költőnknek, szintén nem valami gazdag meséjű.

Radnóthy előkelő földesúr a szabadságharc után visszatérvén ősi birtokára, azt teljesen feldúlva, romlásban találja. Lelke csak a múltnak él. Sehogysem tudja magát beletalálni a megváltozott jelenbe s összeütközésbe jutván az újabb törvényekkel, pörbe keveredik, be is börtönzik, őt, a régi alispánt. Csak nagynehezen szabadúl ki. Örömét nem találja fel seholsem. Lánygyermeke, aki Bécsben teljesen elnémetesedett, elhagyja, egyetlen fia, minden reménye, meghal. Nem marad más mellete csak hű cseléde, a régi időből való István, az is megelőzi őt a másvilágra vezető úton. Végre csak a kis Mányi, egy sánta kis lányka marad vele, aki aztán el is kíséri az egyedűl maradt utolsó gazdát, végső útjára.

„Egy anya" c. elbeszélésében (1866.) egy özvegy kapitánynéról van szó, aki első kis fia halála után másik fiát hogy megmentse a haláltól, még a széltől is óvja, de éppen túlzott óvatosságának az eredménye, hogy kis fia szervezete nem birja a betegséget és az első meghűlés a sírba viszi.

Látható, hogy Gyulai Pál elbeszélései sem valami különösen bonydalmas, sem valami nagyon érdekfeszítő, idegeket nagyon izgató mesét általában nem tartalmaznak s ahol előfordúl valami érdekesebb mese, ott is nem annyira feltaláló, teremtő leleménye, mint inkább az ismertebb motivumok, fordulatok ügyes alkalmazása, felhasználása hat (Aranycsináló, Varjú István.)

Hogy van mégis, hogy elbeszélései majdnem mind olyan nagy népszerűségre, közkedveltségre tettek szert? Az ok semmi másban nincs, mint irónk nagy jellemző erejében, amelyre képessé tette őt első sorban lelkének nagy megfigyelő ereje.

Ennek a nagy megfigyelő erőnek az útján lát be minden egyes alakjának mélyen a lelkébe, tudja őket a legpontosabban, leghűbben lefesteni. Ez a lélekbe látó, nagy jellemző erő teszi aztán azt, hogy elbeszélései inkább valóságos lelki tanúlmányok, mint sem érdekfeszítő történetek.

A szenvedélyek pontos rajzát, a tépelődő lelkek harcának részletes festését látjuk a „Férj és nő"-ben. A hűségében meg-

ingott asszony valóságos számadó beszédet tart magában, míg végleg átengedi magát kedvesének. Fanninak ébredő szerelme, tiszta boldogsága, majd csalódása, szerelmesét mindig, még szenvedésében is szerető lelke szintén a legpontosabb festésre talál irónknál. Meghat bennünket az a méla bánat, a vágyódás az elhagyott, csendes falusi magány után, amely Fanni lelkében megnyilatkozik. Zuleycha csupa lobogó szenvedély, akiben, bár emberektől távol, magányban nő fel hajadonná, fajának keleties, érzéki szerelmi vágya öntudatlanúl is kifejlődik s habozás nélkül adja át magát az első ifjúnak, aki érette jön... Az is török fajára jellemző, hogy akit egyszer megszeret, ahhoz aztán hű marad s hamarabb meghal, mintsem kedvesének ártalmára legyen. Megvan benne a nagy ragaszkodás a mohamedán hithez, amelyet egy hatalmasabb kényszer: a szerelem miatt elhagy ugyan, de soha el nem feled, hozzá visszavágyódik s utóljára is boldogtalanságának, halálának lesz az okozója. — Annának, az anyátlan, tapasztalatlan, paplánykának lelki tépelődése, halálra szánása is a pontos részletezése adott alkalmat az írónak.

A „Nők a tükör előtt" képsorozatnak is épen abban rejlik az ereje, hogy igen jellemző módon felnyitja előttünk a női lelkek titkos rejtekhelyeit is.

Nagy jellemző erejét ragyogtatja írónk férfi alakjaiban is. A megcsalt férj először leküzdött, majd kitörő fájdalma, lelkének elborúlása szintén a legapróbb részletekig kidolgozva tárúl szemünk elé. (Férj és nő.)

A „Vén szinész" lelki tépelődése, amelyet hatásában még fokoz az első személyben elmondott történet, egyik legkitünőbb mesteri lelkirajz, amelyet valaha írtak. Az a hang, amint mindjárt az elején a vén szinész megkezdi a panaszát, lélekbe markoló... Kiérzik elkeseredett, mindenről megvetőleg szóló hangjából, hogy amit mond, csak el akarja magával hitetni, de lelke tulajdonképpen majd megszakad bánatában.

Figyeljük csak meg e síró hangokat:

„Temetésemre nem fog majd eljöni a nép, mely tapsolt és magasztalt; síromon nem emelkedik márványoszlop; fejemhez, hogy minden tavasszal megújúló koszorú övezze, nem ültetnek virágot a nők, kik velem ábrándoztak. Jobb is. A zaj bosszantana, a márványoszlop nyomná szívemet, a virágok ta-

vaszról, szerelemről, dicsőségről susognának, én pedig aludni akarok, mélyen, álom nélkűl, örökre."[44])

Mindnyájan érezzük, hogy nem ez utolsó szavak az igaziak; csak azért vannak mondva, hogy a kinlódó lélek saját magát kissé megnyugtassa, — de hiába.

S a vén Dávid beszél nekünk hol síró, hol mosolygó szemmel, aszerint, amint a múlt emlékei bús vagy vidám képeit látja maga előtt ... Bizony jóval több azokban a szomorúság, mint az öröm ... Beszél a vágyakkal telt ifjúról, aki nem ismerve még az életet a maga teljességében, boldog tudatlansággal, nem törődve senkivel, semmivel, csak rajongó, művészetekért való lelkesedéssel eltelve, boldogan örűl az első diadalának.

A züllött öreg szinte megifjúl az emlékezetnél, amint az első fellépésről, az első tapsról szól, az első virágbokrétáról, amelyet egy ifjú lányka öntudatlan lelkesedése dobott az ő lábai elé s amely még most is ott van rongyos inge alatt s amelytől mindig fél, mert olykor, mikor a régi Dávid felsír benne, amikor visszatérnek a szép emlékek, a diadalok, a tapsok, megmozdúl szívén a bokréta, szúrja, mint a tövis, fojtja, mint a mérges növény illata.

Hallgassuk tovább a sírva s nevetve beszélő öreget, hogy lássuk azt a szomorú lejtőt, ahová végűl eljutott.

A taps csak rövid ideig elégítette ki őt. Művészlelke nem tudott nyugodni; érezte, hogy csak a közönségnek játszik s nem a művészet jegyében. A legzajosabb tapsviharokban is úgy hitte, hogy ha a költő jelen volna, lekorbácsolná őt a színpadról, a műértő pedig ezt kiáltaná: „Menj szántani fiam!" Hozzálátott a tanuláshoz, különösen Shakspere megismeréséhez. Igyekezett behatolni az életbe s érezte, halad, játéka tökéletesedik! De mi volt az eredmény? Kiesett a közönség kegyeiből, mert nem handa-bandázott, az igazgatója pedig üldözni kezdte. Látta már, milyen az élet; már kezdte megérteni, hogy álmaink csak mindig álmok maradnak s hogy az életben az igazságos egyenes szívű, jobb érzését követő lélek nem boldogúl.

Tépelődő lelkére, csalódásaira azonban új örömnap

---

[44]) Gyulai: Vázlatok és képek. 1901. II. kiad. 65. o.

virúlt: a szerelem. Az a lányka gyújtotta szívében, aki az első rózsacsokrot dobta feléje azon az emlékezetes estén, amikor az első tapsokat aratta... S a becsületes lélek még nem okúlt eleget az eddigi csalódásokon. Újra hitt, újra remélt... Elköveti az első ballépést: megszöktet egy lányt, akit kiválónak, tisztának, ártatlannak hisz s aki hamarosan megcsalja őt, hogy a végén aztán eldobja magától, mint valami levetett, elhordott rossz ruhát...

Nézzétek, mint gyűlnek az öregnek a szemébe a könnyek annak az emlékére, hogy az egykor ifjú Dávid boldog, szerelmes szíve mint telt meg lassan, lassan keserű méreggel, a féltékenység, majd a csalódás ölő mérgével . . . Szegény Dávid, dehogy voltak már művészi ambiciói. Csoda-e, ha mind jobban és jobban elhatalmasodott lelkében a gyötrő szenvedély s vitte az esztelenségbe lefelé.

Az öreg reszkető szavaiból megértitek-e azt a lassú, mind jobban növekedő kínt, amely oda sodorta, hogy megölje azt, akit szeretett?

Mikor az öreg beszélgetése útján elértünk az utolsó részhez: a katasztrófához, teljesen előttünk áll minden apró részletében Dávid lelke... Érezzük, hogy bármilyen vészes légyen is az a nagy úr: a féltékenység a lelkén, nem tudta annyira elnyomni benne a művészi lángot, hogy még egyszer föl ne lobogjon. Igaz, hogy ez a lobogás utolsó; igaz, hogy utána sötétség következik, de mégis még egyszer fellobog... Dávid eljátssza szerepét, azt a szerepet, amelyben önmagát múlta felől: Othellót.

Játszott Dávid úgy talán, mint soha, de már hiába, a láng utolsó fellobbanás volt, az élet tönkre van téve, a művészi lelkesedés oda, nincs már meg a régi hit, a régi erő, tönkretette az új szenvedély... A darab végére ér s Dávid gyilkos; gyilkosa kedvesének, művészetének, egész életének.

Igy jellemzi Gyulai Pál az öreg szinész szavaival egy szépen indúlt, de vészes szenvedélye által teljesen tönkre tett élet szomorú folyását. Bevilágít a lélek legelrejtettebb helyére, megmutat nekünk ott minden kis helyet, hogy tisztán lássunk, hogy mindent ismerjünk, megértsünk! Mennyivel többet ér ez, mint minden, de minden érdekfeszítő, idegizgató, bonyodalmas történet.

Kiváló jellemzés a *fösvényé* is. Mindene a kincs, a pénz. Nem házasodik meg, mert az sokba kerülne. Irtózik az ajándékozástól s ha ad valakinek valamit, azt is számításból teszi. Rokonai dehogy is kapnak tőle valamit, még ha vendégségbe jönnek hozzá, akkor is hasznot húz belőlük, mert amit megesznek, azt ledolgoztatja velök. Amellett azonban nem lehet mondani, hogy nem jó hazafi! Már hogyne volna! A forradalom után ő panaszkodik a legjobban, ő búsúl a legtöbbet a pusztúláson, persze, mert az ő gazdaságát is felgyújtották a lázadók... Bár tele van a ládafia pénzzel, folyton fél a meghalástól. Egyszer aztán megtörténik vele az a hallatlan eset, hogy egy árvalány kerül a házhoz. Nem űzi el, mert hasznot lát belőle. A lányka jó, ragaszkodó, őt ápolja s mivel pénzébe nem kerül neki, még meg is szereti.

Mikor a betegség leveri, mikor rárohannak az örökösök, akik nem kevésbbé találóan jellemzett kapzsi alakok, hogy adja elő a kincseket rejtő vasasládát, utolsó gyönyörűsége az, hogy rokonait félrevezetheti.

„Egyszerre öröm, bosszú, életkedv villanyozták fel. Meggyőződött, hogy kincséhez még senki sem nyúlt, remélte, hogy még sokáig fog élni. Felült ágyában s mint gyermek, fügét mutatott újjával. „Majd ha fagy! ha! ha! ha!"

Figyeljük csak, mennyire megfigyelő, jellemző erő nyilatkozik meg abban a jelenetben, mennyire világot vet a fösvény lelki állapotára, amikor az egyik örököst, a részeges, ostoba Sámuelt csapja be a vasasládával.

— „Jer, jer Sámuel", kiáltá Farkas úr.

Sámuel bámész és fontos arccal közeledett Farkas úrhoz, ki megsimogatta és leültette ágya szélére.

— Tudod a pincében a járást?

— Tudom, uram bátyám!

— Sokat iszol úgy-e? Nem nagy baj, a megkezdett hordó vízzel van elegyítve. Éppen betegségem előtt akartam eladni Mózes zsidónak.

— Meg is éreztem én azt uram bátyám, azért azt a másikat is megkezdtük ott a szegletben.

— A jó bakatort? — kiáltá az öreg mérgesen — no... no . . . tőled nem sajnálom. Becsületes ember vagy, csak az orrod vörös Sámuel, csak rongyos vagy Sámuel, csak ostoba

vagy Sámuel. Fogadni mernék, sohsem volt tiz forint készpénzed. Mindig rossz bort ittál, ezután tokajit, egrit, celnait ihatol az én egészégemre Sámuel!... Értesz-e?

Sámuel megelégedetten intet fejével, mintha már egy pohár tokajit lenyelt volna.

— No lásd, a pincében, a bakator hordó mellett kincs van.

— Kincs! — visszhangzá Sámuel.

— Kincs, öcsém — ismétlé Farkas úr, míg szeme kéjjel pihent Sámuel örömre derült vonásain. Bonts ki a falból öt téglát egymás mellett, ott a vasasláda.

— A vasasláda?

— Az. Siess, siess, mert József mindjárt itt lesz, elveszi tőled... Fuss, rohanj, de el ne essél, betörik a fejed, kár volna, feleséged búsúlna. Siess Sámuel, siess!"[45])

Gyulai Pál novelláit ha végignézzük, meggyőződhetünk hamarosan, hogy teljesen magyar ott a légkör, a környezet, — magyarrá válnak a jellemek is. A fösvény alakja, egy vén szinész lelki tépelődése, Fanni, Anna stb. inkább általános jellemek, vagyis olyan lelkek, akiknek az író a lelkiállapotát pontosan lefesthette volna anélkűl, hogy nagyon éreztetnie kellene a nemzetiségüket is. A fösvény lélek, a bukott leány, a szerelmében csalódott szűz stb. sokkal általánosabb alakok, mint sem hogy a magyarsághoz lennének kötve. Az csak Gyulai Pál magyar lelkének, mindent, ami a magyarságra vonatkozik, szeretöleg magába fogadó szívének a jele, hogy ezeket az általános lelkeket, körűlvévén magyar légkörrel, magyarokká változtatta.

Vannak azonban néki oly jellemei is, amelyek már magukban véve sem oly általánosak, mint az eddigiek, hanem már eredetöknél fogva, speciálisan magyarok.

Radnóthy csakis a magyar viszonyokba illő jellem. Ezt az alakot nem kellett magyarrá változtatni, természeténél fogva az. Költőnk az öreg alispán rajzával egyrészt a maga legkiválóbb jellemét rajzolta meg, másrészt megteremtette a magyar irodalom egyik legkitünőbb lelkirajzát.

Megérthetjük, miért sikerült ez Gyulai Pálnak. Az ő lelke vonzódott a mélaság, a merengés felé. . . A pusztulás gondo-

———

[45]) Vázlatok. 181—2. oldalról.

lata mindig ott kisértett lelkében. A régi udvarház gazdája, — lakával együtt — a pusztulás, a lassú hanyatlás feltüntetője. Hogyne vonzotta volna hát Gyulait e tárgy, hogyne kötötte volna le egész figyelmét! De ne feledjük el azt sem, hogy a magyarság egy egész osztályának, a nemességnek a hanyatlását képviseli Radnóthy. Ha már maga a pusztulás, a hanyatlás lelki sajátságánál fogva vonzotta Gyulait, még fokozattob mértékben foglalta le figyelmét a magyar pusztulása. Aztán gondoljunk arra is, hogy erdélyi udvarház pusztulásáról van szó. Erdélyről, amelyen Gyulai annyi szeretettel csüggött. Innen van, hogy „mindaz a gyöngédség, mellyel a költő a régi Erdélyhez, udvarházaihoz s nemességéhez ragaszkodott, mindaz a szeretet, melyet az idegen uralomtól lealázott nemzete iránt érzett, belé van olvaszva Radnóthy történetébe."[46])

A pusztulás gondolata, magyar szíve, szeretete az iránt, aki pusztúl, tették képessé, hogy a jellemzésben minden apró részetnek megadja a maga pontos kidolgozását.

Tisztán állítja elénk az öreg magyar nemes lelkét, aki sehogy sem tud megbarátkozni az új világgal . . . Aki sehogysem tudja megérteni, hogy a nemesi jogoknak vége, hogy ő nem tehet ezután úgy a jobbágyaival, mint akar, mert nincsenek többé jobbágyok; hogy nem az övé többé, ami azelőtt az ő tulajdona volt . . . Folytonosan összezavarja a multat a jelennel, emiatt folytonos összeütközésbe kerül az újabb törvényekkel. Mikor aztán a kardját is elveszik, tollat fog és könyvvet ír össze a közjogi kérdésekről, politizál, mint már a magyar nemesnek ez régi szokása. Mikor elhagyja a leánya s a fia meghal, akkor érezzük, hogy az öreg úr lelkében minden összeomlott, benne nagy-nagy semmiség támadt.

Elüldögél ezután is a tornácon; elpipázgat el-elbeszélget, közben pedig a gazdaság romlik, pusztúl, az épület düledezik, mintha az sem tudná magát feltalálni az új világban . . . .

Ezt az ellentétet, a múlt egy itt maradt alakja és a jelen világ között, rajzolja mesterileg Gyulai Pál.

Mi, akik már itt vagyunk az új világban, akik már csak

---

[46]) Angyal D.: Gyulai P. 51. o.

hírből ismerjük a régit, sokszor találunk az öreg úr tetteiben megmosolyogni valót . . . Mennyire hasonlít abban a tettében, hogy a régi nemesi jogok alapján kihányatja a szemtelenkedő kertészt házából, Mikszáth Pongrátz Istvánjához . . .[47]), de amint figyeljük az író biztos kezű lélekrajzát, egyszerre ott vagyunk mi is a múltban s a múlt szemszögéből, az öreg alispán lelkén át nézve az eseményeket, egyszerre mi is elborulunk, s együtt búsúlunk az öreg úrral, együtt siratjuk a régi világot, a régi jó időket, amelyekhez hozzánőtt az öreg alispán életének minden szép emléke, s amelyek elmaradtak mellőle . . Nem ő hagyta el azokat, a múlt felejtette itt őt.

Gyulai Pál tudja éreztetni velünk ezt a szomorú, visszás állapotot, megragadja lelkünket a hanyatlás, a pusztulás képének a rajzával s így lesz előttünk a lélekrajz, a jellemzés által a különben egyszerű, nem nagy bonyodalmú történet oly kiválóvá, oly értékessé.

Kitünő jellemrajz az első magyar komikus Jancsó Pál is. Ez is olyanfajta lélek, mint Radnóthy, de csak annyiban, a mennyiben sehogy sem tudja beletalálni magát e világba. Mindig más akart lenni, mint ami volt . . . Egész életében komolyságra törekedett, de olyan szerencsétlen külseje volt, hogy bármit tett, mindig nevetséget támasztott . . . Kitünő hazafi, magyar lélek, aki tisza hazafiságból, szinészi pályára lép . . . Mint szinész, folyton tragikus szerepekre vágyik, de legnagyobb elkeseredésére ezekben megbukik, míg a komikus szerepekben, amelyeket minden áron el kezd komolyítani, épen ezáltal a legnagyobb sikereket aratja. Tulajdonképen szánalmas, nevetséges alak, de Gyulai jellemzésével belevezet az öreg lelkébe, feltárja előttünk azt s megismerve a lelkivilágát „emberileg megértjük, megsajnáljuk, megszeretjük."

A meggazdagodott, nagyravágyó, kapzsi alaknak, Varju Istvánnak a jellemrajzával az elbizakodott, dölyfös paraszt találó jellemrajzát adja Gyulai Pál. Ugy látszik, mintha kőből volna a szíve, mintha nem volna lelkében más érzés, mint gonoszság. De a költő mélyebbre vezet bennünket és meggyőződhetünk, hogy a büszke paraszti gőg alatt van lelkiismeret is, amelyet hiába igyekszik elnémítani borral Varjú, mégis csak kínozza, nyugtalanítja őt.

[47]) Mikszáth: Beszterce ostroma.

Kedves alakjai Gyulai Pálnak a cselédek, akikben első sorban a hűséget, gazdájukhoz való ragaszkodást emeli ki.

István nem hagyja el az öreg Radnóthyt hanyatlásában, továbbra is hűséges szolgája marad. . . . Mentől jobban halad előre a történet, annál inkább nő István alakja s lesz urának társa, majd barátja, utoljára gyámolítója.

Vidám két alak az özvegy kapitányné két öregedő cselédje: Péter a huszár, meg Boris, a szakácsné, akik folytonos viszályban élnek egymással s mindig azért versenyeznek, hogy ki tud inkább kedvébe járni közülök úrnőjüknek, meg az egész család féltve őrzött kincsének: a kis urfinak.

A hűséges, de amellett gazdájával bizalmas lábon álló, urával valósággal mindent megvitató magyar szolga alakja: János, aki Ocsay Bélának hűséges embere. El-elakadékoskodik Bélával, meg is tréfálja őt, de amikor harcolni megy az ura a szabadságért,nem hagyja el,megy vele ő is huszárnak, s hűségesen követi mindenfelé.

Amilyen gondos, pontos megrajzolásra találnak Gyulainál a jellemek, ép olyan aggodalmas pontossággal igyekszik mindig a kort is megfesteni, melyben története játszik.

„A három beteg" cimű elbeszélésen végig lüktet az a viharos, lelkeket gyújtó erő, amely az egész magyarságot akkor fogva tartotta. Csupa harcikedv mindenütt. . . Az egész ország visszhangzik a „Talpra magyar"-tól. Mindenki Petőfit idézi s magának Ocsay Bélának is, amikor lelkesültségében nedvesülni érzi szemeit, akaratlanúl is Petőfi szavai tolúlnak ajkára:

„A magyar név megint szép lesz,
Méltó régi nagy híréhez!"

Júlia és a megsebesült Gábor meg így beszélgetnek:

— Ismeri Petőfit?

— Ki ne ismerné őt? Kedvenc költőm!

— Majd elénekelem belőle kedves dalomat: „A virágnak megtiltani nem lehet."

Gábor megint elhallgatott s halkan ismétlé: „A virágnak megtiltani nem lehet."

Csak a korrajzzal érteti meg a költő velünk igazán, hogy miért ver örömtől a kedvesét féltő szíve Júliának, mikor megtudja, hogy vőlegénye: Béla, huszárnak állt s csatába megy.

A korhangulat találó feltüntetése érteti meg velünk azt az öreg, síró parasztasszonyt, aki mikor értesül, hogy a fia elesett a csatában, bár fájdalom tépi szívét, belenyugszik a változhatatlanba, mert szép és dicső dolognak tartja a „nemzetségért" meghalni.

„Egy régi udvarház utolsó gazdájá"-ban is találó vonásokkal van lefestve az új kormányrendszer sok visszássága, furcsasága. A németet, a külföldi divatot majmolók is kapnak nem egy éles vágást Erzsi, meg az ezredesné alakjában, akik hosszú vendégfürtjeikkel, kikent arcukkal olyanok, mint a báb a fodrász kirakatában; akiknek minden harmadik szó a szájukban egy-egy német kiszólás, akik folyton sopánkodnak, sóhajtoznak, mindig csak Bécset emlegetve a kulturátlan magyarsággal szemben s akik mást sem tudnak, mint a „Fremdenblatt"-ot forgatni s Saphir „Wilde Rosen"-jei mellett ábrándozni.

A kor találó beállításával magyarázza, enyhíti és érteti meg velünk Darvay Ádám túlzott szenvedélyű, szinte természetellenes lelkét; az akkori időkre jellemző, fanatikus vallásos érzéssel Petúr vad tettét, bosszúját s azt az összeütközést, amely Zuleyka lelkében kemény tusát vív a mohamedán hit és kereszténység közt; továbbá azt, a modern ember szemében már sajátságos, nehezebben érthető vonást, hogy a vallásküIönbség két, egymást halálosan szerető lény között, majdnem a szakadás, elválás előidézője.

Miként a jellemzésben és a korrajzban, úgy érvényesül Gyulai Pálnak nagy megfigyelő tehetsége a leírásokban, egy-egy jelenet megelevenítésében.

Mennyi élet, mennyi valóság rejlik abban a képben, amely a koporsójában fekvő fösvényt írja le:

„De Farkas úr mélyen alszik koporsójában. Ott fekszik ifjúkori attilájában kinyújtóztatva, melyet életében alig viselt s melyen, minthogy molyette ruha, nem igen kaptak az örökösök. Virágokkal körülkoszorúzva és selyempárnán nyugszik, melyet Margit, anyja avatag ruhájából varrt. Soha életében nem övezte ennyi fény.

Azonban a falúból senki sem jő, hogy megnézze még utoljára s megsirassa.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Csak néhány pajkos gyerkőc jött át a kert kerítésén megnézni a halottat, kitől még élt, rettegtek. Megállottak a ravatalnál, bámúlták a koporsót, a selyempárnát, a szemfedőt, a gyászba vont falat, rá-rámutattak újjokkal az öregre s bárgyún egymás szemébe néztek.

— Most már nem kerget meg, ha szilváért jövünk a kertbe! — mondá az egyik.

— Hi! Hi! Hi! nem bizony! — felelt a másik.

— Ne beszélj oly nagyon, hátha fölébred! — suttogta a harmadik.

Aztán, mintha csakugyan ébredezne Farkas úr, mind a hárman megijedtek s kiszaladtak a teremből.[48])

Megnyilatkozik Gyulai megfigyelő erejében valami igen erős pontosság, amely annyira megy, hogy ha más helyen ugyanazon dologról ír, leírása még a szavakban is majdnem megegyezik. Igy lefesti a pusztúló gazdaságot „A fösvény halálá"-ban, meg az „Egy udvarház utolsó gazdájá"-ban is. A hasonlóság a leírásban rendkívűl feltűnő.

„Asztagok ,szénakazalok vették kőrűl a vén épületet, most puszta, csűrös a kert, a kerítés is meg van bontva, mert tűzre hordja a rest cseléd, hogy ne kelljen még az erdőre járni. Gazos az udvar, üresek a pajták, henyélnek a cselédek és isznak." (A fösvény halála.)[49])

„Az ösvényeket benőtte a fű, a kocsiút porondját elmosták a záporok s a kétfelől ültetett akác és ecetfákat disznók turkálták fel. A pajták és istállók bedőlve, vagy üresen ásítoznak egymásra, a csűrös kert is puszta, a kerítés meg mindenütt megbomlott s a szolgáló tüzelőnek hordja, nem is szégyelve magát." (Egy régi udv.)[50])

*

Gyulai elbeszéléseiből fontos megállapításokat nyerhetünk, mind írónk költői képzeletére, mind magyar lelkére vonatkozólag.

Oláh Gábor Petőfiről írva[51]) a következőket mondja: „A költői képzelet két nagy erőn alapúl: a megfigyelésen és a

---

[48]) Vázlatok és képek. 187, 88. és 89. o.-ról
[49]) Vázlatok és képek. 186. o.
[50]) Vázlatok és k. 293. o.
[51]) Oláh: Petőfi képzelete

hozzáképzelésen. A megfigyelés: a valóság világának tiszta és részletekig hű látása, a hozzáképzelés pedig az életbeli hűség és igazság sokszorozása s analogiák szakadatlan teremtése."

Ez a kettő, a megfigyelés és hozzáképzelés a fokmérője a fantáziának. Ha a megfigyelés nyomúl előtérbe, a fantázia mérsékeltté válik, ha a hozzáképzelés a nagyobb, akkor a fantázia is magasabbröptű. „Arany Jánosban a megfigyelés a nagyobb, emeli ki Oláh u. ott, Petőfiben a hozzáképzelés. Ezért Arany képei „földízűbbek", mint az idealizálóbb Petőfié."

Riedl Frigyes Arany Jánosról szóló tanulmányában[52]) kiemeli, hogy Arany János egyéniségében „mindenekelőtt a magyar faj sajátságai tünnek elénk." A magyar nép egyik főjellemvonása a józanság, nyugodt értelmesség, amelynek az eredménye a mérsékelt fantázia. Emiatt van aztán, hogy Arany János fantáziája is „földi lakó"; Aranyt nyugodtsága és józansága nem engedi a végtelenbe tévedni.[53])

Ez a mérsékelt fantázia, amely a földön marad, eredményezi azt, hogy Arany képzeletében a realizmus uralkodik, aminek következménye az erős megfigyelés, amelyet Oláh is kiemel Aranyban.

Arany „képzeletében is több a megfigyelés, kevesebb a képzelődés, a kombinatio, mint bármely más kiváló költőnknél. Képzelőtehetsége nem idomítja annyira a valóságot, mint más; nem szűri eszményileg a kasztáli forrás vizét, hanem minden földi és ásványi alkatrészestűl issza." (Riedl.)

Mindezekben ránk nézve most mi a fontos? Az a felfogás, hogy a mérsékelt fantázia és a nagy megfigyelő erő a magyar lélek tulajdosága.

Láttuk, hogy Gyulai Pál elbeszélései írójuk mérsékelt, a valóságban maradó fantáziájáról, de mind a jellem, mind a korrajzban, mind egyes jelenetekben és leírásokban rendkivüli nagy, megfigyelő erejéről tesznek tanúságot, amely utóbbi tulajdonságát már elbeszélő költeményeinél is megemlítettük.

Mindezek pedig nem egyebek, mint Gyulai Pál magyar lelkének csak újabb bizonyítékai. Abban pedig, hogy elbeszé-

---

[52]) Riedl F.: „Arany János.". 18. o.

[53]) Riedl F.: „Arany János." 27. o.

lésének tárgyai, személyei mind magyarok, vagy legalább is magyar környezet, levegő veszi őket körűl, újra csak megerősítését látjuk annak a ténynek, hogy Gyulai Pálnak magyar a lelke, magyar a szíve s előtte mindig az első, a legfőbb az, ami magyar.

Hatások.

Gyulai Pál gondolkodó fő, élesszemű lélek. Magyar fajának mindent megfigyelő ereje, a külső hatásokra könnyen és gyorsan reagáló érzékeny lelke nem maradt érzéketlen a kívülről jövő, lelkét, szellemét tápláló, érzéseit csiszoló befolyásoktól sem. Lelkének nagy megfigyelő ereje, világos látása, amely első sorban tették őt a kritika terén oly kiválóvá, egyenesen kereste, tanúlmányozta a külső hatásokat, befogadta azokat, hogy aztán a maga módja, lelke szerint átalakítva, magáévá tegye.

„E hatások azonban egyéniségét el nem nyomják; teljes öntudatossággal, eszthetikai meggyőződésének következményeként fogadta azokat lelkébe és érvényesítette műveiben."[54])

Korhatások.

Abban a korban, amelyben az ifjú Gyulait költői lelke a költészet felé terelte, az irodalom figyelme egy új forrás felé fordúlt: a népköltészet felé, amely hivatva volt Vörösmarty és Bajza követőinek a lágy, erőtlen, finomkodó „szobai" költészetét nemcsak érzésben magyarrá, hanem magyarossá, elevenné, egészségessé tenni. A mozgató erő tehát e korban a népi és nemzeti. Természetes, hogy Gyulai Pál, aki szeretetének teljes hevével fogott át mindent, ami nemzeti s akinek oly magasztos, lelkét betöltő fogalom a magyarság, nem zárkózott el ez új, üdítő forrás elől, hanem szívvel, lélekkel állt azok közé, kik belőle új erőt, új életet merítettek. Egyenesen

---

[54]) Horváth Ferenc: Gyulai Pál lyrája. A karcagi ref. főg. értes. 1909—10. iskolai évről.

tanúlmányozza a népköltészetet. „Adalékok a népköltészetünkhöz" c.dolgozata a tanúsága ennek,[55]) meg az a lelkes, szorgalmas gyűjtés, amellyel Arany László társaságában a „Magyar népköltési gyűjtemény" három kötetét előteremtette, valamint „Szilágyi és Hajmási" c. elbeszélő költeménye.

A népköltészet hatása alatt írt Gyulai, bár nem nagy számmal, népdalokat.

A népdalról tudjuk, hogy „az érzelmeket nem elvontan mondja el, hanem meg is szereti jeleníteni az érzelmeket", vagyis, „nem általánosan kifejezett örömet, vagy panaszt hallunk a népdalban, hanem határozott egyén, határozott háttér előtt állunk."[56])

A népdaloknak ezt a sajátságát látjuk költőnknél is. Nem jelenti ki, hogy bánata van, hanem kis dalban mindjárt egy jelenetet rögtönöz. Hallja a vadgalamb búgását; eszébe jut a maga bánata (Amott egy agg cserfa...) s megkérdi a madárkát, a nótáját hol tanúlta. A népdalban is előfordúl, hogy a fán levő madárka a szemlélőnek a bánatát juttatja eszébe.

„Kis kertemben cserfa zöldül,
Tetejébe vadgalamb űl.
Hogyne sirnék a babámér'
Mikor ő is a párjáér'?[57])

Másutt szintén nem mondja el, hogy a mulandóság megkapta a szívét, hanem miként a népdalban szokott előfordúlni, hogy vagy madárhoz, vagy valami más természeti lényhez fordúlnak, úgy költőnk a kakuk-madártól kérdi, meddig él.

„Kakuk madár mondd meg kérlek,
Mikor halok, meddig élek,
Hány hónapot, hány esztendőt,
Sokat, vagy csak egyet-kettőt?"

Ilyen jós a népdalban a cserebogár. (Cserebogár, sárga cserebogár...)

Ellesi Gyulai Pál a népdal bekezdő szerkezetét is. A ma-

---

55) Gyulai: Krit. dolg.
56) Beöthy—Badics: Képes Irod. Tört.-ben Petőfi cikk.
57) Magyar remekirók. 54. k. 360.

gyar népdal t. i. szeret bevezetésül valami helyzetet vagy külvilági tárgyat elénk állítani.

„Kukorica szára,
Ne menj az utcára,
Mert a leány drága,
Száz forint az ára."

Vagy:

„Vetettem én kék ibolyát nem kelt ki,
Izentem a galambomnak nem jött ki."

Ugyanezt a bekezdő szerkezetet látjuk Gyulainál is.

„Zöld fű között nyilik már az ibolya:
Kék szemedet látom-e még vagy soha?
Ha nem látom csak tél nekem e világ
Hervadjon el erdőn mezőn a virág.

Száll a madár kelet felé sebesen:
Ha szállhatnék én is hozzád kedvesem!
Megzörrentném szárnyammal az ablakod,
Tudom mindjárt kitalálnád, ki van ott.

Ereszkedik le a felhő feketén
Épen olyan bús haragos, milyen én;
De nekem csak könnyem van, nincs villámom,
Tehetetlen bolyongok a világon.
(Tisza-vidéki dalok II.)

Megtörténik, hogy egyszerűen már meglévő népdalt csekély változtatással átalkot a maga érzése szerint.

Gyulai:	*Népdal:*[58])
Csillagos az ég, szép csillagos Rózsafa levele harmatos: Könnyemtől harmatos levele, Éretted, éretted hulla le.	Csillagos az ég, csillagos Rózsafa levele harmatos, Rózsafa levele szakadj rám, Kedves, édes rózsám, nézz reám.

Nem egyszer egy-egy népdal hangolja költeményírásra, vagy legalább is irányítólag hat egy-egy verse megindítására.

---

58) Erdélyi: Népdalok és mondák, 1846. I. k. 55. o.

„Szegény vagyok hozzád,
Szerethetnél mégis.
Én szeretni foglak,
Ha szegényebb lész is" etc.

E szakasz a költő saját jegyzete szerint a népdalból van véve. „A szeretők" c. költeményéből az egész első versszak:

„Olvad a hó, tavasz akar lenni,
Be szeretnék kék ibolya lenni,
Kinyilnék a szomszédunk kertjébe',
Hadd tűzne fel dobogó keblére,"

egyik népdalunk első versszakával egyezik meg szóról-szóra.[58])

Máskor meg a költeménybe van belefűzve egy-egy népdal pár sora, mint „A szolgáló leány" c. verséből kitűnik:

Sírhatnék, de azért még se' búsul,
Régi dala ajakán megújul:
„Lesz még virág a rózsafán
Egymást mi is meglátjuk tán!"

Azonban, ha csak arra a kevés számú népdalra szorítkoznék, meg pár költeményén mutatkoznék a népköltészet hatása, az bizony édes kevés volna. . . . Nem is így áll a dolog, mert a népköltészet költőnkre általában általános hatást gyakorolt.

Meglátszik ez egész nyelvezetén, amely egyszerű, reálista stilus. E kifejezés, Horváth János dr. megállapítása szerint azt az irásmódot jelenti, mikor csak gondolatunk, érzésünk pontos, szabatos közlésére törekszünk s nem annyira a szép stilus lebeg szemünk előtt. „Az ilyen beszéd egyetlen erénye az átlátszóság. Igy csak az írhat, akinek folyvást a kifejezendőn, a modellen van a szeme s azt a kifejezéssel szakadatlanúl összehasonlítgatja; s ha már egyszer a gondolat és kifejezés tökéletes egybevágását megállapította, nem űl neki külön a kifejezésnek, hogy azt a jelentésétől eltekintve bizonyos várt hatás céljaira tovább is gyúrja-faragja. Az ilyen stilus továbbá közérthető akar lenni, ez pedig csak úgy lehet, ha eszközeit a

59) L. Arany—Gyulai: Magyar Népkönyvt. Gy. II. k. 110. o.

kész, ismert nyelvkincsből veszi, tehát csak a legvégső szükségben újít s új nyelvanyagot nem is teremt."[60])

Hogy pedig ez a stilus nemcsak tisztán Gyulai sajátsága, hanem kifejlődése nála a népköltészet hatásának tulajdonítható, kitünik abból, amire u. ott. rámutat Horváth J., hogy ez a stilus az egész u. n., nép-nemzeti iskola stilusára jellemző.

Ami költőnk érzéseinek a megnyilvánulását illeti, nem egyszer megtaláljuk nála az érzések ugyanazt a közvetlenségét, amely a népdalban van meg.

„Kis bokrétám"; „Haza felé", amelyről Angyal Dávid úgy nyilatkozik, hogy vele Gyulai „a népdal drámai közvetlenségét éri el";[61]) a rendkívül kedves: „Hajnalban" című költeményei ennek a bizonyságai.

Hogy ezt a közvetlen hangot nem találja el mindig, mindenütt, hogy olykor erőltetettséget veszünk észre költeményein, annak az oka leginkább abban keresendő, hogy Gyulai erős megfigyelő lelke nemcsak a külvilágot figyeli, hanem saját magát is. Nem szabad elfelednünk, hogy ő szigorú kritikusa önmagának is, nemcsak másoknak. Szeme minduntalan ügyel befelé is s nem egyszer fékezője önmagának, tompítója érzésének; az pedig már régi igazság, hogy az ész irányíthat valamit logikusan, de érzés tekintetében, ha a szív munkájába beleszól, annak éppen a közvetlenség vallja a kárát.

Mindebből azonban nem következik az is, hogy a nem mindig közvetlen hang miatt az érzés őszintesége is hiányt szenvedne. Eléggé láttuk már, hogy Gyulai az igazság embere, aki ha egyszer valamit kimond, akkor az úgy is van. Ha valami érzést megénekel, azt ő őszintén érzi is. Gyulai egyéniségének e vonása: t. i. az őszinteség, talákozik a népköltészet egyik főtulajdonságával, amely csak erősítőleg hathatott költészetére s előmozdíthatta azt, hogy egyrészt figyelme a népköltészet iránt még jobban fokozódjék, érdeklődése vele szemben még erősebben felébredjen, másrészt ennek a találkozásnak következtében ez az érzés benne csak erősödjék.

Hatott Gyulaira a népköltészet naivsága is éppen az által, hogy ez a vonás alapjában költőnk lelkében is megvan. Mint-

---

[60]) Horváth János dr.: Forradalom után. Magyar Figyelő. III. 15. sz., 213. o.

[61]) Angyal Dávid: Gyulai P. 15. o.

egy az ő igazságos lelke hozta ezt magával, mert tényleg, „az igazság hajthatatlan kimondásához kell bizonyos naivság és önzetlenség is. A raffinált lélek sokkal magaszeretőbb, semhogy kellemetlenségeket zúdítson magára; kedves hazugságok útján kerüli ki az igazmondás fejbetörését. Gyulai elég naiv volt ahhoz, hogy magát ne szeresse annyira, mint elveit."[62]) Ennek a megegyezésnek is csak jótékony hatását látjuk Gyulainál, mert a naivságra fogékony lelke kitünően értett „a népies és naiv költői értékesítéséhez,"[63]) mind nép, mind gyermekmeséiben, amelyek a népiesnek művészivé emelésére való tekintetben irodalmunkban valóságos minták. Általok Gyulai megalapítója a gyermekköltészetnek nálunk, amely iránynak — az ő nyomdokain haladva — azóta nem egy kiváló és hivatott művelője támadt.[64])

*

A népköltészeten kívül a romanticizmus hatásával találkozunk Gyulainál. Elbeszélései mutatják ezt. Alakjai túlzottan szenvedélyesek. Gondoljunk csak a „Férj és nő" szereplőire, vagy még inkább az „Aranycsináló"-ban Darvay kegyetlen, vérszomjas jellemére, vagy Petúrra, a szolgára, aki valósággal tombol a bosszúvágyban és gazdájának a kínjában. Elbeszéléseinek a meséi is tele vannak borzalmas, túlzott megoldásokkal. A megőrült, megcsalt férj megöli a csábítóját, a fiu tudtán kívül leszúrja apját stb. Tipikus romantikus vonás s nem szokott hiányozni a romantikus történetekből a felismerés hosszú idő múltán valami jel, vagy tárgy pl. amulett útján. Így van ez az „*Aranycsináló*"-ban is. Darvay Tabánban a fiut a gyűrűről ismeri fel, amelyet az a nyakán viselt.

Azonban, már ezekben a rémes történetekben is szembetünik írójuk nagy szeretete, mint láttuk, a lelkiállapotok pontos, részletes festése iránt. Hogy pedig e borzalmas történetek mennyire a kor hatása alatt s nem annyira írójuk igaz érzése szerint iródtak, kitünik egyrészt abból, hogy az „Aranycsináló" után rövid három évre megjelent „Vén szinész" már ment a romanticizmus túlzásaitól s nem annyira a történetre,

---

62) Oláh: Irói arcképek. 8. o.

63) Angyal D.: Gyulai P. 21. o.

64) Endrődi: Magyar költők kincsesháza. LXVII. oldalon Kardos A.: A magyar költészet áttekintése.

hanem inkább a jellemek festésére törekvő írót mutat; — másrészt abból a tényből, hogy írójuk novelláinak összegyűjtött kiadásából (Vázlatok és képek) kihagyta egytől-egyig azokat.

Magyar írók.

A népköltészet két nagy tanítványa Petőfi és Arany. Ők voltak azok, akik a magyar költészetet újjá teremtették a népköltészet útján. Mindkettő mást-mást tanúlt a néptől. Petőfi inkább a nép költői eljárását, Arany pedig a nyelvét és hangját nemesíti. Petőfi műveiből népünk érzésvilága, Aranyéból cselekedetei tünnek szemünk elé.[65]) Magától értetődő, ha felmerül a kérdés, hogy a „népi-nemzeti" költészet e kiváló, két legnagyobb költője hatottak-e Gyulai Pálra?

Ismerve költőnknek a népköltészet iránt való fogékonyságát, tudva azt, hogy nem zárta el szívét, lelkét semmiféle jó és szép elől, hozzászámítva még azt is, hogy mind Petőfi, mind Arany több volt a szemében, mint pusztán költő, előre is megállapíthatjuk, hogy mindkét költő hatással volt Gyulaira. Csak most már az a kérdés, hogy milyen fokú volt ez a hatás.

Dömötör János szerint[66]) alig valami. Vele egy véleményen van Angyal Dávid is, már többször említett munkájában. Riedl Frigyes szerint hatott ugyan Petőfi és Arany Gyulaira, de csak kis mértékben.[67]) Horváth Ferenc mélységes hatásról beszél.[68]) Baráth Ferenc: Irodalmi dolgoz.-ban egy csomó költeményt sorol fel, amelyeket Gyulai P. szerinte Arany és Petőfi hatása alatt írt.

Gyulai kritikai dolgozataiban Petőfiről szólva ezeket mondja: „Részemről . . . Petőfi életéről s költészetéről írva háladómat hiszem lefizetni azon költő iránt, kinek költészete első ifjúságom álmait körűllebegte."[69])

Mindenesetre olyan nyilatkozat ez, amely kétségtelenül azt bizonyítja, hogy költőnkre Petőfi mélyen hatott.

Az a kérdés most már, hogy milyen hatást kell rajta érte-

---

[65]) Riedl: Arany János: 36, 37.

[66]) Vasárnapi Ujság, 1876. évf.; valamint *Dömötör* S.: Prózai dolg.

[67]) Riedl: Gyulai P. 28. o.

[68]) A karcagi főg. ért. 1909—10. 15. o.

[69]) Gyulai: Kritikai dolg. 68. o.

nünk? Talán azt, hogy Gyulai Petőfit követve őt kezdte utánozni és Petőfi nyomdokain haladva lett népies nemzeti irány híve, vagy azt, hogy Petőfi irányítólag hatott Gyulaira, őt a népies felé terelte s miután költőnk a népiest megismerte, annak hatása alatt önállólag haladt a maga költői útján.

Itt szembeötlik az a jelenség, hogy tényleg, Gyulai Pál népies hangú és érzésű költeményeket akkor kezdett írni igazában, amikor Petőfi hírének mindenképpen el kellett jutnia hozzá, mert Szász Károly azt állítja róla, hogy már gyermekkora óta folytonosan éber érdeklődéssel viseltetett az irodalom iránt.[70]) Valószínűnek látszik, hogy Petőfi hírén és sikerén felbuzdúlva s Petőfi nyomdokain haladva lett a népiesen-nemzeti irány egyik költőjévé.

Ennek a hatásnak azonban, ha így áll a dolog, nem kis nyomát kellene találnunk költészetében.

Petőfi megénekli az alföldet, megveti a hegyvidéket:

„Mit nekem te zordon Kárpátoknak
Fenyvesekkel vadregényes tája!
Tán csodállak, ámde nem szeretlek."

Mit látunk? Gyulai is megénekli a szülőföldjét: Erdélyt, ugyanazon versmértékben, mint Petőfi s mintha polemizálni akarna az Alföldet dícsérő poétával, mintegy válaszúl, ezeket mondja:

„Szebb talán a rónaság vidéke,
Délibábos pusztáknak lapálya,
S vonzó, enyhe, édes mosolyával
Vidám halmok, völgysíkok hazája...
Mind hiába stb.

Egyébként teljesen elütő a két költemény tartalma egymástól, legfeljebb az eljárásban egyeznek még meg, amenynyiben mindketten felsorolják és feldícsérik szülőföldjük tulajdonságait, kiválóságait.

Ugyanígy vagyunk „A szülői ház" c. költeménynyel, amelyben a vers megindítása és a forma is Petőfi reminiszcenciákra mutatnak.

---

[70]) Vasárnapi Ujság. 1895.

„Ez a város, ez a ház, ez a kert,
Egykor engem mind igen jól ismert!
Itt születtem, itt nevelt föl anyám!
Édes hangját mintha még hallanám" stb.

Állítsuk melléje Petőfi: „Szülőföldemen" c. költeményéből e sorokat:

„Itt születtem én ezen a tájon
Az alföldi szép nagy rónaságon,
Ez a város születésem helye,
Mintha dajkám dalával vón tele" stb.

A *táblabiró* gúnyos hangja, rhythmusa, mintha azt mutatnák, hogy Petőfi: „A magyar nemes"-e lebegett költőnk szeme előtt.

Gyulai a télről így énekel:

„Be jó világ a hóvilág
De csak meleg szobában."

(Télen. I.)

Petőfi:

„Hol a boldogság mostanában,
Barátságos meleg szobában."

Riedl Frigyes figyelmeztet az „Úti emlék" Petőfies hangjára, Baráth szerint meg a „Beteg ágyon" emlékeztet Petőfi: „Egy gondolat bánt engemet" c. költeményére. Ugyancsak ő említi a „Karácsonkor" c. verset, amely ugyanilyen címmel megvan Petőfinél is s mindkét költő a családi élet után búsúl. Azonban mindkettőnek annyira a saját életéből fakadt ez a visszaemlékezés s az által, hogy Gyulainál még minden egyébhez hozzájárúl a hazafias érzés is, oly különbség áll be a két vers között, hogy hatásról alig lehet beszélni.

Mindezek a helyek, egyezések csak annyit bizonyítanak, hogy Gyulai lelkében visszhangra találtak Petőfi gondolatai, érzései, de csak itt-ott s hogy csak kevés hatásról lehet beszélni, utánzásról azonban szó sem lehet.

Fennmarad a másik eshetőség, t. i. hogy Petőfi volt az, aki Gyulait a népköltészet üdítő forrásához vezette, ahonnan mindenik a maga módja szerint merített.

Azonban itt is vannak ellenvetések, amelyek, bár nem mondanak e föltevésnek ellent, de mégis azt igazolják, hogy Petőfi, ha a népköltészet felé terelte is Gyulait, ebben nem egyedüli, hanem csak egyik — bár nem kis — tényező volt.

Angyal Dávid ugyanis arra figyelmeztet, hogy Gyulai lelkére nagy hatással voltak a „Remény" című zsebkönyv írói, amely állítást egy, Gyulainak csak kéziratban meglévő: „Villám és Sír" című költeményével igazol. Ebben a zsebkönyvben jelent meg Krizának, „Petőfi székelyföldi előzőjének" egy csoport népdala, amely már akkoriban is feltünést keltett. Nagyon valószinü, hogy az első figyelmeztetés innen érte a költőt s így Petőfié, bár lehetséges, hogy a hatásában nagyobb volt, mégis csak másod sorban érintette Gyulai lelkét s terelte ez irányba.

Van még egy fontos megemlíteni való, amely bár szintén nem rontja a valószínűséget, hogy Petőfi irányítólag hatott Gyulaira, de mégis nem tünteti fel ezt a hatást döntőnek. Semmi más ez, mint magának a költőnek a lelke, ez a minden ízében magyar lélek, amelyet lángoló szeretete a nemzet, ellentállhatatlan érdeklődése minden iránt, ami népi, talán később, de mégis a népköltészet felé vitt volna, — Petőfi nélkűl is.

Lehetséges tehát, hogy Petőfi hatékonyan irányította Gyulait a népköltészet felé, anélkül azonban, hogy ennek az eredménye Petőfi költészetének utánzása lett volna. Hogy itt-ott költészetében mintha Petőfi hangját hallanánk, csak azt bizonyítja, hogy költőnk jól ismerte azt s mikor hasonló gondolatok, érzések támadtak lelkében, azok önkénytelenűl is találkoztak Petőfi előtte jól ismert költészetével. Az a nyilatkozat pedig, amelyet Gyulai tett Petőfire vonatkozólag, nem akar mást mondani, mint azt, hogy az ifjú lelkű, szép jövőről, hírről álmodó Gyulai Pál is arra a példátlan sikerre vágyott, olyan költői diadalról álmodott, amilyent már előtte Petőfi elért.

Valami nagy Arany-hatásról sem lehet szó. Mindkettő a magyar lélek megtestesítője, mindkettőnek józan, mérsékelt a fantáziája, amellett mindkettő érzékeny, meleg szív; természetes, hogy költészetükben érzésben, gondolatban van találkozás, anélkül azonban, hogy valami erős, utánzásra hajló ha-

tásról beszélhetnénk Gyulai részéről. Amit Horváth Ferenc Gyulai lyrájáról szóló értekezésében Arany-hatásnak lát, t. i., hogy költőnk lyrája merengő, mély tartalmú s elömlik rajta a szelíd humor,[71]) nem annak az eredménye, hogy Gyulai Aranyt követte volna, hanem mert mindkettő lelkében megvan, mint nemzeti vonás: a merengésre, mélyebb gondolkodásra, humorra való hajlam, költőileg megnemesítve.

Baráth Ferenc felsorol több költeményt[72]), amelyeket Arany hatása alatt irottaknak vél. A többi között Arany: Rendületlenül-je. Gyulainál: „Óh nemzetem!", meg „Báró Kemény Zsigmond sírjánál" c. költeményekben talál visszhangra. Mind a „Rendületlenül", mind az „Óh nemzetem" kifakadás a nemzeti hibák, a hangos, nagyravágyó hazafiság ellen. Mindkettőben, valamint a Keményről szóló versben is benne van az a gondolat, hogy a honszeretetet nehéz ébren tartani nagyon a sok piszkos ár, zaj között, azonban mindkét költőnél annyira egyénileg nyilatkozik meg a fájó, keserű hang, annyira önállólag, hogy hatásról nem igen lehet beszélni. Hiszen hasonló lelkek, akik írják, ugyanazokat az állapotokat szemlélvén, ugyanazok miatt fakadnak keserű szavakra s így nem csuda, ha gondolatokban, érzelmekben találkoznak.

Hogy pedig Gyulai Pál:: „Szilveszter éjtszakáján" c. költeményére Arany: „Szilveszter-éjén" c. verse hatott volna (ugyancsak Baráth szerint), azt igazán nincs semmi okunk feltenni. Aranynak a hangja szinte szilaj, amely vigalomra szólítja barátait, míg Gyulaié merengő, fájó, méla, amelyet életére való visszaemlékezés, meg a haza támaszt lelkében. Mindössze a címek egyeznek, de ez még nem elég költői hatások megállapítására, mert ily alapon mást sem tehetnénk, mint folyton költői hatásokat kereshetnénk a költők között.

Határozottabban érzik Arany hatása „Lethe partján" c. költeményen.[73]) Az is bizonyos, hogy a „Romhányi"-ra hatással volt Arany János, akinél szintén megtaláljuk azt, amit Gyulai Pálnál, hogy t. i. költői elbeszéléseibe beleszövi közben nem egyszer a maga szubjektivitását.

Emlékszünk rá, hogy Gyulai többször megáll a Romhányi

---

[71]) Karcagi főg. ért. 1909—10. 15. o.

[72]) Baráth F.: Irod. dolg.

[73]) Riedl: Gyulai P., O. Könyvtár, 28. o.

cselekvényében s életviszonyaiból mond el egyet-mást, hőse történetével kapcsolatban. Igy a többi közt megemlékszik Gernyeszegről, ahol ő oly sok kedves napot töltött.

Arany Jánosnak is, mikor „Bolond Istók"-jában temetésről szól, eszébe jut a maga keserű emléke, jó anyja halála, amikor egyedül ő maradt ősz apjával, ketten egy családból, mint alfa és ómega.

„Éreztem én, haj! mert nekem is osztott
A végzet ilyen ürömpoharat,
Midőn sírjánál a legjobb anyának,
Küszöbére léptem az üres tanyának."
(Bolond Istók, I. 74.)

Láttuk Gyulainál, hogy a nemzeti viszonyok, bajok következtében benne támadt érzéseit is közbe szövi „Romhányi" cselekményébe.

Arany J. a „Bolond Istók" második énekében valóságos vallomást tesz arról, mi indította őt a szabadságharc kigúnyolására a „Nagyidai cigányok"-ban. Olyan kétségbeesett szívvel tette azt, mint az a szőlős gazda, aki mikor látta, hogy a jég a szőlőjét elveri, hirtelen dorongot kapott fel és hulló könyűkkel maga is paskolni kezdé a termést. E megjegyzésekben vallja be, hogy őt „eszi a lúg", ha nemzete fejét mossa, a szidás neki fáj a legjobban. Akár csak Gyulai Pál beszélne!

Gyulai elmondja a „Romhányi"-ban, hogy kedveli az őszt, Arany a „Bolond Istók"-ban, hogy szereti langy május reggelen a permetesőt, amely gyéren húll alá a napszűrte felhők fátyoláról.

Gyulai éppen az ősz dicsérete után teszi mintegy magyarázatúl: „Ezt én mondom és nem Romhányi." Érdekes, hogy ugyanezt a fordulatot megtaláljuk Aranynál is egy kitérés után.

„Azonban ezt én fütyülöm, szegény
Poéta, vagy tán csak versifikátor."
(B. I. I. 20.)

Egy-egy fogalomhoz hozáfűződő reflexiók épp úgy megállítják a történet elbeszélésében Gyulait, mint Aranyt.

„Csalódás a bölcsesség ára,
S midőn lelkünk kifáradott,
Többé nem néz, nem küzd előre,
Csak szemlélődik multakon,
Látjuk mi volt hibás, mi dőre;
De másképp tennénk-e vajjon,
Ha szívünk új reménybe dobban,
Ha szenvedélyünk lángra lobban?
A máskép csak más tévedés,
Új bánat, új bölcselkedés."

(Rom. III. 21.)

Önzés... No de hol van
Igazi bánat, amely nem önös?
Ki nem veszíte semmit a halottban,
Képmutatólag sír, vagy közönyös;
Minveszteségünk az, bármely alakban,
Mi a búnak mélységet kölcsönöz:
Kemény igazság! — Hát mért kegyeli
Az ember a bút?... Mert oly emberi.

(Bolond Istók, I. 61.)

Tudvalevő azonban, hogy „Bolond Istók az a költői elbeszélés, melyben „Arany János a byroni humort először vezette be irodalmunkba, saját egyéniségébe olvasztva."[74]) Feltehető, hogy nem Arany hatott Gyulai Pálra, hanem közvetlenül Byron. Arról még lesz szó alább, hogy Byron mennyiben hatott Gyulaira, az azonban épp a feltüntetett egyezésekből eléggé kiviláglik, hogy nincs okunk Arany Jánosnak a Romhányira való hatásában kételkednünk.

Különben nem lehet azt állítani, hogy csak Arany hatott Gyulaira. Bizonyos fokig megfordítva is állhat a dolog, amenynyiben Arany: „Kies ősz" c. költeménye emlékeztet Gyulai: „Viszontlátásá"-ra.[75])

Petőfi és Arany tehát hatással voltak Gyulaira, de nem olyan nagy mértékben, hogy utánzásról lehetne szó. Azon állítás ellen pedig, hogy Gyulai, Petőfi vagy Arany hatása alatt kezdett volna verselni, az a világosan bizonyító tény hozható fel, hogy Gyulainak első kiadott költeménye ugyanabban az évben, ugyanabban a folyóiratban jelent meg, mint Petőfié.[76])

---

[74]) Gyulai P.: Arany László összes művei. I. k., 16. o.

[75]) Riedl F.: Gyulai P. 28. o.

[76]) Athenaeum. 1842.

Aranyról pedig csak 1847-ben hallott először, tehát mikor már költői pályája meglehetősen biztos irányt vett.

Angyal Dávid utal egy másik hatásra, amely mind Petőfiénél, mind Aranyénál előbb következett be s amely a majdnem még a gyermek Gyulait érte.[77]) Ezt a „Remény" c. zsebkönyv írói részéről nyerte, akik dal, ballada, elégia, epigramma stb. fajokat művelték s mintaképüknek Vörösmartyt, meg Kölcseyt tekintették. Nem véletlen , hogy Gyulai egy epigrammával kezdi meg első költői felléptét az *Athenaeum*-ban s hogy szívesen írt első szereplésének idejében balladákat (Kenyérmezői tor[78])) a régi iskola szónokias modorában. Ez irodalmi kör révén hatott rá a két régibb nagy magyar költő: Vörösmarty és Kölcsey.

Mindkettő illett Gyulai költői lelkéhez. Vörösmartynak megkapó nyelve, de meg komor, szomorú hangja, Gyulainak a gyász, a sötétebb érzések iránt fogékony lelkére csak mély hatással lehettek. Költeményeiben olykor, mintha Vörösmartyt hallanók. (L. „Hazám" c. költeményt és a Szózatot.)

De még inkább hatott rá Kölcsey, akinek borongó lelke oly közeli benső rokonságot mutat Gyulaiéval. Bármilyen életerős volt Gyulai életfelfogása, érzékenysége hajtotta őt a finomabb, méla érzések felé. Nem csuda, hogy ha Kölcsey lágy, szentimentális költészetét az ifjúságánál fogva amúgy is hajlékonyabb lelke oly mohón fogadta be . . . Kölcsey hatásának tulajdonítható tehát, különösen szerelmi lyrájában megnyilatkozó szentimentálizmus, amelynek okát az ő magyar lelkében nem igen találtuk. Oly erős volt ez a hatás, „hogy lyráján a lágy borongás, a hevesen fájdalmas motivumok nem csupán egyéni hangulatból és körülményekből fakadnak, hanem némileg stilszokásnak is tekinthetők, mely Kölcsey-hatás alatt keletkezett".[79])

Nem maradt némi hatás nélkül Bajza sem Gyulaira éppen mindkettőjük borongásra hajló természete miatt. Van költészetökben közös vonás. Mindketten szeretik az éjet, mindkettőjüknek kedves csillaguk az esti csillag, a hold . . . Ahelyett,

---

[77]) Angyal: Gyulai P., 10. o.

[78]) Pesti Divatlap, 1845. 4. sz.

[79]) Angyal Dávid: Gyulai Pál. 12. o.

hogy örülnének az ifjú kornak, örömnek, a múló ifjúságon és a tűnő életen búsúlnak.

Bajza:

Tünnek évek, jönnek évek,
Köd s homályra fény terűl,
A leszállott esti csillag
Reggel újra felderűl:
De az ifjúkor kihervadt,
Véle kéj és szerelem,
S nem hozhatja vissza többé
Semmi földi kérelem.

(Az eltünt ifjúkor.)

Gyulai:

A bérczen esti csillag ragyog...
El-eljárok a tó partjához
Az őszi, csendes alkonyon,
S melyet már semmi vissza
nem hoz,
Szün ifjúságát siratom.

(Emlékszel-e.)

A nagy magyar gondolkodó: Kemény Zsigmond, akivel igen szoron barátságban volt Gyulai, szintén éreztette hatását költőnkkel. Dömötör János erre vonatkozólag ezeket mondja: „Barátja volt és tanítványa az elhúnyt nagy irónak, akitől a . . . . legtöbbet tanúlt írói pályáján."[80]

Mi Gyulai jellemző erejében látjuk leginkább Kemény hatását. Tudjuk, hogy Keménynek a legkiválóbb magyar regényírónak főereje éppen a jellemek, különösen a szenvedélyek rajzában van. Említettük Gyulai rendkívüli fogékonyságát a lelkiállapotok rajzolására, szenvedélyek festésére. Gyulainak éles szeme, amellyel mélyen behatol emlékbeszédében Kemény lelkébe s szétboncolgatja azt, úgyszólván a legkisebb részletig, valamint az a sajátsága, hogy minden iránt rendkívűl fogékony, ami szép, jó és nemes, már magukban is azt a hitet támasztanák bennünk, hogy a jellemzésben Gyulai nem kerülte el Kemény hatását.

De megerősít e hitünkben bennünket maga Gyulai Pál is, „Egy régi udvarház utolsó gazdája" c. elbeszéléséhez írt bevezetésében, ahol említi, hogy Radnóthy felfogásában Kemény volt az irányítója:

„Főszemélyem felfogásában még inkább megerősített 1853-ban br. Kemény Zsigmondnak egy cikke, amelyben a többek közt ezeket írja:

„Aki egy korban, melyet mostohának tart, nem akarja ismerni a tényeket s nem kíséri az események logikáját, az annyiszor igtatja képzelgéseit a létező tények, sóvárgásait a

---

[80]) Dömötör J.: Prózai dolg., 163. o.

lehetségek helyébe, hogyha különben gyakorlati észszel bírt is, hasznavehetetlen ideológgá válik, lelki tehetségei elsatnyulnak s midőn később józan akarni is lenni, mámor és krapulánál egyebet nem fog fejében találni."[81])

„Idegen irók."

Gyulai költői egyéniségére az idegen írók még kisebb mértékben hatottak, mint a magyarok, bár lelke ezek elől sem zárkózott el... A kiválóbbaktól fordít is, de itt is jellemző Gyulai Pálra, hogy csak olyan idegen költeményeket ültet át, amelyekben kifejezett érzéseket maga is szívéből érez. Innen van aztán, hogy nem egyszer saját szavai helyett idegen költőkéivel mondatja el azt, ami az ő szívét is melegíti. Lefordítja Heinének „1849. októberében" c. költeményét, mert szívéből érzi annak igazságát, amit az idegen, magyarokat dicsőítő költő nemzetünkről mond. Mikor szerelmében eléri célját és Mari az övé lesz, Goethe egyik, a házasságot dicsőítő költeményét magyarítja. (Valódi élv.) — Beranger egyik költeményét, amelyben a költő a dalolást jelöli ki a maga számára célúl még az élet bajaiban is, mivel hasonlóképen ugyanazokat az érzelmeket támasztja lelkében, siet lefordítani. (Hivatásom.)

Azonban igazi, nagy, lebilincselő idegenhatást nem látunk nála, ettől visszatartotta őt magyar lelke, magyar szíve.

Mint tanár foglalkozott Horatiussal és elmélyedt benne. A nagy római lyrikus által eléje tárt római viszonyok, ahol a szabadság helyét elfoglalta a hajbókoló szolgaság; a római élet hasonlósága a mienkkel, ösztönözték őt örök értékű ódája: az allegorikus formában alkotott „Horatius olvasásakor" megírására. A „Megelégedés" című költemény bort, barátságot, csendes életet dicsérő hangja, mintha szintén Horatius visszhangja volna, mintha az „aurea mediocritas" hatása alatt iródott volna ... Azonban a családi élet boldogsága, amely a nagynak elismert Horatius lantjain nem talált húrokat, itt is egyénivé teszik a költeményt s megadják neki a sajátos értéket.

A szenvedélyek rajzában, lelkiállapotok festésében Gyulaira hatott Shakspere is, akit egész életén át igen szere-

---

[81]) Vázlatok és képek. 286. o.

tett. A „Vén szinész"-ben Dávid szavai egészen ráillenek költőnkre. „Tanúlmányoztam Shaksperet. Megnyilatkozott előttem a szenvedély változatos természetessége, a jellemrajz mesteri ereje s a tragikai és komikai küzdelem nagyszerű költészete; kezdettem sejteni, mi a drámai művészet."[82]) Magának az említett elbeszélésnek az egész befejezése, Dávid kínos vergődésében kiejtett szavai, amelyeket oly mesterien egyesít költőnk Othello szavaival, mutatják, mennyire a nagy angol író drámája lebegett Gyulai szemei előtt.

Említettük, hogy a Romhányiban megnyilatkozó, irójának szubjektivítását mutató hangra kétségtelenűl hatott Arany János, aki ugyanezt a hangot használja, a többi közt, a „Bolond Istók"-ban. Arany maga említi, hogy Byron után indúl ebben az eposzban.

Byron nevével Gyulainál többször találkozunk. Igy Petőfi tanúlmányában az angol költőt a nagy magyar lyrikushoz hasonlítja.[83]) A „Vén szinész"-ben meg ilyen megjegyzést találunk: „Angyal volt ő, de Byron égből földre szállott angyalai közűl.[84])

Mindezek arra látszanak utalni, hogy Gyulai P. foglalkozott Byronnal, ismerte műveit, tehát hathatott a *„Romhányira"* közvetlenül is s a hatását csak növelte, fokozta Arany János. Angyal Dávid szerint azonban Gyulai Pál nem közvetlenül Byront követte, hanem inkább Puskint. Szerinte Romhányi az Anyegin utódja épp úgy, mint Anyegin Childe Haroldé. Anyegin apja is adósságot hagy hátra, mint a Romhányié, nevelése is oly felületes, mint a magyar grófé, Anyegin és Romhányi egyformán léha udvarlással, vagy rendszertelen tevékenységgel töltik az időt, Anyegin is elutasítja Tatjánát, mint Romhányi Csáth Ilonát s Puskin hőse épp oly szívtelenül udvarol Olgának, úgy megszereti a férjes Tatjánát, mint ahogy Romhányi udvarol Ilonkának hiú érdekből, de azután komolyan megszereti, mikor Telegdiné lesz.[85])

Az egyezés világos s bár Romhányi magyar voltát, egyéni értékét nem lehet kétségbe vonni, viszont nem lehet elfogadni

---

[82]) Vázlatok és képek. 104. o.

[83]) Gyulai P.: „Kritikai dolgozatok." 19. o.

[84]) Vázlatok és k. 100. old.

[85]) Angyal D.: Gyulai Pál. 23. o.

Baráth nézetét sem, aki idevonatkozólag ezeket mondja: „Az amit első megjelenésekor vetettek ellene, hogy Anyegin hatása alatt készült, mind csak hiú beszéd. Az csak forma s nem is Puskin találta fel s használhatja bárki szabadon, ha tud vele bánni."[86])

Hatott Gyulai Pálra Heine is. Különösen sziporkázó szelleme talált költőnk lelkében szíves fogadtatásra. Heinét mindig nagyon kedvelte, több költeményt fordított tőle s még legutolsó költeményei közt is ott találunk egy Heine fordítást: „Mennyi gyöngy" címen.[87]) Haraszti Gyula is említi Gyulai Pálról írt meleg hangú megemlékezésében, hogy költőnk mindig nagyon szeretett *„Heinéskedni."*[88])

Már nagyon fiatalon megismerkedhetett Heinével, mert a „Remény" költői, akik rá oly nagy hatással voltak, Heinéből is fordítottak. [89]) — Heinének azt a sajátságát, hogy a komoly hangon indúlt költemény egyszerre átcsap gúnyos, víg hangba, ami Petőfire is nagyon hatott, látszik visszatükröztetni a még nagyon fiatal költő verse, az „Ősidőből"[90]), ahol a már-már tragikusnak, bonyodalmasnak igérkező szerelmi história röviden azzal végződik, hogy a lány szerelmi bánatában apáca lett, a fiú meg szentföldre ment. „Az éj" című, szintén korábbi költeménye, amelyben oly kedvesen váltakozik a komolykodó hang a vidámmal, tréfással, szintén Heinére emlékeztet.

Heine reminiszcenciákra utal az „Egyszerű történet" c., 1853-ból való elbeszélésében beszőtt megjegyzés is a holdról: „Csak néha pillantott ki a templom fölött, mélán, mint az ábránd, gúnyosan, mint a kétely s egykedvűen, mintha Heine dalát fütyűlné: „Es ist eine alte Geschichte."

Van továbbá egy érdekes találkozás mind a két költőnél: az *álom* gyakori alkalmazása. Magánál Gyulainál találunk Heinének egy költeményét, amelyben ismét vidámnak és ifjúnak érzi magát és egy lányka a társa, akinek szerelmet vall, de már választ nem kap, mert fölébred s ismét csak ott találja

---

[86]) Baráth F.: Irod. dolg. 193. o.

[87]) Bpesti Szemle. 134. k.

[88]) Haraszti Gy.: Emlék. Gy. P. Bp. Szemle 1910.

[89]) Angyal D.: Gyulai Pál., 12. o.

[90]) Athenaeum. 1843. II. 425.

magát kórágyon, ahová már évekig tartó betegsége köti. (Rossz álom.) Különben Heine dalaiban lépten-nyomon előfordúl az álom alkalmazása.

Riedl Frigyes Gyulairól írt, már említett tanúlmányában, költőnkről három jellemző motivumot említ meg lyrájára vonatkozólag, amelyek mint hangulattompító elemek szerepelnek nála: „Vagy bírálja a jelent; vagy álmot mond el a költemény, álmot, melyben tehát olyas valamit mond el, ami nem valódi, hanem csak képzeleti jelen, mivel a költő a jövővel, vagy a múlttal álmodik; vagy emléket énekel meg a költő."[91])

„Álomkép, a lélek derengése álom és való közt, az álom mézédessége, melyet az álom tarka pillangója csókol rá, ezek mind gyakori motivumai."[92]) Az álom szerepét mutatják nála a Margit-szigeten, Lethe partján, Az álmodó leány, A vándor fiu, A menyasszony stb. c. költemények.

De elbeszéléseiben is igen gyakori motivumként szerepel az álom. A felesége hűségének hitében megrendűlt lelki tépelődései közt álmodik a hűtlenség borzasztó következményeiről s elutazása előtt közli azt nejével, azon hitben, hogy így talán visszatarthatja ő a ballépéstől. — Álmodik Fanni is és álmában övé a szép, deli Károly. — Az öreg pap is álomba merűl s leánya szép jövőjéről álmodik, míg azt az alatt elcsábítják. (Egyszerű történet.) A „Nők a tükör előtt" jelenetei meg mind a költő álmában játszódnak le. Az álom szerepet játszik az „Aranycsináló" c. elbeszélésben is, sőt már valósággal a vizióig emelkedik. stb.

---

[91]) 29. old.

[92]) U. o. 30-ik o.

Gyulai Pál magyar lelke.

Ha végig tekintjük Gyulai Pál költészetét, meggyőződhetünk róla, hogy lelke ugyanazokat a főtulajdonságokat tükrözteti vissza *költőileg*, amelyek jellemzőek a magyar lélekre. Fantáziája mérsékelt, józan, de lelke kitűnik különösen a lélekrajzokban nagy megfigyelő erejével. Megvan benne a nagy igazságszeretet, amelyről Beöthy Zsolt ezeket mondja: „Boldog pálya az övé, mely sohasem kereste a népszerűséget, csak az igazságot s igazságkereső útjában megtalálta nemcsak a meggyőződéseket, hanem a szíveket is."[93]) Megtaláljuk lelki sajátságai között a naivságig menő őszinteséget, becsületességet. Érzései közt a legmagasztosabbak, a legelsők ugyanazok, amelyek a magyar lélekre jellemzők. Szereti a hazát mindenek felett; boldog szerelmében kedvesét a valón át néző, természetes érzésű lelke szintén egyezik a magyar lélekkel. A családi élet meghittsége, csendes zavartalansága iránt való érzése teljesen rávall a magyar leikű Gyulai Pálra.

Természetszeretetében megnyilatkozó baráti, kedves érzése a természet világa iránt, meg az a merengésre való hajlandóság, amely azonban a megnyugvásban való hitet soha el nem veszíti, a maga finom megnyilatkozásában is magyar szívet, magyar tulajdont rejt magában.

De Gyulai Pál lelke nemcsak magyar, több annál: tökéletes magyar lélek, olyan, amilyennek a magyarnak lenni kellene. Azzá teszi őt az, hogy ő a *tettnek az embere*. Benne is megvan a magyarnak az érzékenysége, sőt irodalmi hatás alatt némileg érzékenykedő, de azért ő a félúton soha meg nem

---

[93]) Vasárnapi Ujság. 1895. 7. sz.

áll, erőt vesz magán, el nem lankad, nem marad meg a szónál, a készülődésnél, hanem tesz is. Különösen a haza ügyeiben volt ő a tettnek a hirdetője! „Tenni kell a hazáért, nem szavalni!" volt a jelszava. Ezért neveztük az ő hazaszeretetét ideális honszerelemnek.

Gyulai Pál lelke tehát ugyanazokat a főérzéseket mutatja, mint a magyar lélek: Haza, szerelem, család, barátság, természet lelkének a betöltői; igazság, őszinteség, becsületesség, egyeneslelküség a vezetői, mint a magyar léleknek. Mindezek a lelkivonások azonban tökéletesebben, úgyszólván hibáktól menten van meg nála. Ideális hazaszeretete, a tettig meg nem álló akaratereje, érzékenységén való uralkodni tudása mutatják magyar lelkét tökéletesebbnek, kiválóbbnak a rendesnél.

Az akkori időkben nem egyedülálló volt Gyulai Pál tökéletes magyar lelke; ő csak utoljára maradt a kimúlásban közülök, — ő az utolsója volt a régi idők tökéletes magyarjának.

Gyulai Pál jelentősége.

Gyulai Pál nem jelent meg irodalmunkban újító szellem gyanánt, mint Petőfi, vagy Arany, sem forma, sem tartalom tekintetében. A meglévő nyelvkincset használja fel, az akkori időben használatos versformákban ír. A népies költészettől eltanúlt egyszerűségével, nem pedig a nyelv ujságával, rendkívűliségével ható. Verselése, sem a legkülönösebb, még kortársai, Lévay József és Szász Károly közt sem a legelső, ebben mindkettő kiválóbb, mint ő.

Bár gondolataiban a lelki élet belső világát illetőleg sem hozott valami olyan újszerűséget, amely eddig nem volt, mégis ezekben rejlik első sorban általános emberi szempontból az ő nagy értéke. A legszentebb, a legmagasztosabb emberi eszmék a legtisztább, legideálisabb felfogásban nyilvánúlnak meg nála. Az igazság, a tiszta erkölcs, a becsületesség bajnoka, harcosa ő s elveitől el nem tér soha semmiben, legyen akár hazáról, akár szerelemről, akár családról, akár barátságról szó. Az igazság vezette mindig „melyért kész volt mindenuntalan mindenkivel síkra szállni."[94]) „Erkölcsi tartalmában ... nagy és fölemelő tanúságokat rejt magában, mert az ő tolla mindig az igazságnak volt a fegyvere."[95])

Ez az igazságszeretet teszi őt szókimondóvá, őszintévé. Ez eredményezi azt, hogy mindig csak arról dalol, amit igazán érez, hogy mindig csak mindenben a szépet és jót keresi. „Kezdettől fogva a szép és igaz kultusza lelkesíti, minden tehetsége csak ezek szolgálatában állt."[96])

[94]) Kuncz: Az utolsó magyar.

[95]) S. A. Vasárnapi Ujság. 1907.

[96]) Szilágyi S. cikke Gyulairól, Vasárnapi Ujság, 1895.

Mindezek olyan tulajdonságok, amelyek már magukban véve is megadják költészetének az értékét.

Nemzeti szempontból való rendkívüli jelentőségét emeli az, hogy mindaz, ami eszmei, magasztos, az ő magyar lelkében, szívében tükröződik vissza s arra irányúl mindig, ami magyar.

Megvan Gyulai Pál költészetének a maga kortörténeti értéke is. Egyszerű tiszta nyelven ír, akkor, amikor a költészetben a túlzás, a szertelenség uralkodik. Őt mindezektől megóvta jóizlése. Ennek az ébrentartója!

A hazafias, aggódó lelkesedés, amelylyel a forradalmat végigkíséri, de különösen a fájdalom, a bánat, amely a szabadságharc utáni idők eseményei következtében fakad fel lelkében, annyira kifejezője kora hangulatának, oly jellemző, nemcsak az ő lelkére, hanem első sorban a magyarság akkori lelkivilágára, hogy a lesújtott nemzet gyászának Gyulai költeményei nyújtják a leghűbb, legmegrázóbb képét. — Ha mást nem írt volna, mint a Hadnagy uram, Szüreten, Horatius olvasásakor c. költeményeket, akkor is feledhetetlenné tette volna nevét éppen az említett okok miatt nemzete előtt. Ezek olyan költemények, „amelyek még sokáig fognak gyönyört, vígasztalást, okulást és lelkiemelkedést szerezni."[97])

Gyulai értékét röviden így foglalhatnánk össze: Bár nem lép fel, mint újító, de költészetét kiemeli a mindennapiságból az, hogy benne egyszerű, izléses formában a legszilárdabb, legideálisabb, legjellemesebb lelkek egyike nyilatkozik meg előttünk. A legmagasztosabb emberi eszmék költői megnyilatkozása, nemesítő hatása már magokban véve is nagy értéket adnak költészetének.

Mindezekhez járúl még az a nagyjelentőségű tény, hogy az a nagy jellem, nagy lélek elsősorban s kizárólag *magyar*. Az igazság, őszinteség, szép és jó eszméje lehetnek általános emberi értéküek, de ahogy Gyulai Pálnál megnyilatkoznak, magyarrá válnak s mindig arra vonatkoznak, ami magyar.

Tiszta jellem, általános és mégis magyar eszméket feltüntető magyar lélek, egyszerű, izléses költői nyelv: ezek azok, amik megőrzik Gyulai Pál emlékét, még csak egy igazi magyar szív, magyar lélek lesz ezen a világon.

---

[97]) Baráth: Irod. dolg. 197.

Tartalomjegyzék:

Merkantil Nyomda, Budapest, Német-u. 27.